

МУМИН ҚАЮМ

БОТМАЙ ҚОЛГАН ОЙ

Ривоятлар,

ҳикоятлар,

нафосат,

ўланлар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ
2000 ЙИЛ

Ёзувчи, журналист Мўмин Қаюмнинг ушбу китобида Оҳангарон туманида истиқомат қилган ва истиқомат қилаётган фидойи инсонлар ҳақида ҳикоя қилинади. Айниқса улар билан бовлиқ воқеа-ҳодисаларнинг, улар эришган ютуқларнинг қизиқарли ҳолда ёритилиши, шунингдек, Оҳангарон кайвониларидан ёзиб олинган қўшиқлар, ўланлар, турли ҳаяғомаларнинг берилиши кенг китобхонлар оmmasига манзур бўлади, деган умиддамиз.

*Рисола «Оҳангароншифер» ҳиссадорлик жамияти
ҳомийлигида чоп этилди.*

МЎМИН ҚАЮМ

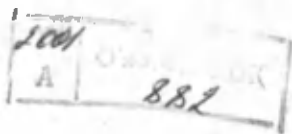
БОТМАЙ ҚОЛГАН ОЙ

**«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти
Тошкент — 2000**

**Муҳаррир И. Шоймардонов
Рассом Темур Саъдулла
Бадий муҳаррир Ф. Башарова
Тех. муҳаррир Д. Габдрахмонова
Мусаҳҳих Ю. Бизаатова**

Теришга берилди 13.10.2000. Босишга рухсат этилди 9.11.2000.
Бичими 84x108^{1/32} Балтика гарнитураси. Офсет босма. Шартли бос-
ма табоғи 5,04. Нашриёт ҳисоб табоғи 4,9. Адади 3000 дона. Буюрт-
ма № 1169. Баҳоси келишилган нарҳда.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси
700083, Тошкент шаҳар, «Буюк Турон» кўчаси, 41.**

© «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти, 2000 йил.

10 26225
2

ОСМОННИНГ ОҒИРЛИГИНИ КЎТАРГАНЛАР

Одатда, осмоннинг оғирлигини энг балеңд тоғлар кўтаради. Оҳангароннинг ҳам балеңд тоғлари бўлган. Лекин биз «изм-изм»ларнинг измида изидан юриб изимиздан адашиб кетган эдик. Мамлакатда амалга оширилган мустақиллик, аниқроғи Президентимиз Ислам Каримовнинг саъй-ҳаракатлари билан амалга оширилган истиқлол туфайли Оллоҳ бизга ўтмишимизни қайтариб берибгина қолмай, изимизни ҳам тўғри йўлга солиб юборди. Ахир умримиз етмиш йил шапка кийганни мақтаб, дўппиликни қарғаб ўтгани ҳам ростку. Хайриятки, мустақиллик туфайли бошимизга бахт қуши кўнди. Бу бахт қушини на қумри, на худҳуд, на андалиб, на самандарга, на анқо, на ҳаққушга тенглаб бўлади. Бу тенгсиз, тимсолсиз бир қуш. Шу бахтни кўролмай кетганлар ҳаққи, шу мустақиллик нашидасини суролмай кетганлар ҳаққи ушбу рисола, ўша яқин ўтмишдошларимиз, Оҳангаронимизнинг кечаги куни, унинг одамлари, меҳнат аҳлининг турмуш тарзи, бугунги оҳангаронликлар, ўша мустақилликка умидвор кетган кишиларнинг ворислари ҳақида.

Биз баҳоли қудрат Оҳангарон ва оҳангаронликлар, уларнинг тарихий ўтмиши, бутуни ва келажаги тўғрисида Мўмин Қаюм билан бундан аввал ҳам иккита рисола чоп этганимиздан бохабарсиз, албатта. «Тоғлар бағридаги забаржад» (1996 йил) ва «Оҳангарон саркорлари» (1999 йил) деб аталган рисолаларни ўқиган аксари китобхонлар жуда кўп хатлар йўллашди бизга, овзаки илтимослар қилишди, телефонларда айтишди илгариги рисолаларга кирмай қолган, илгариги рисолаларда эътиборимиздан четда қолган воқеалар ва ҳодисаларни, одамлар ва саркорларни. Вақт — қиличдир. Ҳар иккала китоблар ўқувчилар қўлига бориб етганидан сўнг одамларнинг, ўқувчиларнинг йўллаган мактублари бизни ҳар куни қиймалай бошлади. Уларнинг илтимослари, талаблари, истаклари туфайли кўлингиздаги рисола — «Ботмай қолган ой» юзага келди. Оҳангаронда улкан тоғлар кўп. Улкан тоғлардай давр юқларини елкаларида кўтариб юрган одамлар кўп

бўлган. Уларнинг эл учун қилган хизматлари, касб-корлари баъзан афсоналарга ўхшаб кетади, кўпларининг ҳаётини худди эртақларга ўхшатасиз, кўплари худди ширин қўшиқдай умр кечиришда. Шунинг учун ҳам муаллиф рисола ни ривоятлар, ҳикоятлар ва нафосат йўналиши билан тузганида айрим қутқулардан кўрқиб ўтирмади. Булардан ташқари рисолада Оҳангарон кайвониларидан ёзиб олинган қўшиқлар, ўланлар, халқ орасида латифанамо бўлиб кетган турли ҳангомалар ҳам қаламга олинганки, булар рисола ни ўқиган кишида оҳангаронликларнинг юморга қанчалик бой эканлигидан ҳам далолат беради.

Болта ушлаган қўл билан қалам ушлаган қўлнинг орасида ер билан осмонча фарқ борлиги ҳаммага маълум. Кундалик республика газеталари, Ўзбекистон радиосига дастёрлик қилишдан қўли бўшаган пайтларда талантили журналист Мўмин Қаюм шу учинчи китобнинг рўёбга чиқишига сабаб бўлди.

Тўғри, рисолада анчагина жиддий нарсалар ҳам бор. Жиддийлик эса бекликнинг аломатидир. Оҳангаронликларнинг бугунги ҳаёти ҳақида биз Мўмин Қаюм билан жуда кўп маслаҳатлашдик. Маслаҳат — розиликнинг тузоғи, илиндингми, қутилиш қийин. Хуллас, мен бу ерда китобдаги бор нарсалар ҳақида кўп гапириб ўтирмоқни ўзимга эп кўрмадим. Лекин рисола қусури ҳам йўқ демоқчи эмасман. Китобда учраган хатолар учун авф Оллоҳдан, иноят кибриёндандир.

Одатда, яхши йигит, яхши от элники бўлади. Мен бунга қўшимча равишда яхши китоб ҳам деган бўлардим. Қўлингиздаги мухтасар рисола ни яхши китоб деб қабул қилганингиз учун сизга ташаккур.

Улуғбек ИБРОҲИМОВ,
Оҳангарон тумани ҳокими,
Тошкент вилоят Кеиғаши депутати.

ОҶАНГАРОН

Оҳангарон, ярми ойдан, ярми кундан яралган,
Ярми сахий она ердан, ярми боғдан яралган,
Ярми зардан, ярми тилло, ярми нурдан яралган,
Ярми ўтлоқ, ярми сувлоқ, ярми тоғдан яралган,
Ярми севги, ярми иффат, ярми гулдан яралган.

Аждодларнинг назари бор сув тўла сойларида,
Занги бувам меҳри тушган қўйлари, тойларида,
Юрт шодлиги уфурмоқда қўшиғу куйларида,
Ҳизр бувам пойи қолган Оқтош қояларида,
Ярми Оллоҳ нигоҳидан, нусратидан яралган.

Ҳазиналар яратмоқда меҳри дарё одамлар,
Дўстга содиқ, ғанимларга қаҳри дарё одамлар,
Юртбошига, қардошига бағри дарё одамлар,
Ҳарсангларда дон ундирган сеҳри дарё одамлар,
Ярми соҳир табиатдан, ярми болдан яралган.

Йигитлари мард, баҳодир, қизларининг нози кўп,
Ҳар уйда тўй, ҳар гўшанинг жонга мадор
сози кўп,
Кексалари пиру комил, бир-бирига рози кўп,
Ҳасад билмас, шўх, хушчақчақ, сарафроз овози кўп,
Ярми санъат, ярми иффат, бахт-иқболдан яралган.

Оҳангарон ярми ойдан, ярми кундан яралган.
Ярми Оллоҳ нигоҳидан, ярми гулдан яралган.
Ярми севги, ярми иффат, ярми нурдан яралган,
Ярми соҳир табиатдан, ярми болдан яралган,
Тонгги хуштаъм, онгги бегард, истиқлолдан
яралган.

РИВОЯТ

«ОҲАНГАРОН ЖУЛҒАСИ»

Машҳур ҳинд давлат ва жамоат арбоби, Ҳиндистоннинг биринчи Бош министри Жавоҳарлал Неру воятда буюк эъзоз билан «Дилбар шахс» деб атаган Заҳириддин Муҳаммад Бобур «Бобурнома»сида Оҳангароннинг жўғрофий кенгликлари, сойлари ва сувлари, жойлари ва тоғлари ҳақида суйиб, энтикиб, куйиниб, севиниб ёзган эди.

Сарой фитналари, тахт ва давлат талашлари, аёнлар ўртасидаги фитна, иғво, ҳасад, қаразлар туфайли аста-секин емирилган машҳур бобомиз Темур давлатининг фожеаси ўз навбатида улуғ шоир ва мутафаккир Бобур Мирзонинг ҳам фожеаси эди. Отаси Умаршайх Мирзонинг вафотидан сўнг 12 ёшида Фарғона музофоти тахтига Андижон шаҳрида ўтирган Бобур Мирзога давлат ва идора ишларида унга севимли волидаси Нигорхоним, бекатка (регент, отахонбек) Мазидбек, кейинчалик Бобоқули бобо Алибеклар ёрдамлашдилар. Бобур Мирзо бутун умри давомида бобоси Амир Темур давлати сингари марказлашган давлат тузишни орзу қилган эди. Шунинг учун ҳам у Самарқанд билан Бухоро ҳукмдорлари ўртасидаги ихтилофлардан фойдаланган ҳолда 1498 йилда Самарқандни эгаллаб олганида эндигина 15 ёшга кирган эди. Бироқ орадан юз кун ўтиши билан Самарқандни Муҳаммад Шайбонийхон қамал қилади. Йўлини топиб, Бобур Мирзо Андижонга юриш қилади, аммо бу ерда ҳам фитна юз беради. Бобур ноилоҳ Туркистон томонларга от солади. Бироқ Самарқандни қайта эгаллаш фикри уни бир зум ҳам тарк этмайди. Шу туфайли ҳам Бобур Мирзо 1501—1504 йилларда Оҳангарон, Пискент, Ўратепа, Хўжанд ва Тошкент атрофларида сарсон-саргардон, баъзан волиб, баъзан мағлуб, баъзан дилгир, баъзан сезгир бўлиб юрадики, бу ҳол Бобур Мирзонинг шох асари «Бобурнома»да ҳам алоҳида қайд этилган.

Шуниси қувончлики, ўз ташвишлари билан юрган Бобур Мирзо Оҳангароннинг гўзал табиати, сойлари,

сувлари, тоғлари, тепалари, кентлари, қишлоқлари тўғрисида алоҳида меҳр билан «Бобурнома»да қайдлар қилади. Бундан кўринадики, Оҳангаронда Бобур Мирзонинг қадами теккан жойлар кўп экан. Маълумки, илгари Туркистон билан Фарғона водийсини боғлайдиган ягона карвон йўли Тошкентдан чиқилиб Паркент орқали Оҳангароннинг Қуруқсой воҳаси билан Оҳангарон, Оқтепа, Оқтош, Ёнариқ, Телов, Санам, Сусам, Яккабоғ, Оқота, Қўшработ аҳоли пунктлари орқали Кандир довони билан Фарғона водийсига ўтиларди. Бу йўл баъзида Кўрпасойдаги Кировчи орқали ҳам бўлган. «Бобурнома»да Оҳангарон атамаси биринчи марта 1497—1498 йиллар тафсилотига бағишланган бобда учрайди. Бобур Мирзо «Бобурнома»да тошкентлик тоғаси Маҳмудхон билан учрашиш тафсилотини қуйидагича тасвирлайди: «Қосимбекни Тошкентга хон қошига йибориб, Андижон устина юрмакни истидъо қилилди. Хон ҳам черик тортиб Оҳангарон жулғаси била келиб кандирлик добонининг тубига тушганда мен ҳам Хўжанддин бориб, Хон дадамни кўрдим. Кандирлик добонини ошиб Аҳси тарафига тушилди» («Бобурнома», Тошкент, 1990, 51—52-бетлар).

Бобур Мирзо учун Самарқанд қўлдан кетгач, Фарғонада фитна уюштирилади. Шундан сўнг Оҳангарон водийси унинг учун асосий бошпана бўлиб қолади. Бобур бу ҳақда шундай ёзади: «Пискентдан кўчуб, Оҳангарон кентларида уч-тўрт ой таваққуф қилтук. Биз келиб, Оҳангарон кентларидин Сомсирак деган кентга туштук. Тонгласи хабар келдиким, Нўён кўкалтош жардин мастликда йиқилиб ўлубдур. Нўённи туфроққа топшириб келдилар. Бизга Қурбон ийди шу ерда бўлди. Бу рубоийни шу ерда айтиб эрдим:

Ёд этмас эмиш кишини меҳнатда киши,
Шод этмас эмиш кўнгилни ғурбатда киши.
Кўнглим бу варибликда шод ўлмади, оҳ,
Ғурбатда севинмас эмиш албатта киши».

«Бобурнома»нинг ўша нашри, 109-бетида Оҳангарон ҳақида яна шундай фикрлар айтилган: «Муҳаррам ойинда Илоқ яйловига азимат қилтук. Ушбу юртга йигирма уч ёшимнинг ибтидосида келиб, юзимга устара қўйтим. Бу ерда улў-кичик мени умидворлик била ирашиб юрийдурғонлар икки юздан кўпрак, уч юздин озрак бўлмай эрди. Аксар яёқ ва иликларида таёқ ва оёқларида чориқ ва эгинларида чопон эрди».

Бизнингча, бу кўчирмага изоҳнинг ҳожати бўлмаса керак. Асарда тилга олинган Сомсирак аҳоли пункти ҳозирги «Олмалик» ширкат жамоасининг теграсида, Сарижайлоқ ёнидаги каттагина қишлоқ бўлганлигини профессор М. Булгаков алақачон исботлаб берган. Бу жойлар ҳам туб аҳоли томонидан Сомсирак деб тез-тез талаффузда қўлланилади.

Қувончлиси шундаки, Бобур Мирзо «Бобурнома»-да, унинг ибораси билан айтганда, «Оҳангарон жулраси»га алоҳида меҳр ва ҳавас билан қарайди. У ёзади: «Оҳангарон кентига келгач киши ўзига оламе мулоҳаза қилур. Йиғочлар ўзгача, ўтлар ўзгача, жониворлар ўзгача, элининг роҳу-расми ўзгача. Шолиси ва буғдойи яхши бўлур ва норунжи ва турунжи ва анори бисёр бўлур... Кандирлик добонининг жанубида бир чоҳорбоғ солдум («Бобурнома», 120-бет). Бинобарин, Бобур Мирзонинг Оҳангаронда қадамжолари жуда кўп. Бизнингча, унинг ҳар бир тоши, ҳар бир ўт-ўлани, қояси ва жилғаси машҳур ватандошимизни эслатиб турса не ажаб. Фақат биз гумроҳлар буни пайқамаймиз.

НАВРЎЗ ШАРОФАТИ

*Қуёшдан бир нузли кўчки қўзғатган,
Қишнинг муз чойшабин парчалаб отган.
Фафлат уйхусидан ерни уйвотган
Бу — Наврўз эмасми?*

Наврўзда соҳира табиат уйғонади. Жигадек-жигадек йигитлар лола сайлига отланишади лобар қизларни етаклаб. Ана яна бир гала қизлар бошқалардан айру тушиб Наврўз бинафшаларига ошиқади. Шўх йигитлар тегажовлик қилишади уларга йўл бермай:

- Йўл бўлсин, ҳой қизлар?
- Лола юлгани.
- Лола очилмаган, унинг вақти бор.
- Лола бўлмаса ҳам ундан наҳди бор.
- Қайтамиз ялпизми, гул равоч юлиб.
- Ҳой қизлар, ой қизлар, бермасангиз сир,
- Биз кетгач қолмангиз тарин соч юлиб.

Буни Хайриддин Салоҳ айтган. Наврўз кўкаламзор, унда кишининг босган излари нузли, дурли, шарофатли бўлади. Балки шу боис ёш-яланглар гулга, тоғ бағирларига, кўкаламзорларга ошиқади. Зеро, қишнинг

рутубатли оқшомлари, изғирин елларидан кейин одам худди жаннатга ошиққандай ошиқади Наврўзга. Бу ҳам Наврўзнинг туйғуси эмасмикан?!

Бувижон знам тўқсондан ўтиб қазо қилган. Аниқ эсимда, кайвони анча кучдан қолиб, тўшакка миқланганида боргандик зиёратига.

— Болам ҳали бақувватман, — деган эдилар у киши термулиб. — Кўнгилни буғдойдек тутинглар, ҳали дунёдан умидим бор. Бир амаллаб Наврўзга етиб олсам, яна анча яшашим аниқ. Кўнглим сезиб турибди, Наврўзга етсам бас, кўпга бораман. Наврўзда лайлатул қадр ўтади. У нақд еттинчи осмоннинг ўзидан, Пардаи асрорнинг эшигидан келади. У одамларга бахт билан умр ҳам олиб келади. Яратгандан умидим бор. Етмиш йил беш вақт намозни қанда қилмадим, бирор йили бирор кун рўзани тарк этганим йўқ. Бировга ёмон гапирмадим, алдамадим кишиларни, кўрган рўшнолигим шу бўлдики, Наврўзга етаялман. Наврўзга етган баъда кейингисигача ҳузур-ҳаловатда умр кўрармиш...

Бувижон ачамлар гўғри айтган эканлар. Наврўздан кейин у киши соғайиб кетиб, яна ўн йилдан мўлроқ умргузаронлик қилдилар. Ўша пайтларда ҳам осмон узоқ, ер қаттиқ эди. Эндиликда тухум, ароқ, оддий резинка калишлар учун навбатда турадиган одамлар эса ҳатто Наврўзга ҳам бефарқ эканлигини кўрсам, имонсизланиб, ўзини чайқовга ураётганларни учратсам Бувижон ачамнинг сўнгги нафасдаги сўзлари эсимга келаверади.

— Рухларни ранжитманглар. Айниқса Наврўз кунлари барча безовта руҳлар ўз қавмлариникида бўлади, улар тил ажратади, Наврўзга хуш боққанларни тарбият қилади... Бу ҳам Наврўз шарофати ила удумга кираётган, тўғрироғи, илгари унутилиб, қайтадан келётган одатдир.

Наврўзни сумалаксиз тасаввур қилолмаймиз. Маҳалламизда Зулайҳо амма деган пок-поқдомон кампир бўларди. Авваллари биз у кишидан бироз ҳайиқиб юрардик. Бир куни онам анчагина унни дастурхонга тутиб, ярим челақча ёғ билан мени Зулайҳо амманикига юборди. Амманинг эшигидан киришим билан у кишининг пешайвонининг чеккасида бир неча йигитларнинг ер ўчоқ кавлаётганига кўзим тушди.

— Вой менинг болагинам келдими, Халфа бувамининг неварасидан ўргилай, берақол қўлинидагини, Пот-

ма туззукми, — дея мени олқадилар ва ҳовлида ўйнаб юрган мен тенги маҳалланинг қора-қура болалари Холбой, Раҳимжон, Саттор, Абдусайид, Ойнатиллаларни тўплаб, — Боринглар, дарёнинг бўйидан қуртдай-қуртдай тошларни териб келинглар, — дедилар. Биз Зулайҳо амма иш буюрганига хурсанд, тош тергани кетдик. Кечқурун сумалак пишириш бошланди. Дошқозон атрофида маҳалла кампирлари ўлан, терма, лапар айтишди. Ўша пайтлар рўзага тўғри келган эканми, амма бизни кечга томон маҳаллага рамазон айтишга юбордилар. Чуғурлашиб кўчага чиқдик ва Дехқон раиснинг дарвозаси олдида рамазон кўшиғини бошладик:

Бойнинг уйига барака, кирсин давлат, чиқсин фалокат!

Ассалому алайкум етган бойлар, ассалому алайкум ётган бойлар, Уюр-уюр йилқига ботган бойлар! Оқ уйинг, оппоқ уйинг чодирмиди, Ичидаги болалари ботирмиди?!

Ё рамазон, ё рамазон, бийбон Оллоҳ, худойим майрамазон... — Дарвоза очилиб каттагина товоқда туршак, майиз, конфетлар, битта ёғли патир кўтариб чиқди раиснинг қизи Ҳуррият... Бошқа уйларга ҳам айтдик. Сўнгра рамазон кўшиғидан тушган совғаларни келиб аммага бердик. У киши бизларни дуо қилиб, «Янаги Наврўзгача омон бўлинглар, болаларим», дедилар дуога қўл очиб. Тун бўйи амманинг уйида қолиб кетдик. Бу ҳақиқий байрам эди. Эртаси куни тонгла амма ҳаммамизга заранг косага сумалак қуйиб улашдилар.

— Наврўз байрамларингиз муборақ бўлсин, ўғилларим, — дедилар амма. Уйга борганимизда оналаримиз ҳаммамизга янги кийимлар кийдириб қўйдилар. Кун бўйи маҳаллада байрам бўлди. Оқ, сиёхранг, қизил буюқларга бўяб пиширилган тухумларни уриштирдик. Бу менинг Наврўз байрамини эсимни таниганимдан сўнг биринчи марта нишонлашим эди. Маҳалламиздаги Умид ача, Зулайҳо амма, Ҳайитгул момо, Майрам ача, Бувойша ачам, Сафар хола, Қурбоной мингбоши сингари онахонларимиз ҳар йили Наврўзда ширин-ширин сумалаклар пиширишардилар. Қозонларга улар ҳамма соладиган масаллиқларни солишарди, аммо пишириб келганлари бу дунёнинг таоми — сумалаги бўлмасди, бирам ширин... Мен шуларни ўйлайману таниқли бир шоирамизнинг қуйидаги ғазалиёти ёдимга тушаверади ҳар сафар:

Бу муборак она ернинг шоду хандон фасли бу,
Жонажон тўйхона юрт ҳур Ўзбекистон фасли бу,
Ҳам тароватли, заковатли нурафшон фасли бу,
Ҳам саодатли, садоқатли яна жон фасли бу,
Янги дунё, янги кундуз, кўҳна байрамдир букун!

ЖЎРА САРКОР

Одатда, юртни эътиқод идора этади. Эътиқод нураган жойда ҳоким ҳам, қози ҳам, миршаб ҳам ожиз бўлиб қолади. Биз яқин-яқинларда ҳам одамлар орасида катта мартаба билан юрган овжазлик машҳур чавондоз, халқ иши учун катта эътиқод билан яшаган Жўра саркор Бойниёзов ҳақида эшитганимизда ишонч ҳосил қилдик эътиқоднинг кучига. Овжазга борганимизда шу ерлик Муллаёр бобо, Пўлат ака, Ойсар ака деган меҳнат фахрийлари Жўра саркор тўғрисида тўлиб-тошиб гапирдилар.

— Юртни ўрис босган йиллари эди, — дея аста ҳикоясини бошлади Пўлат ака Қўбаев. — Билмадим, сотқинлик бўлдими, ёки бирор чақув гап ораладими орага, ўрис тўралари Жўра саркорнинг отаси Бойниёз оқсоқолни олиб кетдилар. Кейин билсам, Бойниёз оқсоқол Сибирга сургун бўлиб, Барнаул шаҳрида экан. Ана шундай пайтда ўктябр давлат тўнтариши бўлиб оз вақт ўтмай «қизил тўралар», деб аталувчи кишилар келиб, халқ орасида катта обрўта эга бўлган Жўра саркорни ҳибсга олмоқчи бўлдилар. Бироқ жисмоний ва табиатан бақувват бўлган Жўра саркор ўрис солдатларини олдига солиб қувади. Ўрислар кетиши билан оқшом олдидан Жўра саркорни кига тумонат одам йиғилади.

— Оғайнилар, юртимизга қизил ўрислар бостириб келмоқда, улар бизни динимиздан, эътиқодимиздан, турмуш тарзимиздан ажратишмоқчи. Бирлашиб, ҳамфикр бўлиб, бу иштонсиз тўраларга қарши курашиш керак. Оёқни маҳкам тирайлик, юртимизнинг мустақиллиги учун биргалашиб курашамиз, — дея хитоб қилди Жўра саркор тўпланганларга. Ўша куниёқ Жўра саркорнинг ёнига Алибой бойвачча, Мадиёр полвон, Масали ҳожи, Абдирайим чавондоз, Алимқул оқсоқол, Каримқул маҳсум, Жанай полвон сингари мартабали кишилар етиб келадилар. Ўрислар билан орада бир неча мартаба тўқнашувлар бўлиб ўтади. Бироқ ўқ-

дори танқислиги, кучлар тенгсизлиги маҳаллий курашчиларнинг ҳолини танг қилади. Ўттизинчи йилларга келиб Жўра саркор ва унинг укаси Жанай оқсоқоллар Олмати шаҳрига сургун қилинадилар. Бироқ Жўра саркор орадан олти ой ўтмаёқ сургундан қайтиб келади. Фоятда тадбиркор ва узоқни кўра биладиган Жўра саркор ёлғизланиб қолганини сезгач, балки тақдирга тан берибми, балки бошқа бир тадбирни кўзлабми, яккахўжалик асосида ишлайди, пахта экади. Аммо меҳр-шафқат ўрнини жаҳолат ва дарвазаблик эгаллаган ўша йиллари Жўра саркорнинг алақачон қиличини синдириб, қалқонини тешиб қўйган эдилар. «Ғўзанг чиқмади, экиннингнинг ҳосили паст», деган баҳоналар билан Жўра саркорни яна ҳибсга олмоқчи бўладилар. Аммо у ёру биродарлари билан Оҳангаронга чегарадош бўлган Пискент туманига қочиб кетади. Гарчан у расмий равишда Пискентда турса ҳам турли хавфлардан холи бўлиш мақсадида тез-тез Ашт, Ашоба, Матчоҳ, Ўратепа томонларда юрар, тўй-маъракаларда улоқчилар билан бўлар, ҳатто фамилиясини ҳам ўзгартириб, Жўра Ниёзов деб қўйган эди. Чунки ўша пайтдаги ГПУ, ОГПУ деган ташкилотларнинг вакиллари маҳаллий сотқинлар ёрдамида Жўра саркорга ўхшаган кишиларни излаб топишардилар.

Овжазликлар бизга қизиқ бир воқеани ҳикоя қилиб бердилар. Жўра саркор Пискент чўлларида қисқа фурсат ичида олмазор боғ ташкил этади. Қиш кунларининг бирида оёғида эски, йиртиқ калиш билан бир хуржун олмани олиб Ўратепада бўлаётган улоққа боради. Одамларга қишда олма улашади. Чавандозларнинг унга меҳри ошиб, бири унга улоқ чопиш учун отини беради. Ана шунда Жўра саркор улоқни етти марта маррага ташлайди. Ҳамманинг оғзида битта гап: улоқ олмачида кетди. Кечқурун бўлган улоқчилар базмининг бирида «ялангоёқ олмачи»ни ҳам даврага таклиф этадилар. Давра тўрида ўтирган оқсоқоллардан бири «олмачи»дан гап сўраб, унинг қаердан келганлигини билгач, Овжаз томонларда Бойниёз оқсоқол деган одам бўлганини, унинг фарзандлари бор-йўқлигини суриштиради. Жўра саркор оқсоқолларга ўзини таништиради ва оқсоқолларнинг ҳурматига сазовор бўлади, шу ерда етти кун улоқ чопиб, марра ташлаб юради. Бироқ бу ердаги ГПУ вакиллари ҳам унга шубҳали қарай бошлайдилар. Буни сезган Жўра саркор дарҳол Тожикистон ҳудудидан чиқиб кетади. Кейин-

чалик Пискент туманининг ҳозирги «Гулистон» жамоа хўжалиги ҳудудида ишлайди, пахтачилик бригадири бўлади, чорва билан шуғулланади. Бироқ бу ерда ҳам унинг изини пойлайдилар. Жўра саркор то 1946 йилгача гоҳ Ашт, гоҳ Ашоба, гоҳ Матчоҳ, гоҳ Ўратепа, гоҳ Етимчўқди қишлоқларида бўлиб, ниҳоят уруш тавом бўлгач, Овжазга қайтиб келади. Ҳозирги Қўрғонча қишлоғи ўрнига ёлғиз ўзи уй қуради. Товлар орасида бўлган бу уй кўп ҳам одамларнинг назарини тортавермас эди. Замон бироз тинчигач, Жўра саркор ҳозирги «Ўзбекистон» ширкат жамоаси ўрнидаги жамоа ташкилотида чорвада бош чўпон, чорвачилик бригадири, йилқичилик бригадири, ферма мудирини бўлиб меҳнат қилади.

Эллигинчи йилнинг охирида танишганмиз Жўра саркор билан. Кексайиб қолишига қарамай анча бақувват, хотира ҳофизаси кенг, дадил қария эди Жўра саркор. Бир суҳбатимизни эсласак, у шундай бўлганди. — Бу ҳукумат ҳам тирриқ чиқди, — дедилар. Жўра саркор ўша пайтда, яъни Никита Хрушевнинг буйруғи билан қишлоқ аҳолиси қўлидаги отлар тортиб олинаётган эллигинчи йилларнинг ўрталарида. — Тагин бу халқ ҳукумати эмиш, эсимни танибманки, ҳукумат одамларни талайди. Эҳ, қарчигайдай йигитларимизни, улкан алломаларимизни йўқ қилган ҳукумат қандай рўшнолик кўрсин. Одамларнинг миясини ёлғон билан тўлдириб, ҳаммани қарахт қилиб қўйди. Ҳақиқий, мустақил халқ давлати келармикан...

Жўра саркор Бойниёзов орзу қилган халқ давлати у оламдан кўз юмгандан сўнг ўн йиллар ўтиб юзага келди. Афсуски, мамлакатимиз мустақиллигини узоқ йиллар орзу қилган Жўра саркорлар ҳозир орамизда йўқ. Аммо уларнинг порлоқ руҳлари Ўзбекистонимизнинг бугунги шукуҳли истиқболига, истиқлолга гувоҳ бўлмоқда. Жўра саркор оламдан ўтган бўлса ҳам унинг фарзандлари Майрам дўхтир, ўғли Абдулла муаллим, набиралари Ҳуснитдин, Фахриддин ва бошқалар бутун мустақил Ўзбекистонимизнинг, унинг фаровон турмушининг, меҳнатсевар халқининг қорига ярагани ҳолда баҳоли қудрат меҳнат қилишмоқда. Овжазнинг мўъжазгина қабристонида эса бир кичиккина қабр киши диққатидан холи, сокин дўппайиб туради доим.

ҲАР КУНИ БИР ОЛАМ БЎЛГАН ҚИШЛОҚ

Ўзбекистонимизда рўёбга чиққан мустақиллик фақат одамларнинг руҳи ва қалбинигина эмас, қишлоғу кентларнинг, шаҳару қўрғонларнинг қиёфаларини ҳам ўзгартириб, тозартириб, ёшартириб юборди. Қорахитой Оҳангарондаги мустақиллик нашидасини сураётган, кун сайин обод бўлиб бораётган қишлоқлардан бири саналади. Қорахитой деганда бир самовий мавжудот, булутсиз осмон, беҳазон яйловлар, беҳудуд чаманлар, бўш пайтларида ўйин-кулгидан, тўй-ҳашамлардан бўшамайдиган одамлар, турли қушлар, уларнинг турлича чуғури, қувноқ йигит-қизлар кўшиқлари билан лиммо-лим тўла далалар, дулдул минган йигитлару қийғир олган бургутлар кўринади кўзингизга. Бу қишлоқ дилозор кишиларни ёқтирмайди. Писмиқ, тирриқ, қоқбош, муғомбир, тулук, бахил, бадфеъл, такаббур кишиларни ёмон кўради, ноаҳил одамларни сақламайди. Такьяларида булдуруқлар сайраб, расталарида шойи-ипаклар сотилади. Одамлари хушрўй, қизлари нозик бу қишлоқнинг. Бу ерда ҳар тун эртақлардагидай гўзал бўлади. Айниқса унинг «Чашма» мавзесини айтмайсизми. Бу қишлоқда ҳаво аксари ҳузурибахш, тўйиб-тўйиб нафас оласиз, қушлар нағмасига қулоқ тутиб, аллақандай эртақлар оламига тушиб қолгандек бўласиз «Чашма»га борганингизда.

Туғилган юртим — куч-қувватим. Яхшими, ёмонми, ҳар ким ўз тупроғига киндигидан боғланган бўлади. Унинг тоғлари, боғлари, сойлари, ўтлоқлари шу қадар гўзалки, айтган билан унинг сифатини келтиролмаймиз. Қорахитойнинг боғларида олмалару анорлар, ўриклару шафтолилар, беҳилару нашватилар, ёнғоқлару анжирлар, жийдалару олхўрилар болга тўлиб ётибди. Қишлоқнинг удабурро саркорлари бўлган Алибек раис, Холтўра раис, Дехқон раис, Мирҳаким раис, Бийтўра раис, шунингдек, Умар Умирзоқов, Исроил Ғофуров, Холжўра боғбон, Зоир агроном, Ўринбой бригадир сингари кишилар бу боғларни кафтида суғориб белларида кўтаришган. Қорахитойлик ота-боболар фарзандлари туғилганда ҳечам май ичиб тантана қилишмаган, балки болаларига атаб дарахтлар ўтқазган, то бола ўсиб вояга етгунча уларни парвариш қилишган авайлаб. Қорахитойлик аёллар иффати, ҳаёси билан бирга момолардан ёдгор бўлиб келаётган

узун-узун қора сочларини қандай асрашини ўзлари билиб, қизларига, набираларига ўргатишади меҳр билан, ҳавас билан, нозик таъблик билан ҳар куни, ҳар оқшом, ҳар дақиқа. Тоғ ҳавоси — дард давоси, деган нақл балки қорахитойлик қариялардан чиққан бўлса не ажаб. Унинг тоғларида минг хил дардга даво бўлувчи гиёҳлар унади баҳор палласида атрофни безаб одамларнинг дарди учун, кори учун, сиҳати учун. Балки шундандир, қорахитойликлар жуда кам чалинади турли дардларга, хасталикларга, яра-чақага. Оҳангарон наҳри эса хайру барака олиб келади қорахитойликларга. Шу боисдир балки қорахитойликларнинг дастурхонлари кўнгиллари каби доим очиқ, хайру-баракага тўлиқ, уйларидан меҳмон узилмайди, меҳмон келмаса зерикиб қолади бу қишлоқнинг одамлари.

Қишлоқ чеккасида ҳазрати Ҳизр бобонинг табаррук излари, ундан баландроқда эса машҳур Турон маликаси Моҳдар ойим амри билан 1809 йилда бунёд этилган сардоба, яна бир жойда қадим Илоқдан ёдгор бўлиб қолган Мингтепа, Чоштепа, Оқтепа мавзелари борким, қорахитойликлар бу мавзелар, гўшалар билан ғурурланиб, фахрланиб юрадилар мунтазам. Бугун қишлоқда мингдан ортиқ болани бағрига олган ўрта мактаб, шифохона, маданият уйи, масжид, жувозхона, тегирмон, новвойхоналар, ўнлаб дўконлар, шинам чойхоналар эл хизматида. Елкасида оқ сочиғу кўнгли меҳмонга очиқ бўлган мезбонлар ҳар доим йўлингизга муштоқ. Қорахитойнинг қизлари чиройли, хушбичим, гўзал.

Ҳар юртнинг машҳур нимасидир бўлади. Парижнинг жаҳонга машҳур Эйфел минораси, Самарқанднинг дунёни лол қолдирган Регистони, Бухоронинг булутларга бош қадаган Минораи калони. Қорахитойнинг эса биттаю битта эркагина Шоҳистаси бор эди. У жуда одобли, сарамжон, саришта, одамларга, ўзи ишлаётган мактабдаги шогирдларига, маҳалласидаги қора-қура болалардан тортиб сочларига эндигина тол баргақдан соч попуқ таққан қизалоқларга ҳам меҳрибон, одобда якто, ҳуснда танҳо эди Шоҳиста қиз. Афсуски, Яратганнинг ўзи жуда эрта, айни ўн саккизда олиб кетди уни онасини зор қақшатиб. Уни ҳамма севарди, одамларни севгани учун, тўғри сўзлиги, одоблиги учун. Унинг жанозаси куни одамлар қабристонга ирмоқдай бориб уммондай келишди. Қишлоқ аёллари эса қайсидир талантили шоир ёзган бу қўшиқни Шоҳиста қизга нисбат бериб куйлайдиган бўлишди:

Синглим нобуд, кўнглим тобут, ёр-ёр,
Ёшдан равшан кўзимда ўт, ёр-ёр.
Жанозангни кўтармоққа тикланиб,
Келар бобом — Туркистон юрт, ёр-ёр.

Ўн саккизга тўлмай кетдинг, ёр-ёр,
Ўсма экиб, қўймай кетдинг, ёр-ёр.
Ёр-ёр айтиб, зор-зор йиғлар злу юрт,
Суймай кетдинг, тўймай кетдинг, ёр-ёр.

Ярадор қуш учиб келар, ёр-ёр,
Қирдан мунгли кўшиқ келар, ёр-ёр.
Бўйга етган қизни она, ёр-ёр,
Эрмас ерга қўшиб келар, ёр-ёр...

Ҳамма замонларда ҳам сўз ўрнига бўз берганлар устувор бўлишган. Бугун Қорахитойда ўндан ортиқ тадбиркорлар, ишбилармонлар, деҳқон-фермерлар фаолият кўрсатишмоқда юртни тўйдириш, бозорларни арзонлаштириш, одамларни тўқ қилиш учун. Булар Абдураҳим заводчи, Неъматилло фермер, Собихахон тикувчи, Адҳам бойвочча, Мулла Аҳмад тижоратчи, Файзулло ошпаз. Шулар боис қорахитойликлар нарса излаб четга чиқмайди, ҳамма нарса шу дўппидек қишлоқнинг ўзида муҳайё, туну кун ишлайди улар.

Қорахитойликлар эртага қичийдиган елкаларини бутун қашлаб қўя қолишади. Мустақиллик йилларида, мустақиллик кунларининг аввалидаёқ Оҳангаронда биринчилардан бўлиб уйларига газ олиб келишди, сим чироқларни қайтадан таъмирлатишди, тоза ичимлик сув келадиган қувурларини янгилаб олишди ўз кучлари, ўз маблағлари, ўз ҳамфикрлари билан уёқ-буёққа югурмасдан, саркорларни ранжитмасдан, ҳар ерга хату муҳр қилмасдан. Шунинг ўзиёқ бу халқнинг бир-бирлари билан ҳамфикру ҳамдам, дўсту қадрдон эканлигини исботлайди. Бу ердаги баъзан бўладиган гаплар кўчага чиқмайди, қишлоқ аҳли узоққа қиз бермайди. Қўшни қишлоқларнинг йигитлари ҳайрон, нима бало, кўзининг ичида чўғи борми қорахитойлик қизларнинг, қадаган ерини куйдиради, деб. Қорахитойликлар ҳатто ғалвирда сув ташийдилар. Акс ҳолда тошлоқда ғалла, қумлоқда сабзавот, харсангларда узумзорлар барпо этолмасди.

Уруш йиллари. Бизнинг бошимизга уруш дўллари ёймаган. Лекин урушнинг даҳшатларини оналаримизнинг кўзларидан билиб олардик. Ана ўша уруш йил-

ларида, эркаклар фронтдалигида аёллар Тошкентдан Ангренга ўтган темир йўлни қуришда қатнашган ойнаҳор, енгил-кунун, чалақурсоқ билан. Майрам хола деган қишлоқ раисаси бўларди ўшанда, барваста, сўзамол, меҳрибон онахон эди раисамиз барака топқур. Қиз эмас бир сандиқ тилло эди, зеҳни тез, қўли тез, қўлидан ҳам ўзи тез, ундан ҳам фикри тез эди унинг. Майрам оқсоқол, дейдиган бўлишди одамлар уни, ҳамон ўшандай эслашади ҳозир ҳам.

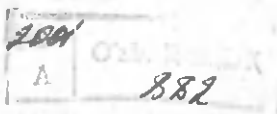
Қорахитойнинг сифатлари, фазилатлари кўп. Айтиб адо қилиб бўлмайди. Бутун Қорахитой мамлакатимиз мустақиллиги туфайли янада обод, чиройли, кўркам. Унинг ўзига яраша ўз олами, ўз осмони, ўз одамлари, ўз ташвишлари, қувончлари, гам-андуҳлари борки, булар ҳам фақат қорахитойликларгагина хосдир.

«МИНГ ЙИЛҚИ»

Отта ишқибозлигимиз боис қаерда йилқичилик ривож топганини эшитсак, албатта, ўша ерга бориб уқур-уқур йилқиларнинг ҳали бизга номаълум бўлган одатларини ўрганишга шошилардик. Яқинда маълум бўлишича, «Олмалик» ширкат жамоасида йилқичилик анча ривож толаётгани ҳақида хабар топиб, ўша ерга бордик. Хўжалик раҳбари Усмонали Ҳайдаров йилқиларга анча ишқибоз экан.

— Хўжаликни қабул қилиб олганимда атиги 38 бош биялар бор эди, — дейди Усмонали. — Ўзингиз биласиз, илгари йилқичиликка эътибор сусайиб, йилқиларнинг бош сонлари камайиб кетган эди. Яхшиямки хўжалигимизда Ўрозбой ака, Жўра ака деган эски йилқибоқарлар бор. Ўшалар сақлаб қолди йилқиларни. Яхшиси уларнинг ўзлари билан гаплашган маъқул, бош зоотехник билан бирга борақолинглар ўша ерга.

Биз бош зоотехник Исоқжон билан Минг йилқига жўнадик. Минг йилқи Ўрозсойнинг бошланишида. Ўрозсойда хўжаликнинг қўйлари, сигирлари, эчкилари боқилишидан хабардор бўлсам ҳам, Минг йилқи деган яйловнинг, мана шу яйловда хўжаликнинг 250 дан зиёд йилқилари ҳам боқилишини эшитмаган эдим. Йўлда ҳамроҳимдан нима учун бу ернинг Минг йилқи, деб аталишини сўрадим. Лекин менга нисбатан анча ёш бўлган бош зоотехник ҳам, бошқа чўпон йигитлар

ҳам унинг маъносини айтиб беролмадилар. Ниҳоят кун пешиндан оққанда «Минг йилқи»га етиб бордик. Бизни йилқичилик фермасининг бошлиғи Маҳмуд Иброҳимов қарши олди. Катта, шинам отхонада йигирма човли биялар, анчагина қулунлар борлиқ турибди. Бир томондаги кичик хонада от еми, бир томондаги хона эса мол дўхтириники экан. Йилқибоқарларнинг хизмат мавқеи шу қадарки, улар отга ишқибозликдан ташқари уларни парвариш қилишни ҳам жойига қўядиган кишилар экан.

— От жонивор одамга ўхшайди, — дейди бизга уюлдаги йилқиларни кўрсатишга элиб бораётган отбоқар Жўра ака Юнусов. — Отлар кўп хислатлари билан одамнинг хислатларини эслатади. Масалан, инсонда рашк деган нарса бор. Бу нарса от жониворда жуда кучли, одамда бир-бирларини ҳимоя қилиш одати бор, отда бу ҳам жуда яхши сақланган. Яхши айғир ўз уюрига биронта бегона айғир ёки бошқа отни киритмайди. Яхши айғир ҳатто ўз уюридаги қулунларининг ҳам бегона уюрларга ўтишига йўл қўймайди. Итқушданку бор кучи билан ҳимоя қилади. Бундай пайтларда бир неча айғир отлар биргаллашиб ҳаракат қилишади. Маълум бўлишича, бу ерда отлар жуда яхши парвариш қилиниши билан бирга ҳатто бу ерларда биронта от сира ҳам нобуд бўлмас экан. Биз уюрга етиб келганда, йилқи уюрлари Минг йилқи яйловларида бемалол ўтлаб юришарди. Жўра отбоқарни кўриши билан катта айғир думини кўтариб бир кишнаб қўйди, сўнгра унга яқинлашиб яна бир кишнади.

— Кўрдингизми, айғир жонивор, ҳамма отлар жойида, нима қилардингиз овора бўлиб келиб, ўзим қараб турибман, деяпти. Доим аҳвол шу, эрта келаманми, кеч келаманми, айғир жонивор албатта бир кишнаб, олдимга бир келиб кетади. Узоқ йили отларга қашқир оралаган экан уч айғир ўзлари бир бўлишиб, тинчтибди бўриларни... Жўра ака уюлдаги икки юздан ортиқ отларнинг деярли ҳар бирини бизга таърифлаб берди: ҳув анави от қорахитойлик жийран қашқанинг, анави кўк той эса Саман отнинг, буниси номданаклик Мавлон чавондознинг «Ракета» номли отининг боласи. «Ракета». Бу номни эшитишим билан кўнглим қувониб кетди. Қани «Ракета»нинг боласи? Ахир бу менга таниш отку! — Ҳа, сиз «Ракета» тўғрисида қайсидир газетага ёзгансиз, ҳатто бу отнинг номи чавондози Абдумавлон билан сизларнинг «Оҳангарон саркорла-

ри» китобингизга ҳам кирган. Абдумавлондан бу отни овжазлик Жуманазар Марғозиев олиб келган. Биз ҳам ундан илтимос қилиб «Ракета»ни бир неча кунга олган эдик, насл қодирсин, дедик. Мана, унинг бу ерда бир неча болалари бор... Мен фурсатни қўлдан бермай, Минг йилқининг нима сабабдан бундай ном билан аталишини сўрадим Жўра чавондоздан... У ялт этиб менинг юзимга қаради. Юзлари оқарди, дардами, шунга ўхшаш бир нарса хуруж қилганини сездим унда.

— Э, нимасини айтасиз, эшитишимча, бу ерлардан ҳеч қачон йилқилар аримас экан. Уйинг куймагур Хрушчев бобо бўлмаганда ҳозир ҳам Ўрғозсойда ўн минглаб йилқилар юрган бўларди. Ҳаммаси ўша замонда йўқ қилинди. Яйловнинг номига келсак, бунинг тарихи узоқ. Мамлакатга ўрис келган йиллар экан. Ўрис тўралар уйма-уй кириб, ҳамманинг молларини, шу жумладан, отларини ҳам тортиб олиб кетибди. Шунда Ўрғозсой қишлоқлик Улуғ момо деган кампир, ўғиллари билан битта бия ва битта айғирини олиб шу яйловга қочиб келади. Аммо оқ пошшонинг одамлари мол излаб, шу ерларга ҳам келишади ва Улуғ момонинг эри ва ёлғиз ўғлини қаерларгадир олиб кетади. Улар шундан сўнг дом-дараксиз кетишади. Улуғ момо эса эри ва ўғлидан дарак бўлмагач, шу икки от билан овора бўлиб кун кечиради. Аста-секин Улуғ момонинг отлари аввал тўртта, кейин саккизта, йиллар ўтиши билан мингтага етади. Улуғ момо оламдан ўтгач, унинг асранди ўғли Сувонкул отларга қарайди. Ўктабр давлат тўнтаришидан сўнг келган қизил ўрис тўралар ҳам отта ўч эканми, минг йилқини кўриб ҳайрон қолишади ва Сувонкулни бадавлат бой ҳисоблаб минг йилқисини тортиб олади, ўзини эса бадарга қилади. Одамлар эса Улуғ момонинг хотираси учун бу ерларни баъзан Улуғ момо, баъзан эса «Минг йилқи» деб атай бошладилар. Улуғ момодан қолган-қутган отлар кейинчалик «Ўрғоз» жамоа хўжалигига ўтиб кетган. Аммо жойнинг номи «Минг йилқи»лигича қолаверди. Минг йилқи — ўтга сероб, иссиқ булоқлари кўп, тоғларда шалолалар, шамол тегмайдиган пастқам ерлар, сувлоқ ва ўтлоқ водийлари кўп жой. Бу ерда йилқилар тез кўпаяди, моллар ҳеч қандай касалликка чалинмайди, отлари йирик-йирик, чопқир ва бақувват бўлади. Яна бир томони, Маҳмуджоннинг гапига қараганда, Ўрғозсойнинг энг баланд чўққисида Улуғ момонинг ҳайка-

ли ҳам бормиш, ҳатто ёнида мингта йилқи ўтлаб юргани ҳам тошларда акс этган эмиш.

Эртаси куни биз ҳамроҳлар билан Ўрғозсойнинг тепасига — тоғ устидаги катта ялангликка чиқдик. Тахминан ўттиз гектардан ортиқ текис яйловда ўт сероб, булоқлар шарқираб қайнаб турибди. Яйловнинг чеккасидаги қояда худди қари кампирга ўхшаган, тошдан ишланган Улуғ момонинг ҳайкали бор. Атрофида юздан ортиқ катта-кичик отларга ўхшаган ҳайкалчалар терилган. Узоқдан қарасангиз катта ҳайкалча худди отларни чақираётган бетимсол онага, бошқалари эса унга интилаётган қулун ва отларга ўхшайди... Ё раб, нима бу, Оллоҳ суйган бандасига шамоллар ёрдамида ўрнатган ҳайкалми ёки кимдир биров, атайлаб Улуғ момо ва унинг минг йилқисига ҳайкал йўнганми тошлардан... Ҳайратдан ёқа ушлаймиз. Нима бўлганда ҳам Минг йилқининг остида қандайдир ҳақиқат борлиги аниқ.

АМИР ТЕМУР ОҲАНГАРОНДА

Улуғ Амир Темурнинг бугунги салоҳияти, обрў-эътиборига таъриф йўқ. Лекин оҳангаронликлар учун у янада азиз ва янада баландроқ аҳамият касб этмоқда. Қувончлиси шу ердаки, улуғ Амир Темур Оҳангаронни барпо қилган буюк шахс сифатида кўзга ташланган. Ўтмиш тарихдан шу нарса маълумки, ҳозирги Оҳангарон ўрнида буюк ва улкан Илоқ давлати бўлган. Аммо 1218 йилда мамлакатга бостириб келган мўғул истилочилари бу мамлакатни ер билан яксон қилганлар. Шундан сўнг бошқа ёзма манбаларда Илоқ давлати ҳақида ҳеч нарса учрамайди. Кейинроқ бу юртга қорахитойлар бостириб келишди. Қорахитойларнинг салафлари бўлган Чиватой улуси Оҳангаронни 1266 йилда иккинчи марта забт этган. Унга мўғул хони Олғуй ҳокимлик қилганини тарихий манбалар исботлайди. Бироқ 1267 йилда Олғуйнинг вафотидан сўнг Чиватой улусининг бир қисм Қашқа ва Сурхон водийларига кўчиб кетишганини академик Бўрибой Аҳмедов ишончли манбаларда исботлайди.

Улуғ Амир Темур биринчи марта Оҳангаронга 1363 йилда келиб, Қурама тизма тоғларидаги қазилма бойликларни топтиради, олтин, кумуш ва бошқа маъданларни қазиб олиш ишларини йўлга қўяди ва худди шу

йили ҳозирги Оҳангарон шаҳрини барпо этганлиги ҳақида академик Иброҳим Мўминов ўзининг Амур Темурга бағишланган машҳур асаарида исботлаб берган. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Амур Темур Чирчиқ дарёсидан Оҳангаронга ҳозирги Узунсой канали йўналишида сув олиб келади ва натижада Оҳангароннинг ҳозирги Алишер Навоий, «Шодималик», «Дўстлик» ширкат жамоалари ўрнида суғориладиган ерлар, экинзорлар барпо этилган. XIX асрга келиб бу канал кўмилиб кетади. XX аср ўрталарида ўша Амир Темур қурдирган сув йўллари орқали яна Чирчиқ дарёсидан Оҳангаронга канал — Узунсой канали барпо этилиб, сув олиб келиндики, бу канал машҳур Амир Темур қурдирган канал ўзани билан барпо этилган.

Амир Темур 1397 йилнинг куз ва 1398 йилнинг қиш фаслини Оҳангаронда ўтказади. Улуғ Амир Туркистонда Аҳмад Яссавий маҳбараси ҳурилиши ишини назорат қилиб келаётган пайтда бу ерга тушган. Амир Темурнинг Оҳангаронда қишлашига нима эҳтиёж бор эди? Шунингдек керакки, бу даврда Оҳангарон шаҳри атрофларида Амир Темур салтанатига қарашли олтин қазихна ишлари Қурама тоғларида кенг авж олган, шунингдек ҳозирги Олмалик шаҳри ўрнида мис, олтин эритиш корхоналари бўлган.

Оҳангаронда қишлаган пайтида Амир Темур, академик Бўрибой Аҳмедовнинг уқтиришича, ҳозирги Эпалак қўрғони атрофига чодирлар тиктирган. Ана шу паллада Амир Темур пойтахти Самарқандга Франция, Испания, Греция, Хитой ва бошқа мамлакатлардан бир неча элчилар келишган. Амир Темурнинг истаги билан ўша элчилар Амир Темур қишни ўтказётган Оҳангаронга келишади. Шундай қилиб Амир Темур Оҳангаронда Франция элчиси, архиепископ Иоонни, Испания элчиси Пойо де Сато Майорни, юнон элчиси Эрнам Санчес де Полосуносни, фаранг элчиси билан келган Шарл IV нинг вакили, авлиё Николони, Хитой элчилари Ан Чжи Дио ва То Цзинни, шунингдек, Испаниянинг махсус элчиси Руи Ганзалес де Клавихони қабул қилади.

Амир Темур кейинчалик ҳам Оҳангарон водийсининг тараққиётига алоҳида эътибор билан қаради. 1388 йилда Оҳангарон дарёсининг Сирдарёга қуйилиши жойидан то Оҳангарон ҳудудларигача ўғли, шаҳзода Шохруҳ Мирзо шарафига Шохруҳия мамлакатини барпо этади. Бу мамлакатта Шош ҳам бўйсунганлигини

атоқли олим Турғун Файзиев ишончли далиллар билан айтган. Маҳаллий халқ тилида бу ерлар ҳозир ҳам «Шарқия» деб аталади. Айниқса Оҳангаронни Олмалик шахри билан борловчи Оҳангарон дарёсига қурилган темир йўл кўприги остида, жануби-шарқ томондаги аҳоли пунктининг ҳозиргача «Шарқия» деб аталиши шундан далолат беради. Буларнинг бари Буюк Амирнинг Оҳангаронга, оҳангаронликларга кўрсатган марҳаматларидан нишона холос. Одамлар эса ҳали ҳам биз улуг Амир Темур қурган янги давлат одамларининг авлодларимиз дея фахрланиб юришади.

ҲИКОЯТ

БОГОЛМАГАН ОЙ

У заргар муаллим эди. Ҳа, эди! Ушбу сўзлар лут-фига тилим ожиз. Бироқ шунча йилдан бери ҳар куни, ҳеч бўлмаганда, бир карра учрашиб, ютуғингдан қувонган, изтиробларингдан ўртанган қадрдонинг бир умр қайтмас бўлиб дорулбақога кетса соғинч азобларига қаердан таскин топасан? Қалбим қаъридан: «Ё Оллоҳ, бундай кишилар умрини зиёдроқ қилиб яратсанг бўлмасмиди?», деган аламзада нидо томоғимга урилади. Дўстим, укагинам, содиқ шоғирдим сенсиз қалбим бўм-бўш, хувиллаб қолдику. Зеро, кишининг жисми офриса чидаш мумкин, лекин у бўш қолса чидамоқ мушкул. Яна қабристонга чиқдим унинг зиёратига. Ўркач-ўркач ҳисобсиз дўнглик, ҳисобсиз қабр, ҳисобсиз тақдир, ҳисобсиз хажр. Уни қўйиш учун қабристонга ирмоқ бўлиб борганлар дарё бўлиб, кўлмак бўлиб борганлар уммон бўлиб қайтдилар. Ҳа, у давлат рўйхатидан ўтмаган халқ муаллими эди. Ўша 1997 йилнинг биринчи май куни ногоҳон Оҳангаронга, Қорахитойга келган сел уни олиб кетди. Жон керакми, сенга дедию Абдумўмин Муталов селга жонини тикди, агар сенга мен керак бўлсам, ол, деди, одамларнинг уйига шикаст етказмагину менинг жоним сенга садақа, деди.

Қазо ўқи қадалса қандай қалқон чидайди?! Абдумўмин Муталовсиз Қорахитой кемтик бўлиб қолди. Қаерда турган экан бу бошли-кўзли бало? Ўша куни

Қорахитой бир сесканиб тушди. Кўз олдимизда Оҳангарон зор-зор қақшади. Абдумўмин Муталов манзилга етди, биз эса ҳали йўлдамиз. Дийдор қиёматга қолди. У файзиёб оиланинг фарзанди эди. Унинг боқўлам билими бор эди адабиётдан, санъатдан, нафосатдан, халқимиз тарихидан. Бир вақтлар мен у билан бирга ишладим бир мактабда, бир туманда, бир жамоада, у устозим бўласиз, адабиётга ҳавасни сиз уйғотгансиз, деб айтиб юрарди муттасил. У муаллим сифатида ҳамманинг кўз ўнгида эди. У 12-мактабда адабиёт кабинети ташкил қилди, адабиётнинг ҳар бир бобини шогирдларига ипидан игнасиғача ўргатарди катта иштиёқ билан Абдумўмин, шунинг учун ҳам шогирдлари кетидан узилмасди эртаю кеч. Унинг мактабдаги муаллимлар учун ҳам очиқ дарслар, методик бирлашмаларда қилган маърузалари турдош фан муаллимига дарсларига кириб тажрибаларини алмашишдаги фикрлари ҳаммавақт янгилик бўларди. У ўз фикрларини ҳар доим уста мерган сингари доимо аниқ мўлжалга урарди.

Абдумўмин Муталов Ўртачирчиқ туман ёшлар қўмитасига бошчилик қилганида ҳам, Қорахитойдаги ўсмирлар уйида йўриқчилик қилганида ҳам, ва ниҳоят, 12-мактабда адабиёт муаллими, директорнинг ўқув ишлари бўйича муовини вазифаларини бажарганида ҳам ҳаммавақт халқнинг, элнинг назарида бўлди. Йўқ, у орден-медаллар, варақ-варақ шаҳодатномалар, фахрий ёрлиқлар, нишонлар олиш учун ишламади, зеро, эл эъзозлаган муаллимга буларнинг кераги йўқ эди. Уни одамлар севарди, у одамларни... Қорахитойдаги ўсмирлар уйида ишлаганимизда у Оҳангарон тумани тарихи бўйича айрича кўп материаллар тўплади, шу материаллар орасида Оҳангаронда қадимда зарб қилинган тилло тангалардан тортиб Амир Темур бобомизнинг Оҳангаронга пойи теккан паллалардаги ёдгорликлар ҳам бор эди. Абдумўмин шулар асосида Оҳангарон тарихига оид яхшигина музей ташкил қилди. Атроф қишлоқларга, Фарона водийси ва Самарқанд воҳасига бориб, ўқувчиларнинг саёхатларини уюштириб, туман тарихига оид материаллар тўплади. Бу билан ўзи ташкил этган тарихий музейни тўлдириб борди. Афсуски, ўсмирлар уйига ундан кейин келган раҳбарчалар музейдаги тангалардан тортиб бсшқа ноёб буюмларгача талон-торож қилдилар. Ўша паллада Абдумўминнинг зор-зор қақшаб ҳали туман фирқасига, ҳали

халқ таълими бўлимига, ҳали ёшлар кўмитасига бе-самар югурганини кўп эслайман...

У табиат шайдоси эди. Парвардигор тоғларни яратганда уни яхши кўрадиган одамларни ҳам қўшиб яратган. У ёзги таътил пайтида Қурама-Чотқол тизмаларига чиқиб кетарди, ойлаб, ҳафталаб юрарди тоғларда кийик ўт, бўзбош, равочнинг томирлари, бошқа доривор гиёҳларни тўпларди, уларни ҳожатманд кишиларга берарди бепул, беминнат. Кўпинча бу саёҳатларга унинг шогирдлари ҳам эргашарди. Абдумўмин табиатан болаларни беҳад севадиган инсон эди. Шунинг учун ҳам бугун бир неча юзни ташкил этади унинг шогирдлари, улар бугун тумандаги мактабларда дарс ўқийдилар адабиётдан, она тилидан, нафосатдан. Унинг қазоси куни қайсидир шогирди пичирлаб, шеър ўқиганининг гувоҳи бўлганман:

Дарахт улкан экан йиқилганда билинди,
Бошингда эл дод солиб йиғлаганда билинди.
Сарбонидан айрилган саргардон карвон мисол,
Шогирдларинг сел каби ёғилганда билинди.

Уни ногоҳон сел олиб кетган. У инграганда қулоқларинг тош битмадими эй дали-дунё?! Темиру тош бўлган юраклар ҳам бу даҳшатли жанозани кўрганда баъри ёнарди! Энг оғир юк отанинг елкасидаги ичига ўглининг жасади солинган тобут бўлар экан. Абдумутал ота кўзида селоб ёш билан Абдумўминни қабристонга кўтариб борган паллаларни эсласам юрагим товонимга тушиб кетади...

Яқинда яна унинг ҳовлисига бордим. Айвонда унинг фарзандлари, набиралари, оила бекаси Хуррият, нарида Абдумутал ота.

— Адашимнинг кўпга қўшилганига бир йил бўлди, руҳи-покларига яна оят тортай деб келдим, — дея айвонга чўккаладим. Ота хомуш, тақдирга тан бергандай, Хурриятнинг кўзларида шашқатор ёш, фарзандлар сукутда. Лекин таскин беролмадим уларга. Нима деб таскин бераман. Ахир бир қозонда тўй учун ҳам, аза учун ҳам ош пиширадилар...

— Кўпга қўшиш.., — дейдилар Абдумутал ота ҳазин, унсиз товуш билан. — Ҳамма бора-бора кўпга қўшилади болам, тупроққа айланади. Яратганининг иши бу. Шўрлик болам, мен уни кўраётгандай бўламан қалб кўзлари билан... Мен ҳам уни кўраётгандайман ҳар куни. У гоҳ дарвозамдан «Ҳазрат», деб кириб келади,

гоҳ кечалари тўлин ой маҳали супамизнинг чеккасига ўтирволиб ичак узди латифалар айтади, товушларини эшитаман. Унинг руҳи-поки шогирдларининг яхши ишларини, фарзанди қобилларининг эл орасидаги ҳурмат-эътиборидан хурсанддай, тўлин ой сингари номозшомда чиққан ойдай ботолмайди. Шу ўринда талантили бир шоирнинг ушбу сатрлари худди Абдумўминга айтилгандай жаранглайди қулоғим остида:

Ё, қабрини кўрмоқчи,
Ё, сабрини кўрмоқчи,
Ё, исмини сўрмоқчи,
Ё, қадрини кўрмоқчи...
Ерга термулиб турар,
Ерга эгилиб турар,
Ботмай қолган ой!

Бу Абдумўминга айтилган марсия эмас. У бизга доим йўлдош. У бизга тенгқурларини устозларини жаннатнинг эшиги олдида кутиб турибди. Мухтасар қиладиган бўлсак, Яратгандан шуни тилаймиз: «Эй, дунёи зор, ўтганларку қайтмас, лекин уларнинг ёдини унутмаслик мурувватидан маҳрум айлама бизни. Қабристондаги мана шу мрамор зиналар, мана шу адл-устунлар, туну-кун ўчмаган шўълалар, бедор йўлаклар, тилосифат остоналар ёдимизга солиб турсун уларни!»

Абдумўмин Муталов манзилга етди, биз эса ҳали йўлдамиз.

ЎТКИР ЭДИ ҚАЛАМИ

Уни расмий ҳужжатларда Тарик Абдулович Фаттохутдинов, деб юритардилар, адабий жамоатчилик Тарих Фаттоҳ номи билан танишарди, биз унинг ҳамкасбалари, дўстлари ва ўртоқлари оддийгина Тарих ака деб чақирардик. Унинг дўстлари, танишлари бениҳоя эди. Маорифчилар, ҳуқуқшунослар, матбаачилар, раҳбарлардан тортиб чойхоначию супургичиларгача унга ҳурмат билан қарашади.

Элигинчи йилларнинг бошларида Оҳангаронда, халқ таълимида кўрганмиз уни. Авваллари у Қирғизистоннинг Новқат туманида прокуратурада, терговда, халқ суди идорасида ишлаган. Ўша даврдаги Сталин қатъони даврида уни ҳам «отанг мулла бўлган экан», деб юстициядан чиқарадилар. Шундан сўнг тақдир Тарих акани Оҳангарон билан боғлади. Мактабларда рус

тили, чет тили, тарих, жўғрофия ва бошқа фанлардан дарс берди ўқувчиларга. Ҳоятда сермулоҳаза мукам- мал билимли бўлган Тарих аканинг уйдан одамлар узулмасди. Бири ноҳақ қамалган кишисининг иши билан келса, бири қайбир соҳа бўйича маслаҳатта келарди, бири қишлоқ шўросидан шикоят қилса, бири оилавий жанжаллардан бартараф этишда ёрдам сўрарди.

Тарих ака, ҳали айтганимиздай, жуда катта билим эгаси эди. Ҳаддан ташқари қувноқ, хафа бўлиш нималигини билмайдиган, ҳар қандай сўз ўйинларию чистонлардан ўткир мушоҳадаси, топқирлиги билан чиқиб кетаоладиган қалами ўткир журналист эди. Бир воқеа ёдимизда қолган. Юк машинасида қаёққадир кетаётган эдик. Унгутга етганимизда йўл чеккасидаги ариқ ёқасида бир қиз учта бузоқни суғоргани олиб чиққан бўлса керак, моллар унга бўй бермасди. Машинада ўтирган Олмалиқ шаҳар бўлимининг ўша пайтдаги мудирини Турот Алибеков ҳаммамизга шу воқеага қараб шеър тўқишни сўраб қолди. Биз то ўйлаб шеър топганимизча Тарих ака шеър тўқиб бўлди:

Ариқ бўйида бир қиз,
Қўлида учта бузоқ:
Қиз ёлғиз, кучи етмас,
Бузоқлар қўйса тузоқ.

Бу — ҳазил шеър эди. Бундай шеърлар Тарих аканинг «чўнтак адабиёти»да жуда бисёр эди. Тарих ака билан «Оҳангарон ҳақиқати», «Оҳангарон», «Олмалиқ ҳақиқати» газеталарида ишлаб юрганимизда, унинг дилкашлиги, ёзган мақолаларидаги соддалик ва қисқалик, ҳозиржавоблик ва мушоҳада кучига тўлалигини жуда кўп гувоҳи бўлганман. Тарих ака катта олимлар билан олимдай, сиёсатчилар билан моҳир сиёсатчидай, муаллимлар билан моҳир тарбиячидай суҳбатлаша оларди. Энг муҳими, ҳар қандай кишида, у билан биринчи мулоқотдаёқ ўзи ҳақида яхши таассурот қолдира оларди. Унинг газета-журналларга ёзган мақолаларида аксари илмийлик ва замонавийлик уфуриб турарди. Айниқса унинг «Оҳангарон ҳақиқати» газетасида 1957 йилда босилган туман халқ таълими тизими тарихига оид мақоласи ўзининг ҳаққонийлиги билан ажралиб туришидан ташқари халқ таълими тарихидан мазмунли очерк сифатида ҳам қимматли эди. Бу мавзуга Тарих ака кейинроқ ҳам мурожаат қилдилар. Унинг бу туркумдаги мақо-

лалари туман халқ таълими тарихининг ноёб ҳужжати бўлиб қолган.

У ўткир воиз эди. Унинг сиёсий ва замонавий руҳ билан сугорилган баркамол маърузаларини эшитган кишилар ҳозир ҳам ҳавас билан эслайдилар уни. Биз у билан жуда кўп суҳбатларда, ўтириш ва мажлисларда, адабий учрашувларда бўлганимиз билан ҳам фахрланамиз.

«РУХСОРИДА ЛОМАИ МАЛОҲАТ»

Уни йиллар тўфони ёнлаб ўтган. Бу аёлни кўзгулар ҳам томоша қилади, кўзгулар ўзига ундан нур олади. Аниқроғи, кўзгуларга бу аёлдан нур ёғилади. «Рухсорида ломаи малоҳат, гуфторида нашъаи фасоҳат», деганларида ҳазрат Навоий ана шундай сулувларни назарда тутган бўлса не ажаб. Худо чиройли инсонни пешонасидан ўпади, дейишади. Шунинг учун ҳам унинг эл ичида ҳалол ва пок номи бор. Бунга Зумрадхон Ҳайдарова осонлик билан зришгани йўқ. Ахир бекорга айтишмаган: шуҳрат тўнини елкага ташлашдан кўра уни оқлаш қийин, деб. Зеро, врачлик касби жасорат. Бу касб фидоийликни, қалб ва фикр софлигини талаб қилади. Зумрадхон бир неча ўн йиллардан бери марказий шифохонада терапия бўлимининг мудираси, яна ҳам аниқроғи, қўли енгил шифокор сифатида жон билан ишлаб бу мартабага зришди.

Одатда, одамлар ўзига шифокор танлайдилар, шифокор эса ҳеч қачон ўзига бемор танламайди. Зумрадхон ўта содда, ширингуфтор аёл. Ҳаммага бирдай, ҳаммага меҳр билан қарайдиган, унча-мунча хасталикни ўзининг ширин гуфторлари билан инсондан фориғ қиладиган аёл. Унинг овози ариқдаги зилол сувнинг сокин шилдиришига ўхшайди. Шундан бўлса керак, яхши гапга чўтир ҳам гулдай очилиб кетади. Илгариги замонда кўпинча беморларни яхши гапу меҳроқибат билан даволар эдилар. Балки Зумрадхон ўша удумни сақлаб қолишни афзал кўргандир. Фақат кейинги бир йил ичида Зумрадхоннинг муолажалари билан Оҳангаронда неча юз аёл оғир касалликдан оёққа турди. Улим хавфи бўлган оғир оёқ аёллар хасталикдан халос бўлиб тинчгина «кўзи ёриди». Бутина эмас, Зумрадхон ҳафта-ўн кунда махсус шифокор бригадаси билан марказдан анча олис бўлган, асосан чорвадорлар истиқомат қиладиган Эртош, Серка қирилди,

Гўшсой, Қорақир, Қаторовул қишлоқларида ҳам бўлиб, беморларни қабул қилади, уларнинг хасталикларига таххислар қўяди, даволайди, маслаҳатлар беради. Шунинг учун ҳам Зумрадхонни Оҳангароннинг ҳамма бурчакларида танийдилар, эъзозлайдилар, севадилар, ҳурмат қиладилар.

Лекин дунёда ҳасад деган нарса бор, яхшиямки, отлар ҳасад қилишни билмайдилар, одамлар эса, ҳудода шукур, ҳали отларга ҳасад қилишни ўрганганларича йўқ. Кези келганда Зумрадхонга ҳам ҳасад қиладилар, ҳатто уни лавозимидан озод қилиш йўллари ҳам излаб кўрдилар. Бироқ эзгу иш ҳеч қачон ҳасад қурбони бўлмайди. Тўғри, ҳамма юксакликни орзу қилади. Аммо бошқалардан баланд бўлиш учун ҳамманинг оёғини қирқиш шартмикан? Зумрадхон ҳасадгўйларнинг «даъвоси»ни ҳам кечирди. Одатда, аёл қалбидек юмшоқ, ҳар нарсани осон кечирадиган қалб бўлмайди. Зеро, ёмонлик бўлмаса одам яхшиликнинг қадрини унутар экан.

Биз суҳбатлашиб Зумрадхон билан ўтирибмизу шифохонада аксарият ёш аёллар, ёш йигитлар даволанаётганига алоҳида эътибор бердик. Ҳатто уларнинг баъзиларини яхши танирдик. Буни Зумрадхонга айтдик, у ўзини ийманибгина бироз ноқулай сезгандай гапирди:

— Кашанда, ичкиликбозлик, эртаю кеч еб-ичишдан бошқа нарсани билмайдиган кимсалар врачга, мени даволанг, деб келишларининг ўзи кулгили. Турмуш тарзи бузилган бўлса, уларни қандай даволаш мумкин?! — Бизнингча, бу борада Зумрадхон ҳақ. Лекин бизнинг мураккаб асримиз кишиларининг билим доираси ниҳоятда кенг бўлишини, кўп нарсани билиши зарурлигини талаб қилади. Назаримизда, Зумрадхон Хўжаевна ўз устида тинмай ишлагани, одамлар қалбига тўғри йўл топа билгани учун ҳам шундай кишиларни тўғри йўлга солиб юбормоқдаки, бундан ҳамма хурсанд.

— Сиз давр кишиси ҳақида сўрадингиз, — дейди мулойимлик билан Зумрадхон. — Бизнинг замонамизда бу мавҳум тушунча эмас. Давр кишиси, бу Ўзбекистондай буюк давлатнинг жони, зарраси. Одам халқлар тақдирига ўзини дахлдор, деб билсагина шахс сифатида намоён бўлади.

Дарҳақиқат, Зумрадхоннинг айтганлари унинг ўзига ҳам дахлдордир. У айниқса шифокор сифатидагина

эмас, она сифатида ҳам маҳаллада, ёру-биродарлар, дўстлари орасида ҳам катта обрўта эга. Зотан, оналар ер юзида бутун ҳаётнинг сарчашмаси. Тўмарислар, Барчинойлар, Гулойинлар, Нодирабегиму Сароймулк-хонимлар, Қурбонжон додҳоларнинг жасоратлари жанг-говор йигитларга ҳам ибрат бўлмай.

— Сўнгги пайтларда юрак хасталиги билан оғриган аёллар бироз кўпайгандек, — деймиз Зумрадхонга.

— Инсонда ҳамма нарсага ҳукмрон бўлган юрак баъзан жарроҳ наштарини ҳам шарманда қилади, — дейди Зумрадхон Хўжаевна. — Биласизми, сўнгги пайтларда бу хасталик аёлларда бироз кўпайгандек туюлса ҳам биз уларни астойдил даволадик. Бир неча йилдан бери биронта аёл, айниқса тузриқ ёшидаги аёл нобуд бўлмади. Президентимиз 2000 йилни соғлом авлод йили, деб эълон қилди. Бу бизга куч ва қувват берди. Шу сабаб биз қиз болаларни беш ёшиданоқ қаттиқ тиббий назоратга олдик, уларнинг қандай ўсиши, тарбияси, саломатлиги шифокор назаридан қочмайди деган бўлди. Шунинг учун ҳам туманимизда яшаётган аёлларда, айниқса ёш қизларда хасталик тобора йўқолиб бормоқда. Бир вақтлар аёлларимизни кўп қийнаган бўлма, камқонлик, бошқа жинсий хасталиклар мутлақо йўқолиб кетди.

Ҳа, Оҳангарон аёллари Зумрадхондай шифокорлар туфайли соғлом йўлга кириб олганликлари билан суюнса арзийди. Бироқ уни бошқа хасталикларнинг ортиб бориши қийнамоқда. Зумрадхондан буни очик айтишни илтимос қилдик, у бироз ийманди.

— Тўқликка шўхлик, енгилтаклик кўпайиб кетмоқда, айниқса ёшлар тез-тез тилга оладиган муҳаббат, — дейди Зумрадхон бироз алам, бироз жаҳл, бироз ачиниш билан. — Ҳозир «муҳаббат»нинг «ширин шароби» дуч келган жойда татиб кўрилмақда. Оқибатда, қизлар майиб, йигитлар мулзам, суджона эшиклари гавжум, ҳисобчилар алимент ўтказишдан чарчаган. Булар давр ахлоқининг ривожига салбий таъсир қилмоқда, мени шулар қийнайди. Бундан ташқари ҳозирги ёш оналарнинг аксариси сут тиши чиқиб улгурмаган, суяги қотмаган болаларини боғчага ташлаб, ўзлари турмуш машаққатлари гирдобига тушиб кетмоқда. Мени шу муаммолар қийнайди...

Зумрадхон Хўжаевна бошқараётган бўлимда беморлар учун ҳам, ходимлар учун ҳам темир интизом жорий этилган. Тозалик, озодалик, ширинсуханлик — бу

ернинг азалий удуми. Бир томондан, беморларнинг тезроқ соғайишига ана шу тартиб-интизом ҳам кучли таъсир ўтказаетгани сир эмас. Одатда, ҳар шаҳарнинг машҳур ёки эл назарига тушган нимасидир бўлади. Тошкентнинг янги телеминораси, Самарқанднинг Бибиҳоним масжиди, Хоразмнинг Ичан қалъаси бўлса, Оҳангароннинг эркагина Зумрадхони борлиги билан ҳамма фахрланади. Зеро, Зумрадхон бу фахр ва ғурурга арзийдиган қиз.

ЯХШИДАН ҚОЛГАН НОМ

Ҳусан ака Ўроловни нафақат Оҳангаронда, балки Тошкент вилоятининг кўпгина жойларида яхши танишарди. У узоқ муддат хўжаликларни бошқарган удабурро раис, илгариги МТСларга директорлик қилган. Меҳнат фаолиятини ўн тўрт ёшида ёшлар кўмитасидан бошлаган Ҳусан ака Ўроловнинг ёшлиги жуда қийинчилик билан ўтган. Ота-онадан эрта айрилган Ҳусан ака аввал бойларнинг эшигида жарчи, қўшчи бўлиб ишлади, кейинчалик жамоат ячейкаларига ўтди, 1930 йилдан бошлаб асосан қишлоқ хўжалиги билан шуғулланди. Айни шу йилда Ҳусан Ўролов Қорахитойдаги янги тузилган жамоа хўжалигига раис этиб сайланди. Ўз ёнига Хидир Бозоралиев, Ориф Қурбонқулов ва бошқаларни олиб, хўжаликни иқтисодий ривожлантириш чораларини кўрди. Айни пайтда жамоада беш тенгдош: Мирҳаким Усмонов, Турғун Раҳимбоев, Мирусмон Алиев, Эргаш Султонов ва Элчи Эшбоевлар биринчилардан бўлиб ҳарбий билим олиш учун Самарқандга кетишган эди. Ҳусан Ўролов Самарқандга ўз тенгдошларини кўришга борганда машҳур саркарда Мирқосим Шарипов билан учрашди. У билан учрашув Ҳусан Ўроловда катта таассурот қолдирди. Мирқосим Шарипов армиянинг вазифалари ҳақида Ҳусан Ўроловга сўзлаб берганидан сўнг, у Оҳангарондаги аскарлар ўртасида юз берган баъзи нохушликларни тузатиш чораларини кўнглига тутиб қўйган эди. Чунки бу пайтда Оҳангаронда бўлган «халоскор» деб юритилаётган «қизил армия» вакиллари одамларнинг уйларига қўққисдан бостириб кирар, айрим кишиларнинг мол-мулкларини ҳеч бир сабабсиз олиб кетар эди. Ҳусан ака Ўролов Самарқанддан қайтибоқ туман ҳарбий комиссариятига учраб, ўз фикрини айтди. Аммо ҳарбийлар нохуш ишларини давом эттира-

бердилар. Туманнинг Ноксой қишлоғида аскарлар бир камбағал одамнинг мол-мулкини талон-торож қилиб, бесабаб оила аъзоларини қийнаганини эшитиб, бу воқеани Тошкент уезди раҳбарларига етказди, ана шундан сўнг армияда бироз тинчлик содир этилди. Бироқ кейинчалик Ҳусан Ҳуроловни раисликдан озод қилишди. Энди у туман «Қўшчи» кенгашига раислик қиладиган бўлди. Унинг бевосита раҳбарлигида камбағал батрақлар, ерсиз деҳқонларга унумдор ерлар, қишлоқ хўжалик асбоб-ускуналари берилди. Шу йилнинг кузида тумандаги ўттиздан ортиқ камбағалларга ер, сугир, қўй-эчкилар берилди. Булар орасида Тоштон Султонов, Эламас Қўшолов, Абобакир Турдиев ва бошқалар бор эди.

Қишлоқларни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштиришда ҳам Ҳусан Ҳуролов талайгина савобли ишларни амалга оширди.

Ҳусан Ҳуролов бошчилигида Қорахитойда биринчи бор ёш тракторчилар мактаби ташкил этилди. Бу мактабда қирқдан ортиқ йигитлар билим олишиб, туманда биринчи тракторчилар бўлиб етишди. Чунки шу даврга келиб, қишлоқларга янги тракторлар келaboшлаган, уни бошқарувчилар эса йўқ ҳисоби эди. Ҳусан Ҳуроловнинг саъй-ҳаракатлари билан Оҳангаронда Тошпўлат Олвонов, Сулаймон Жанозоқов, Абди Абдуллаев, Эламас Ўтбосов, Туроб Каримов, Сотиболди Жанаевлар биринчи тракторларни бошқариб, хўжаликларнинг ерларини ҳайдашга киришдилар. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ҳусан Ҳуролов туман фирқа кўмитасида мафкура соҳасига котиблик қилди. Айниқса республика миқёсидаги Фарҳод канали, Шимолӣ Тошкент канали, Ховос канали ва бошқа каналларнинг қазилишида оҳангаронлик ёрдамчиларга бош-қош бўлди, уларнинг иссиқ-совуғидан хабар олиб турди.

1948—1952 йилларда Ҳусан Ҳуролов Оҳангарондаги МТСларда сиёсий ишлар мутасаддийси, директор бўлиб ишлади. Кейинчалик Обликдаги жамоа хўжалигига, Ялпоқтепадаги Охунбобоев номи жамоага бошчилик қилди. Ҳусан ака қайси вазифада меҳнат қилмасин, у аввало одамларга меҳрибонликни, ишни ташкил қилишда фақат инсон манфаатларини ўйлайдиган раҳбар сифатида кўзга ташланарди. Одамлар унга, у одамларга ишонарди. Шу боис ҳам унинг номини ҳатто ҳозирги ёшлар ҳам доимо яхшилик билан эслашади. 1999 йилнинг ёзида вафот этганда Ҳусан ака 95 ёшда

эдилар. Унинг жанозасида одамлар кўчага сизмай кетишган...

ФАЙЗИЁБ ОИЛАНИНГ УСТУНИ ЭДИ

Мен Уста Содиқ бувани таниганимда у фахрий эди. Унинг бобоси Сотиволди ака ҳам, отаси Додобой амаки ҳам Теловда темирчи уста бўлиб ўтишган.

— Кўз тарози, дил қози бўлар экан, болам, — дея суҳбатини бошлаган эдилар Уста Содиқ бува мен унинг хонадонига борганимда. Теловнинг эски шуҳратини кўргандирсиз ёки эшиттандирсиз. Фарғона водийси билан Тошкент воҳасини боғлайдиган асосий карвон йўли эди. Жуда катта бозоримиз бўларди. Раҳматли бувам гапиргувчи эдилар: амир Умархоннинг аскарларидан тортиб то Поронзав (Фрунзе)нинг лашкарларигача Қўқону Тошкентта шу Телов орқали ўтаркан, аҳли тижорат эса жума бозорини Телов бозорисиз ўтказмасакан. Буваларим, оталарим бутун умри бўйи шу ерда темирчилик қилиб, эл корига яраганда, шунинг учун ҳам сулоламиз темирчи устозлар сулоласи бўлган. Мен эса етти-саккиз ёшимдан темирчи отамга дам босганман, кейин колхоз бўлди, устачилик асбоблари билан колхозга кирдик, ундан кейинги томошаларни сиз билмасангиз керак, болам. Ўтган саксон беш йилдан ортиқ умримда не-не савдолар тушмади менинг бошимга. Одам тилидан осилган кунларнинг гувоҳи бўлдик. Не-не одамлар бир кунда йўқолиб кетди. Қизиқ замон эканда-а, тавба, одам игна эмаски тешган ерида йўқолиб кетса. Лекин барибир эшигимизда умид, яхши кунлар умиди ётарди. Оллоҳга минг қатла шукур, ўзлигимизни, ўзига беқлигимизни қайтариб берди. Ростини айтсам, болам, кечаги кунимиз, иликни мард қоқиб, мойини номардлар еган кун эдида. Бечора усталар шунга ҳам чидашди. Президентимиз Исломжонга раҳмат. Бу ёғини сўрасангиз, Оллоҳдан кейин мен учун энг қадрли киши бу! Мен бу мустақил юртта табиатнинг нозик жойларидан, Яратганининг ўзидан хотиржамлик тилайман.

Уста бува чарчади шекилли, тин олди. Биз уста Содиқ буванинг сўзларини эшитяпмизу унинг ҳаёти, дили тўрида гавҳар эмас тошлар, рафлат дўли эгил ўтган бошлар, юрагига қон тўлдирган вашлар кўпчилигини уқиб олдик. Уста Содиқ бува колхоз тузилган йили укалари Йўлдошбой, Азимжонлар билан темир-

чилик қилишди, одамларнинг корига яради, колхоз ва колхозчиларнинг отларини тақалади, пичан, галла, шоли ўрадиган темир агрегатлар учун захира қисмлар, аҳоли учун кетмон, ўроқ, теша, пичоқ ясади. Лекин тўппонча ясамади, қилич ясамади, милтиқ ясамади. Колхоздаги барча аравалар, тракторлар, комбайнлар таъмири уста Содиқ буванинг қўлидан чиқарди, унинг қўлига тушган ҳар қандай темир эриб, мўъжизага айланарди.

Шу ерда бир нарсани айтгимиз келди. Оҳангарон ўз номи билан оҳангар — темирчилар ватани бўлгани аниқ. Яқин йилларгача ҳар бир қишлоқда қўли гул темирчи усталар бўларди. Уста Сулаймон Алиқулов, уста Исмойил бува, уста Мамадали ака, уста Маҳкам ака, уста Мадрайим, уста Ҳамроқул амаки, уста Мутал ака... Облиқда, Сусамда, Хонободда, Қизилойда қанчадан-қанча темирчи усталар бўлишарди. Қани бугун ўша усталар? Нега темирчи усталаримиз, темирчилик устахоналаримиз ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетди. Бу саволимизга уста Содиқ бува ажабланмади. Бироз ўйландию, аста жавоб қайтарди:

— Уста, айниқса темирчи уста кимнинг аравасига тушса ўшанинг ашгуласини айтиб, жиндай мурувват кўрсатса лўлининг ҳам чирмаңдасига шох ташлаб ўйнайдиган раққос эмас. Урушдан кейинги йиллари келиб мендан хунар ўрганиб кетган уста Қўчқор, уста Эргаш деган шогирдларим бўларди, навқирон, удабурро йигитлар эди. Шулар бор ҳозир, Тошкентда дейишади. — Уста бува яна бир пиёла чой ичдилар. Сўнг худди бир нарса хаёлига келиб, тезда ёдидан чиқади-гандай шошилиб уқтирдилар. — Менга қаранг, ўғлим, шуни бир ёзсангизчи, илгари биз раисларга икки филдиракли, бир от қўшиладиган аравачалар қилиб берардик. Унга кўп нарса керак эмас, иккита филдирак, битта гупчак, иккита узун ёғоч, қарабсизки, арава тайёр, бензин ҳам, афтол ҳам, мой ҳам, акамлатир ҳам керак эмас, от бўлса бўлди. Нега шуни қилишмайди, совхоз дедик, ширкат дедик, лекин ҳамон катталарнинг остидан машина бўшамаяпти, даланинг ичига машина билан кириб бўлмайдику.

Унинг гаплари ҳақ. Лекин на чора, кулба мўрисиз, шоли курмаксиз, қудуқ челақсиз бўлмайди. Уста буванинг ҳар гапидан қишлоқларда темирчилик устахоналарини қайта тиклаш зарурлигини уқиб олаётирман.

— Темирчининг меҳнати инсофдан улуғ, исроф-

дан — хор, — дедилар уста бува пировардида. — Ким билсин, балки яқин орада қишлоқларимизда яна босқонлар гурсиллаб сандонларга тушадиган, темирчилик устахоналарининг мўриларида тутун чиқадиган паллалар келар. Ахир суяк бутун бўлса эт битиб кетади, деган гап борку.

Уста Содиқ бува Дадабоев умрининг охирларида Теловдаги қабристонни обод қилиш ишига ташаббускор бўлиб, унинг атрофига минг тупдан ортиқ довдарахтлар экди, сув келтириб суғуртирди. Унинг хизматлари боис Теловдаги қабристон обод ва покиза бўлди. Чиндан ҳам уста Содиқ бува давлат рўяхатидан ўтмаган халқ устаси эди. У оламдан ўтди. Унинг фарзанди қобиллари Ҳошимжон, Райимжон, Турдихон, Тўфахонлар эл корига қайишадиган кишилар бўлиб, оталарининг чироқларини ўчирмай турибди. Чунки уста Содиқ бува файзиёб оиланинг мустақкам устаси эдилар.

МУҲАРРИРЛАР

Одамзод қайси бешиқда катта бўлганини билиши керак. Акс ҳолда у тагсиз-насабсиз кимсадан фарқ этмай қолади. Шуларни ўйлайману беихтиёр мени воёга етказиб, қаламимни чархлаган «Оҳангарон» газетасининг собиқ муҳаррирларини тез-тез ёдимга оламан, уларга нисбатан ўзимда ички бир ҳурмат ва эътибор сезаман, уларнинг қаламлари остидан чиққан сатрларни қайта-қайта ўқигим келади, ёзаётганимда эса улар елкам оша таъқиб қилиб тургандай бўлишади мени. Газетачининг иши ҳам улоқчи отнинг ишига ўхшайди, энди бормайман, деган жойига қайта-қайта бораверади, бир мавзунини қайта-қайта ҳижжалайверади то одамларнинг вашига теккунча.

Элик иккинчи йиллар бўлса керак, балки ундан олдинроқдир, Қорахитойда тез-тез бўлиб турадиган кинофильмлар намойиши нима сабабдандир тўхтаб қолди. Бунинг сабаблари бор эди: клубларга катта-катта қулфлар осилган, унинг устига электр ўлгур осмондаги ойчалик ҳам ёруғ бермайди, аксари сувларни шопишояларга ёки Пискент туманига олиб қўйишади, ГЭСга сув қолмайди. Шу баҳона бир танқидий мақола ёзиб, «Оҳангарон ҳақиқати» газетасининг таҳририятига бордим. Таҳририятнинг қабулхонасида ийманиб тургандим, ичкаридан бошида оқ кепка, эгнида

оқ жужунча камзул, ўша пайтда расм бўлган оқ туфли кийган муҳаррир Иброҳим ака Алиев чиқиб, мени ичкарига бошладилар. Мақоламни ўқиб чиқиб, яхши ёзибсан, Мўминқул, дедилар. Суюниб кетдим. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай мақола рўзнома орқали муштарийлар қўлига етиб борди. Ҳамма жанжал ана шундан кейин бошланди. Туман ва колхозларнинг раҳбарлари «тирравча мухбир»га ҳар томондан тош ота бошладилар. Мен Иброҳим ака Алиевнинг жасурлигини ана шундаёқ сезгандим. Мақола маданият ходимларининг қандайдир йиғилишида муҳокама этилганда кино ва электрга оид соҳанинг одамлари мени роса дўппосладилар. Тўғрида, танқид сохибжамол қиз бола эмаски, ҳаммага ёқаверса. Ана шу мажлисда муҳаррир сўзга чиқиб, мени жуда қаттиқ ҳимоя қилди. Ахир мухбирни рўзнома ҳимоя қилмаса, ким ҳимоя қилади? Орадан сал ўтмай Иброҳим ака қазо қилганларида анчагача ўзимни қўйишга жой тополмадим. У киши ҳақиқий журналист эдилар. Мен сингари ўша даврнинг ёш мухбирлари Искандар Раҳмон, Усмонали Эгамберди, Абдувоҳид Кўкиев, Норали Икромов ва бошқаларнинг ҳақиқий мураббийси эдилар. Водариг, пешонамизга сизмади у киши...

Иброҳим Алиевдан кейин рўзномага Собир Султонов озгина вақт муҳаррирлик қилганлар. Бунгача Собир ака туман фирқа қўмитаси ташвиқот ва тарғибот бўлимни бошқарарди. Болалик экан-да. Иброҳим аканинг қазосидан сўнг марсиянома бир шеър ёзиб Собир аканинг ҳузурига келдим. У киши шеърни ўқиб чиқяптию, чеккалари тиришаётганидан тиззамгача қалтираб ўтирибман. Йўқ, ёмон демадилар, устидан тузатдилар, сўнг кўчириб беришимни илтимос қилдилар. Ўша ернинг ўзида кўчириб бердим. Хатим андак бадхатроқ эди. Қайта-қайта кўчирдим. У киши тузатавердилар. Тўртинчи марта кўчирилган марсиядан атиги икки сатр қолди. Кўчиришда яна тўрт сатр қўшдим. Ана шу олти сатр босилиб чиқди рўзномада. Биз гоҳо таҳририятта келган мухбирларнинг хатларини эриниб, гоҳо ранжиб, зўрға ўқиб чиқамиз. Собир ака эса жуда қатъиятли, билимдон, чидамли киши эдилар. У киши фақат менинг мақола ёки шеърларимни эмас, балки ўша даврнинг таниқли мухбирлари бўлган Абдурахмон Сатторов, Қарши Тошбоев, Эржон Аслонов, Урол Бердиевларнинг ҳам мақолаларини ўша ернинг ўзида тузатиб, қайта кўчириш учун қўлларига берганларини

жуда кўп кўрганман. Собир ака рўзномада кўп ишламадилар. Лекин у кишидан бизга қўлёзмалар устида қунт билан ишлашни ўрганиш чинакам мерос бўлиб қолди.

Рўзномани анчагина вақт Қодир Тоҳирий ҳам бошқарган. У киши яхши шоир, иқтидорли маърузачи, аҳоли ўртасида халқаро ҳаёт ва тиббиётни кенг тарғиб қилувчи малакали суҳандон ҳам эдилар. 1954 йил бўлса керак, Қодир Тоҳирий бир куни мени таҳририятга чақириб, маҳаллий кенгашга сайланаётган ноиблар ҳақида бирор нарса ёзиб беришимни илтимос қилдилар. Ўша пайтда ўнинчи синфда ўқир эдим. Қўлим ҳам анча келишиб қолган эди. Мақолани ёздим. Аммо мақола матни Қодир акага ёқмади шекилли, туратурсин, кейинроқ кўрармиз, дедилар. Ҳар куни рўзномага қарайман, йўқ, қани энди чиқақолса. Ахир бир куни рўзномада каттагина мақола эълон қилинди. Аммо мақола остидаги имзо ўрнида менинг исмим билан бир қаторда «Қодир Розич» деган имзо ҳам турарди. «Қодир Розич» деганлари ким бўлди экан, деган ҳаёл билан бир сафар таҳририятга борганимда Қодир аканинг ўзлари гап очиб қолдилар.

— Мақолани ўқидингми, — дедилар у киши. — Ноиблар ҳақида ёзганда энг аввало шу соҳанинг сиёсий вазиятига тўғри тушгуна билиш даркор. Айни пайтда ноибнинг одамларга ўрناк бўладиган томонларини топа билиш керак. Шу-шу бўлди, мен бундан сўнг бирор мақола ёзсам Қодир Тоҳирий елкам оша кузатиб тургандай бўлаверади.

Бир куни Тожибой ака мени йўқлатиб, илтимос, эртага вақт топиб Серго номли хўжаликка бир чиқиб келинг, кичик-кичик «подборка» ёзиб келинг, дедилар. Бу гап мен учун янгилик. «Подборка»си нима тагин? Кейин билсам, митти мақолачалар экан. Мақолачалар ёзилди. Бунинг сири шундаки, икки-уч сатрда барча янгилик ва унинг манбаларини муштарийга еткази билиш даркор. Шубҳасиз мен ўша материалларда бунинг уддасидан чиқаолмагандим. Тожибой ака менинг кўз олдимда мен ёзган ўн икки саҳифали материалларни икки қоғозда ифодалабгина қолмай, чиройли мақолачаларга айлантирдилар. «Подборка» ёзиш сирларини кейинчалик ҳам у киши менга жуда кўп ўргатганлар. Табиатан оғир, вазмин бўлган Тожибой ака биз — ёш мухбирларни кўрсалар ҳаддан ташқари севиниб кетардилар. У баркамол қаламли журналист

эди. Мен у кишининг имзоси билан чиққан «Оқ йўл сенга Фазилатхон», «Лавлагизордаги чақиртиканак» сингари мақолаларнинг ширасини ҳали ҳам сезиб турман.

Акром Аъзамов «Оҳангарон ҳақиқати»га муҳаррир бўлганида айна қирчиллама ёшида, қотирма ёқа кўйлак, ит тумшук ботинка, илонпўст галстук тақадиган йигитча эди. Дорилфунундан таътилга чиққан пайтларимда бир-бир ярим ой Акром ака билан ишлардим таҳририятда. Кейинроқ, рўзномада муқим ишлайдиган бўлган пайтларимда, у киши менга танқидий мақолалар, айниқса фельетон жанрида ёзишни ўргатдилар. Оҳангаронда Мирхалил Мираъзамов деган муаллим бўларди. Одамлар унинг ижобий фазилатларидан кўра салбий хислатларини яхши билишарди. Рўзномага шу киши тўғрисида кетма-кет хатлар, шикоятлар туша бошлади. Акром ака шу хатларни ўрганиб, фельетон ёзишни топширдилар бир куни менга. Бу мен учун шараф эди, масъулият ҳам. Ахир қайси бошловчи муҳбир фельетон ёзишни орзу қилмайди. Фактларни ўргандим, жуда кўп хатларнинг муаллифлари билан суҳбатлашдим. Фельетон тайёр бўлди. Унинг номи «Туллак чумчуқ» эди. Юрак ютиб уни Акром акага бердим. Муҳаррир фельетонни ўқиб чиқдилару қайтадан ёзинг, дедилар. Айна пайтда қахрамонингиз тирик одам, деган калимани эслатдилар. Фельетонни роса уч марта қайтадан ёздим. Ана шундан кейингина Акром ака фельетон қўлёзмасини ўқиб чиқиб, «Мана бу бошқа гап», дедилар. Бу калимани у киши фақат яхши нарсаларни ўқиганларидагина айтардилар. Ўзим ҳам суюниб кетдим. Шу-шу фельетон ёзадиган бўлсам Акром аканинг ўша машҳур «Мана бу бошқа гап»и доим мени таъқиб қилиб туради. Кейинчалик, Акром акага муовин бўлганимда ҳам бундай қайта ёзишларга жуда кўп дуч келганман.

Туман газетаси ҳам етмишга яқинлашиб қолди. Унинг бешигида ётиб, табаррук ва ҳурматли устозлардан ана шуларга ўхшаган анчагина хислатларни ўрганиб олган эканман, бутун ҳам уларнинг таъқиб, таъсири, тадбири, меҳри ва бир устоз қадар олижанобликлари кўз олдимдан ўтаверади, ўтаверади, ўтаверади...

ЗАМИН ШУНҚОРИ

Инсон умри бошқаларга хизмат қилиши учун сарфланиши, ўзгаларга ҳарорат бағишлай олиши билан қимматлидир. Биз эса кўпинча бирор раҳбар ҳақида гапирганимизда инсон қисматини рақамлар салобати-га қурбон қиламиз. Одатда, йигит киши маҳалла учун туғилмайди, унинг елкасида эл-юртнинг тор-тор ташвишлари ётади. Шунқор Умарович Умирзоқов ҳам эл-юртнинг ташвишлари билан тиниб-тинчимайдиган инсонлар тоифасига киради. Агар унинг таржимаи ҳолига назар ташлайдиган бўлсак, уни ҳар доим эл-юрт орасида, унинг ташвишлари билан юрганининг гувоҳи бўламиз. Зеро, йигитнинг элига, ерига, юртига бўлган муҳаббати тошни ошга айлантиради. У ҳали Политехника институтининг тўла курсини тамомламаёқ Оҳангарон туманидаги «Оҳангарон» ширкат жамоасининг техника хавфсизлиги бўйича муҳандиси, кейинроқ шу хўжалик касаба уюшмаси кўмитасининг раиси бўлиб ишлади. Орадан икки йилни ўтказиб, «Ўзбекистон» ширкат жамоасида раҳбар лавозимида, сал ўтгач эса, шу хўжаликнинг биринчи раҳбари лавозимида ишлади, 1992 йилнинг сентябридан эса «Оҳангарон» ширкат жамоаси бошқарувига раис бўлиб сайланди. Эндигина қирқ ёшни қоралаган Шунқор Умарович бугун фақат ўзи раҳбарлик қилаётган «Оҳангарон» ширкат жамоасидагина эмас, балки республикада ҳам катта обрў-эътибор қозонди.

Одатда, одамларни ўтган йиллар эмас, юртнинг урф-одатлари улғайтиради. Шунқор Умарович халқ орасида нима учун сеvimли раҳбарга, элнинг эъзозидаги кишига айланади? Бу саволларга жавоб излаб узоққа боришнинг ҳожати йўқ. Унинг раҳбарлигида қисқа муддат ичида хўжалиқдаги бундан ўттиз йиллар олдин қурилиб, истеъмолга ярамай қолган барча электр тармоқлари янгиланиб, хонадонларда «зангори олов» ёнабошлади. Деярли барча қишлоқларнинг аҳолиси тоза ичимлик сувлар билан таъминланди, хўжаликнинг барча узоқ-яқин қишлоқларини туман маркази ва қўшни шаҳарлар билан боғлайдиган автобусларнинг қатновлари жорий этилди. Одамлар эртанги кунга ишонч билан яшайдиган бўлиб қолдилар. Аслида хўжаликка Шунқор Умирзоқов раис бўлиб келганиданоқ одамлар мудроқликдан уйғонган эдилар. Ибратли эл бир-бирини ботирим дер экан. Шунқор Умарович ҳам кат-

тага каттадай, кичикка кичикдай муомала қилди. Одамларнинг тилининг учида турган гапларини эътибор билан тинглади, қишлоқда ободончилик ишлари тараққий эта бошлади, янги-янги чойхоналар, тиббий муассасалар, бинолар, савдо, маиший хизмат биноларини қурдиртирди, эскиларини таъмирлатди. Болалар боғчалари, мактабларга мунтазам кириб, жамоанинг корига яради. Қорахитой, Унгут, Ялпоқтепа қишлоқларида янгидан-янги овқатланиш ва маънавий комплексларини бунёд этди. Хўжалиқдаги 87 оилага галлазорларни, ўнта оилага сабзавотзорларни, 15 оилага узумзорларни, 88 оилага олмазорларни бир неча ўн йилларга ижарага берди. Чорвачилиқда ҳам оила ижарасини жорий этди. Буларнинг барчаси қишлоқ хўжалиги ва чорвачилиқнинг тараққий этган соҳага айланишига туртки бўлди. Ҳар йили хўжалик давлат буюртмаси шартномаси асосида 2650 тоннадан зиёд галла топширишга эришади, минг тоннадан кўпроқ сабзавотлар ишлаб чиқарилиб, хўжалик таркибидаги кичик корхонада консервалар тайёрланади ва аҳолини бутун қиш давомида мева, мева шарбатлари билан таъминлаб туради. Хўжалик ҳар йили фақат галла ишлаб чиқаришнинг ўзидан 42 миллион сўмдан кўпроқ даромад қилади. Унинг ўн миллион сўмгача қисмини соф даромад ташкил этади. Чорвачилиқ, узумчилик ва шолчиликдан келадиган шунча миқдордаги соф даромадларни ҳам қўшадиган бўлсак, хўжалиқнинг аста-секин фақат фойда кўрадиган корхонага айланиб бораётганининг гувоҳи бўламиз. Албатта, раис бу ютуқларга осонлик билан эришмади. — Бошингни эгиб, ёрдам сўраб борганинда эшигига қопонғич итдай темир котибаларни ўтқазиб қўйган раҳбарлардан худо асрасин, — дейди Шунқор Умарович. — Улар билан тил топишнинг ўзи қийин. Барибир, яхшиликдан зўрроқ ибодат йўқ. Биз одамларнинг қорнини тўқ, устини бут қилишни биринчи галдаги вазифа қилган эдик. Яратганга минг қатла шукурки, бунга эришдик. Ҳа, Шунқор Умаровичда Оллоҳ берган истеъдод бор. Шунинг учун ҳам унинг оти ўзидан доимо олдин юради. Ёш ва обрў эса кишига ҳеч қачон ортиқчалик қилмаган. — Тинган сувни қурт босади, — дея ўз ҳамкасбларига муттасил уқтиради Шунқор Умарович. — Яхшими-ёмонми ҳар ким ўз тупроғига киндигидан боғланган бўлади. Истеъдод эса Оллоҳнинг инояти, меҳнат, ижод, изланиш дегани бўлади. Мен хўжалиқ-

даги ҳар бир ўрта бўғин раҳбарида ана шуларни кўраман. Тўғри, алп одамлар ўтиб кетди. Уларнинг олдида биз посангичалик ҳам эмасмиз. Айниқса хўжалигимизнинг ўтмишида моҳирона раҳбарлик қилган Фаҳриддин Фуломов, Сулаймон Ойхўжаев, Маҳмуд Тожиев, Умар Умирзоқов... булар бошқача раҳбарлар эдилар. Лекин ўшалардан нимадир қолган бизда ҳам... Шундан бўлса керак, Шунқор Умарович кўпинча эртага қичийдиган елкасини бутун қашлаб кўя қолади. Ана шу тадбиркорлиги туфайли бир неча йиллардан бери хўжаликда бир кило галла ишлаб чиқариш тўққиз сўмдан ошмайди. Ширкат жамоасида меҳнат қилаётган 450 га яқин ишчига ҳар ойда уч миллионга яқин, ўртача ҳар бир ишчига эса 6,5 минг сўм атрофида ойлик маош тўлаб борилади. Мана, бир неча йилдирки, «Оҳангарон» ширкат жамоасида биронта ишчи «ойлик мояна олмадим», деган гапни билмайди. — Меҳнатта қорни тўқ одам ярайди, — дея жуда кўп гапирди Шунқор Умарович фаоллар, биргадирлар билан бўлган суҳбатларда. — Яхши раҳбар чин падар бўлади. Деҳқоннинг ҳам, подавоннинг ҳам, механизаторнинг ҳам қорни тўқ бўлсагина ишлайди... Шу боис бўлса керак, раис ҳар йили галла ўрим-йиғими ва сабзавотларни тўплаб олиш даврида ишчиларга натура билан ҳақ тўлашни жорий қилади. Шунинг учун ҳам одамлар авжи баҳоррўядан бошлаб то охир кузгача далада бўлишади. Бу ҳол барча экинлардан мўл ҳосил етиштиришга катта имкон яратади. «Оҳангарон» ширкатининг тумандаги бошқа хўжаликлардан устунлиги, устуворлиги ҳам ана шунда.

Шунқор Умирзоқов хўжаликка раис бўлиб келганида ширкатнинг ушлайдиган жойи қолмаган эди. У раҳбар сифатида истеъдод билан ишлади. Ишнинг кўзини биладиган, талантли мутахассислар Икромжон Файзиёв, Абдужаббор Абдужалолов, Искандар Исмоилов, Маҳмуд Холтўраев, Саттор Сарибоев, Маҳмуд Қўшоқов ва бошқаларга муҳим участкаларни ишониб топширди. Натижа ёмон бўлмади. Хўжалик иқтисодиёти тез орада фойда кўрадиган бўлди. Одатда, қўйни қўй, пулни пул топади. Чорвадорни эса қўраси қўйга, кўзаси мойга тўлгандагина тан оладилар. «Оҳангарон»да ҳам шундай бўлди. Қисқа муддат ичида чорвачилик фақат фойда келтирадиган соҳага айланди. Ҳозирги пайтда хўжалик яйловларида ўн олти минг бошдан ортиқ қўйлар парвариш қилинмоқда. Хўжа-

ликда муттасил равишда тўл олиш, жун қирқими, моллар бош сонини кўпайтириш, гўшт ва сут ишлаб чиқариш режалари ортиғи билан бажарилади. Бинобарин, «Оҳангарон» ширкат жамоаси илгор хўжаликлар қаторидан жой олиб, унинг қишлоқлари асрлар ғуборларидан мустақиллик туфайли покланди, одамлар эркин ва тоза нафас олаётган экан, бунда хўжалик раҳбари Шунқор Умирзоқовнинг катта хизматлари борлигини бугун ҳамма билади.

Яхши раҳбар элнинг эҳтиёжи учун қайишади. Шунқор Умарович фақат халқнинг иқтисоди тўқис бўлишинигина эмас, балки унинг маънавий поклигини ҳам кўзлайдиган раҳбар. Кошки орамизда шундай кишилар кўп бўлса. Ахир ҳамма замонларда ҳам сўз ўрнига бўз берганларнинг устувор бўлгани бежиз эмасда.

ҚИШЛОҚНИНГ УДАБУРРО САРКОРИ

Раҳбарлик узиб еса бўладиган олма эмас, унга лаёқат, зеҳн, меҳнат керак. Инсоният минг йиллардан бери садоқат, вафо деган битмас-туганмас эзгуликни яратган экан, мен ана шу ҳислатларни Соғломбек Балашовда жамулжам кўрганимдан хурсанд бўлиб кетаман аксари. Зеро, унинг ўзи жуда кўп айтади: шўҳрат тўнини елкага ташлашдан кўра уни оқлаш қийин. Шундан бўлса керак, Соғломбек Балашов мана бир неча ўн йиллардирки, ўзига оддийлик камтарлик, сажийлик ва одамларга меҳрибонликни касб қилиб олган. Зотан, бу ҳислатлар инсоннинг ичкарига киришига ижозат берадиган тилсиз ибора ҳисобланади. Бир вақтлар оддий чўпон бўлган бу йигит бугун Оҳангарондаги улкан хўжалик Собир Раҳимов номли ширкатлар уюшмасининг раиси. У бу мартабага осонлик билан эришмади. Аввал отадан жуда эрта етим қолганлиги унга панд бераёзди. Аммо уқувли бу йигитни қишлоқ меҳнаткашлари ўзгача бир меҳр билан ардоқладилар. Сусамдаги одамларнинг бари меҳр-оқибат кўрсатган, мартабалари улуғ бўлишига қарамай бир улфатдай гаплашган у билан, бири энг яқин дўстидай ғамхўрлик қилган, бири унинг «пешонаси очилиб кетишига» ишонч туғдирган, бири интиқом оловини ўчириб, ҳамширалик қўлини чўзган, бири оналик меҳр-муҳаббати билан бошини силаган, бири унинг ютуқларига ҳасад қилганларнинг шаштини қайтарган, бири ёруғ ва улуғ кунларга ишонч туғдирган... Одамлар тақ-

дирни, тақдир одамларни излаб юради, деганлари шу-
дир балки...

Соғломбек мактабда бўлганидек, олий ўқув юртида ҳам яхши ўқиди. Ўқишни битирса ҳам аввал чўпонлик қилди, кейин молбоқар, ветеринария техниги, сўнгра бош зоотехник, вақти келиб директор бўлди ўша пайтдаги совхозга. Унинг исми энди ўзидан олдин юрабошлади. Хўжалик оёққа турди. Сўнгра Соғломбекни «ўтириб қолган» «Ўзбекистон» совхозига директор этиб тайинладилар, кейинчалик туман ижроқўмининг раиси, туман фирқа кўмитасининг биринчи котиби, туман ҳокими бўлиб ишлади. Бироқ йиллар ўтиши билан ўзи кафтида сурориб, белида кўтарган Собир Раҳимов номли хўжаликка ноқисул ақллар аралашиб қолгач, ширкатнинг ушлайдиган жойи қолмаёзди. Соғломбек узоқ ўйлаб ўтирмади, ариза бериб ҳокимликни бўйнидан соқит қилди. Яна одамлар Соғломбекни Собир Раҳимов номли ширкатлар уюшмасига раис этиб сайладилар.

Замон ҳар авлодни аввалгисидан етукроқ кўргиси келади. Зеро, ҳозирги замон йигитнинг элига, ерига муҳаббати тошни ошга айлантирадиган палла эканлигини Соғломбек яхши тушинарди. Тўғри, унда гап ҳам, зарб ҳам бор. Шу боис бўлса керак, хўжаликда энг аввало интизомни мустаҳкамлади. Интизом эса жамонинг қиёфаси, садоси, чиройи, чаққонлиги, мимикаси, эътиқоди ҳисобланади. Шу сабабли тарқалиб кетиш арафасида бўлган Собир Раҳимов номли ширкат жамоаси ҳалокатдан қутқариб қолинди. Соғломбек хўжаликка келганида қора моллар йўқ ҳисобида, қўйларнинг бош сони атиги тўрт юздан ошмасди, экилмай қолган ерларга қамишлар униб чиққан, ариқлар сувсиз, одамлар ҳокистарон эдилар.

Катта хаёлинг бўлса ўзингни аяма, чунки жонингда ўт билан туғилгансан, — дея унга насиҳат қилдилар қариялар. Соғломбекда улкан жасорат пайдо бўлди. Қозоғистон, Тожикистон, Фарғона томонлардан зотдор қўчқорлар олиб келди, натижада атиги беш йил ичида қўйлар бош сони етти минг тўрт юз бошдан ортиб кетди, йирик шохли моллар эса олти юз бошдан ортди. Сурориладиган ер майдонлари бир минг етти юз гектарга яқинлашиб қолди. Кишининг киндик қони томган ерига меҳрини унинг она суғи бовлаган дейишади. Ерга эътиқод дегани шу бўлса керак. Ахир от бойловда, қўй яйловда семиради, деб бекорга айтиш-

маганку. Соғломбек илгор чўпонлар Мирабдулла Қанаев, Қулмат Бойчаев, Қўчбой Холиқовлар билан ба-
маслаҳат яйловларни кенгайтирди, моллар учун мада-
ний яйловлар ташкил этди. Чўпонларнинг эркин иш-
лаши учун барча шарт-шароитларни муҳайё этди.
Чўпон илигининг тўқлиги эл илигининг тўқлиги экан-
лигини яхши билган Соғломбек соатта қарамай иш-
лайдиган соҳа чорвачиликни тараққий эттирадиган бар-
ча тадбирларни амалга оширди. Натижада ҳар йили
хўжалик чорванинг ўзидан икки ярим миллион сўмдан
кўпроқ соф даромад оладиган бўлди. Одамларнинг
қора қозони гўшт кўрди, ёғ ялади. Ер ўрик эмаски,
ўзи гуллаб ўзи пишса. Соғломбек экинзорларни кўпай-
тиришга астойдил бел боғлади. Барча техника, ишчи
кучлари экинзорларни кенгайтиришга сафарбар этил-
ди. Ниҳоят хўжалиқда зироатчилик ва ғаллачилик ҳам
равнақ топа бошлади. Энди йил сайин хўжалик дав-
лат буюртмаси шартномаси асосида 2670 тоннадан
кўпроқ ғалла топширишга эришмоқда. Ишчиларга на-
тура йўли билан дон-дун улашилади. Айни пайтда
ғаллачиликнинг ўзидан хўжалиқка уч миллион сўмдан
кўпроқ соф даромад келади. Чўлда юрсанг туя ишлат,
эда юрсанг мия ишлат, деган мақол ўз тасдиғини
топди. Бир неча йилдирки, хўжалик пешқадамлар са-
фида бўлиб, Тошкент вилоятида оғизга тушди. Шу
боисдан ҳам Соғломбек қишлоқ меҳнаткашларининг
ижтимоий ҳимоясига жиддий эътибор билан қарайди-
ган бўлди. Сўнгги йиллар мобайнида хўжаликнинг Су-
сам, Янгибозор, Хўжа қишлоқ, Чувулдоқ, Қорақалпоқ
аҳоли пунктларига газ келтирилди, хўжалик маркази-
да улкан тиббиёт маскани барпо этилиб, фойдаланиш-
га топширилди. Гўшсой, Кўчбулоқ сингари олис қиш-
лоқлар телефонлаштирилди. Ўнгўрт чақиримдан кўпроқ
тоза ичимлик сувлари келадиган водопровод қувурла-
ри ўрнатилди, тоғ бағирларидаги қишлоқларда тиб-
биёт, халқ таълими муассасалари учун янги бинолар
қурилди, қишлоқларни Олмалиқ, Ангрэн, Оҳангарон
шаҳарлари билан боғлайдиган автобус қатновлари жо-
рий этилди. Қишлоқларда истиқомат қилаётган 120 дан
ортиқ уруш ва меҳнат фахрийлари, 42 нафар уруш
ногиронлари, 14 нафар боқувчисини йўқотган оила-
лар, 56 нафар ёрдамга муҳтож кишилар хўжалик та-
сарруфига олинди, уларга ой сайин моддий ёрдам
кўрсатилади. Ҳа, сахий қўл дард кўрмайди, жавоҳир
катта бўлмайди, деганлари рост экан.

Одатда, қиш палласида шаҳарликлар меваларни дўкондан сотиб олишади, мева консервалари билан тамадди қилишади. Аммо ўша меваларни етиштирган қишлоқ меҳнатқашлари қишда мевага зор бўлишади. Соғломбек Балашов ана шу муаммони ҳал этишга киришди ва Сусамда меваларни консерва қиладиган, узум, олма, ўрик, шафтоли шарбатларини тайёрлайдиган, турли тузилмалар ишлаб чиқарадиган улкан завод қурдирди. Мана, бир неча йилдирки заводнинг хизматидан бутун Оҳангарон, Ангрен, Олмалик, Янгиобод шаҳарларининг аҳолиси ҳам баҳраманда бўлмоқда.

— Соғломбекнинг одамларга қилган яхшиликларини айтган билан адо бўлмайди, — дейди кекса меҳнат фахрийси Қўшбой ота Мусулмонов. — Шунинг учун ҳам биз, тоғликлар Соғломбек Балашовни Тошкент вилоятига депутат этиб сайлаганмиз. У ҳозир ҳам бизнинг ишончимизни сидқидил билан оқлаётганидан ҳамма мамнун.

Ҳа, пок виждон хотиржам ухлайдиган пар ёстиққа ўхшайди. Соғломбек Балашовнинг виждони пок, шунинг учун ҳам одамлар унга эргашади, гапини икки қилмайди, йўригидан чиқмайди.

— Соғломбек халқнинг дилидагини бир қарашдаёқ билиб оладиган, бошқача қилиб айтсам, учар қушнинг қўнар ерини биладиган раҳбар, — дейди сусамлик Холбой ака Райимқулов деган нафақадор. — Унинг имони бутун, юраги тоза, Оллоҳга ишонади, лекин ўзи ҳам ҳаракатда бўлади. Кейинги йилларда қишлоғимиз таниб бўлмас даражада ўзгариб кетган экан, чиройига чирой қўшилган экан, бу ҳам, шубҳасиз, Соғломбекнинг хизматидандир...

— Улкан жасорат улкан мақсадлар йўлида туғилади, — дейди Соғломбек. — Мустақиллигимиз туфайли халқимиз бой бўлса, тўқ бўлса, турмуши аъло бўлса ишида ривож бўлади. Мен, инсон бир-бирининг оёғига болта уриб, нонини дуч келганга едириб, итнинг кейинги оёғи бўлиб юриш учун яратилмаганини ҳайқириб айтгим келади. Нима қилсам одамлар учун қилапман, унинг чеки бўлмайди...

Ҳа, Соғломбекда шундай куч бор, у ҳаммада ҳам топилавермайди.

Яқин ўтмишимизда улар ёниб, эртанги кунга астойдил ишониб ишлашган эдилар. Аммо уларни эртанги кун ўзининг ёлғон эътиқодига маҳкума қилиб қўйишини билмас эдилар. Зотан, кечагина ўша фирқа мафкураси ўз тизими билан бу раиса аёлларга фақат пойгакдагина жой берган эди. Улар эса халқимиз учун хизмат қилаяпман, деб ўйлашар, бироқ аслида бир гуруҳ «катталар» учун хизмат қилаётганликларини билишмас эдилар. Мен Оҳангарон туманининг Сусам, Мунчоқтепа, Қорахитой қишлоқларида ҳозир ночоргина турмуш кечираётган, бир вақтлар, оёқлари узангида турганида, ҳамма уларга сажда қилган қишлоқ шўроларининг собиқ раисалари тўғрисида айтаяпман бу гапларни.

Сусам қишлоғидаги дўконларнинг бирида ўзидан тахминан йигирма беш-ўттиз ёшлар кичик бўлган сотувчи аёлга бир дона совун беришини сўраб ялинаётган кекса бир онахонга кўзим тушди.

— Қизим, бир донагина берақолинг, илтимос, набираларим жуда кирлаб кетди, майли пулини икки ҳисса қилиб тўлай, бера қолинг она қизим,— деб ялинарди онахон.

— Ахир рўйхатда йўқсиз, дедимку, на мунча одамнинг асабига тегасиз, боринг, — дея жеркиб ташлади сотувчи. Ҳалиги аёл кўзида жикқа ёш билан чиқиб кетди. Орқасидан чиқдим. Ҳали разм солмаган эканман, танидим энди. Ойниса опа экан. Югуриб қишлоқ шўросига чиқдим. Раисдан икки энлик қоғоз олиб тушдим икки дона совунга. Дўкондан уни олиб, тўғри Ойниса опанинг хонадонига йўл олдим. Сусамнинг паст маҳалласидаги тутдай тўкилай деб турган хонадонга борганимда Ойниса опа айвонда кўзини бир нуқтага тикиб, хаёл суриб ўтирганидан менинг борганимни сезмай ҳам қолдилар.

— Абдимўминмисиз, вой қадамларингизга нур тушсин, келинг болам... — У қизарган кўзларини артди. Мен бу аёлни яхши билардим. Олтмишинчи йилларда, шу ердаги мактабда муаллимлик қилганимда, Ойниса опа эндигина қишлоқ шўросининг раислигидан озод этилиб, каттагина сабзавотчилик бригадасига бошчилик қилардилар. Аммо одамлар ўша пайтда ҳам, ҳозир ҳам уни Раис опа деб атайдилар. Уруздан кейинги ингичка узилиб, йўрон қисқарган пайтларда Ойниса

Ғозибекова муттасил ўн йилча қишлоқ шўросига раислик қилдилар. Аёл бошини эркак, қора сочини телпак қилиб, туну кун демай одамларни яхши кунларга ишонтирди. Жараёқа, Чувудоқ, Қорақалпоқ, Янгибозор қишлоқларида аҳоли учун тоза ариқ сувлари бўлишига бош-қош бўлди. Янги-янги мактабларнинг биноларини қуриш учун давлатнинг бир тийинисиз халқни ҳашарларга кўтарди, қишлоқларда тиббиёт пунктлари, шифохона очилишига бош бўлди, болалик аёлларнинг ишлаши учун имконият яратиб, болалар борчалари очтирди, маҳаллий қизларнинг ўқиб, билим олиши учун шарт-шароитлар яратди, ёш қизларнинг зўрлаб турмушга чиқарилишига қарши тўғаноқ бўлди, одамларнинг турмушлари яхшиланиши учун ўша пайтдаги колхозларнинг раислари билан жиққамушт бўлиб, енгиб чиқди. Халқ уни севарди, ҳурмат қиларди. Жумҳурият олий кенгашига бир сафар ноиб этиб сайланди. Раисликдан бўшагандан сўнг Ойниса опа бригадирлик қилди. Меҳнати звазига жуда кўп орден ва медаллар олди. Раҳбар сифатида туманда унинг ўз ўрни, мавқеи бор эди.

— Қадримга йиғлайман Абдимўмин, — дея ҳасрат китобини варақлади Ойниса опа. — Анча бўлди, газ йўқ уйда, электр ўлғирни симлари эскириб кетганми, озгина шамол турса ўчиб қолади, дўкондаги аҳволни бўлса ўзингиз кўрибсиз, шунақа, одамларнинг эсидан дарров чиқиб кетдим. На биров тилга олади, на биров йўқлайди. Байрамларда эса жойнинг тўрини аввал ёшлар эгаллаб оладиган бўлишган, бировга зор эмасман, лекин шу одамлар деб, шу қишлоқ деб умримни ҳазон қилувдим, ҳаммаси бекор экан. Байрам, улуғ айём кунлари битта табрик қорози кимни ўлдирибти, ҳа, майлида... — Ойниса Ғозибекова узоқ гапирди, бу орада уйнинг анчадан бери таъмирланмаганлигини, бу ҳақда хўжалик раҳбарларига бир неча марта борганлигини, илтимоси фақат чала-ярим бажарилганлигини зорланиб гапирди. Бу унинг фарёди эди. Бу фарёдни эшитган тош ёриларди, гуриллаб ёнаётган олов ўчарди...

Мунчоқтепа — Оҳангароннинг биқинида. Мен бу ерга 1937 йилдан то 1947 йилгача тумандаги Хонобод қишлоқ шўросининг раисаси бўлиб ишлаган, кейинчалик туман хотин-қизлар кенгашига раҳбарлик қилган, «Қизил меҳнат» колхозида узоқ муддат қандлавлаги, пахта, кунжит етиштирувчи бригадаларга бош-

чилик қилиб, самарали меҳнатлари учун жуда кўп орден ва медаллар олган, 1938 йилда Москвага бориб орден олган, ўша йили Ўзбекистон Олий Кенгаши депутати бўлиб сайланган Бувойша момо Қулматовани излаб келдим. Мен, уруш йилларининг мактаб ўқувчиси уйда, ўша пайтда туман рўзномасида, одамлар оғзида Бувойша Қулматованинг номини тез-тез эшитиб турардим. Ўша йиллари биз туман марказида яшардик, хонадонимиз қишлоқ шўроси идорасининг ёнида бўлгани учун бу аёл тушлик маҳали бизникига тез-тез кириб турганини, баъзан менинг марҳума онам билан бир нафас суҳбатлашиб ўтирганларини кўп эслайман.

Мунчоқтепага пиёда бордим. Кўк дарвозадан кириб, овоз чиқардим. Кун совуқ бўлишига қарамай ошхона томонда бировнинг деворга лой чаплаётгани сезилди. Рўпарадаги уйдан кўҳликкина бир қиз чиқди.

— Бувойша холамини уйлари шуми?

— Ҳа, келинг, — деди қиз ва ошхонага кириб, — Эна, сизга келибтилар, тез чиқинг. Ичкаридан қўллари цемент қоришмаларига булганган кампир пайдо бўлди. Мени ичкарига таклиф қилди. ўзи қўлини ювгани кетди. Зум ўтмай кириб келди. Печка ёнида ўтирганимизда Бувойша хола совуқдан ачиган қўллари иситиб менга юзланди.

— Тусинг танишга ўхшайди, сўтнинг ули эмасми-сан? — Мен тасдиқ ишорасини қилганимдан сўнг яна сўради — Патмаданмисан, Майрамдан?

— Сизнинг дугонангизнинг...

— Ўзим ҳам кўрибоқ ўйловдим, Патманинг ули, деб. — Бувойша хола бироз тикилди менга, сўнг беихтиёр дераза томонга қаради-да қўшиб қўйди:

— Барака топкур онанг Патма ёшлигида қиз эмас, бир сандиқ тилла эди. Қўли тез, қўлидан зеҳни тез, афсус, умри қисқа экан. Кел болам?

— Сиз билан гаплашгани келдим момо, турмушингизни кўргани келдим, дедим унга.

— Эй, улума, мен билан нени гаплашсан, саксондан ошяпман, эшигим илгисиз, бешигим белгисиз, яхшиям набираларим бор экан, кунимга шулар ярапти. Ёшлигимни «Қизил меҳнат» колхозини олди. Ёш эканманда, ялангоёқ сув кечиб, туну кун лавлаги суғорибмиз, ҳафталаб уй нималигини билмай, даланинг дуч келган ерида ётиб қолибмиз. Оқсоқолман, деб юрт ишини қилибмизу ўзимизга битта бошпана қуролмабмиз. Буни қара, у кичкина сандиқчадан бир дафтар-

чани олиб кўрсатди. — Бунақа кунлар келаркану. Қайси кун инқилаб собезга чиқдим, дафтарчамдан менга берилиши керак бўлган гўшт, колбаса, ёғ, саноат моллари ёзилган саҳифаларни кўзимнинг олдида ўчириб ташладилар. Майлида, балки йўқдир, балки унга ҳақсиздирман; тагин ким билади, болам. Худога шуккур набираларим, айниқса мана шу Холидам менга парвона. Қўйинг эна, дейди, нима керак бўлса ўзим топиб келаман, дейди умрингдан барака топкур. Айтгандай, ҳозир ҳоким борми, илгари Қорахўжаев келиб тез-тез йўқлаб турарди, у киши ҳам оламдан ўтибди, деб эшитдим. Яхши одам эди, доим дуо қиламан. Жамоадагилар ҳам ўзи билан ўзлари оворага ўхшайди. Ишлари кўп бўлса керак. Байрамларда ҳам йўқламай қўйишди. Ўзи ҳозир жамоага ким раислигини ҳам билмайман, Йўлдош Сулаймонов бир келган эди. Ундан кейин неччи раис ўзгарди улим. Ҳозирги раисларнинг остларида енгил машина, лип этиб бир қишлоқ ораласаку ҳаммани кўриб чиқаолади. Тагин бу гапларни ёзиб юрма, барибир улардан хафа эмасман, кўнгил эканда... Сигирим бўлганда бир қошиқ сутга зор бўлмасдим. Кўпдан бери оёғим оғрийди, бировга оғирлигим тушмасин, деб ҳеч қаерга бормайман... Мен Бувойша холанинг уйидан кўнглимни чўктириб чиқдим...

Қорахитойнинг Ялпоқтепа гўшасидаги ёлғизгина ҳовлига кирганимда Унсун хола овозимдан танидилар. Исминни, марҳум онамнинг исимларини, отамни тилга оддилар. Бу аёлни ҳам болалигимдан билардим. Ҳозир ҳам одамлар «Унсун совут» деса, илиқ бир меҳр билан тилга олишади Унсун хола Ҳамдамовани. Унсун хола айни уруш пайтларида Қорахитой қишлоқ шўросига раислик қилганлар. Урушдан кейин колхозда бригадирчилик қилдилар, оддий колхозчи ҳам бўлиб ишладилар. Кейинроқ, замона тинчланиб, турмуш бироз енгиллашгач, Унсун холани туман раҳбарлари мутлақо унитиб юборишди. Қадрли топталган, меҳнатининг нашидасини кўролмаган Унсун хола орийатга чидайолмай қишлоқдан бош олиб чиқиб кетди. Бир қизини Қизилтовга турмушга берган эди. Ўзи ҳам ўша ерга кетди. Ўғли Абдуқаюм республикада балет санъатининг устаси бўлди. Ленинградда таълим олди, сўнг узоқ вақт Алишер Навоий номли Ўзбек Давлат опера ва балет Катта театрининг балет гуруҳига раҳбарлик қилди. Онаси қистайбергандан кейин Ялпоқтепадан

уй сотиб олди, кўчиб келдилар. Ҳозир бу уйга Унсун хола ҳам кун сайин келиб туради. Бироқ туман ва хўжаликнинг аксари раҳбарлари урушнинг энг оғир даврларида катта қишлоқ шўросига раҳбарлик қилган Унсун опа Ҳамдамова деган аёл борлигини билишармикан?

— Уруш пайти одамларни бошлаб Бўкага, Ховасга, Оққўрғон пахта теримига борардик, — дея дард билан эслайди Унсун хола. — Каналлар қазишдаку бутун туман аёлларига бош бўлиб борардим. Сен активсан, сен партия аъзосисан, сен илғорсан, десалар кетаверибмиз на уйга, на бола-чақага қарамай. Бутун эса менинг бор-йўқлигим билан ҳеч кимнинг иши йўқ...

Мен раиса аёлларнинг сўзларини эшитдим уша давр мафкурасининг, раҳбариятининг не-не аёлларни фаоллар, илғорлар сафига қўшамиз, деб аёллар сафидан чиқариб юборишганига ишонч ҳосил қилдим. Зотан мен сўзлашган аёлларнинг аксарисининг оилавий турмушларида ҳам зиғирчалик ҳаловат ва лаззат бўлмаган. Бироқ улар ўша пайтда раҳбарликни имтиёз эмас, янги масъулият деб тушунганини эслайман. Аммо уларнинг ипи узун бўлса ҳам игналари синиқ эди. Ахир оила бахтини кўролмаган аёл ўз тақдирдан нолимай иложи йўқ. Агар тақдир камону худонинг ўзи сайёд бўлиб фирқа мафкураси ўша маъсума аёлларга қадалган ўқ бўлмаганида Ойниса хола бир дона совун учун кечагина мактабдан чиққан бетовфиқ қизчага ялиниб ўтирармиди. Бувойша холанинг дафтарчасида энг зарур озиқ-овқат маҳсулотларини таъминот бўлимининг хаёлпараст ходими ўчириб ташлармиди, Унсун хола ўз қишлоғига бегона бўлиб, бир вақтлар ўзи раҳбар бўлган қишлоққа, ўзи туғилган юртга меҳмондай келиб-кетармиди? Маҳаллий раҳбарларимиз эса бу аёлларни танишмайди, танишса ҳам қайишмайди уларга. Ўзларининг ёшлигини, кучини, гулдай умрларини шу қишлоқ кишилари учун бағишлаган муҳтарама собиқ раисаларни наҳотки бутун йўқлайдиган бирон киши бўлмаса? Етмишинчи йилларнинг охирларида Оҳангаронда Проценко деган бир чол пайдо бўлди. Эмишки, у Ўрусиянинг қайсидир туманида бир вақтлар биринчи котиб бўлганмишу кейин нафақага чиққанидан сўнг Оҳангарондаги ўғлининг уйига келганмиш. Бу ердаги дастурхончилар ўша Проценкони киприклариди асраб юришди: «Нима дейсан, у биринчи ко-

тиб бўлган». Мажлисларнинг тўри ўшаники. Ҳатто ўзбекнинг тўйида ҳам у биринчи бўлиб сўз олади. Хуллас, аллада азиз, тўрвада майиз бўлиб юрди Проценко. Аммо ана шундай пайтда собиқ раисаларимиз ҳеч кимнинг эсига келмади, уларнинг ўзлари ҳам иззатталаблик қилишмади. Ҳар ойда бир кило гўшт, икки пачка чой, бир қадоқ қанд, ярим қоп ун, ўн кило гуруч, бир метр чит кимни ўддирибди? Қайси ширкатнинг раиси, туманнинг қайси раҳбари собиқ раисалар учун шу ишларни қилди? Қанақа бўлиб қолдик, нимамиз ўзи? Бир ғарибнинг қозони қайнаши учун наҳотки сувдан бошқа нарсалар ҳам кераклигини билмасак?! Шу туфайли ҳам собиқ раисалар биздан ранжияпти. Дарз кетган косани улаш мушкул, ранжитган дилни пайвандлаш маҳол эканлигини наҳотки ақли ожизимиз идрок қилмаса? Бугун кўнгиллари ярим бўлиб қолган Ойниса опа, Бувойша момо, Унсун холалар умр бўйи ана бахтли бўламан, мана бахтли бўламан, дея қўлларини олдинга чўзиб ўтишди. Биз эса ҳозир уларнинг борлигини ҳам билмаймиз...

ОТЛАРНИ КЕЧУВДА АЛМАШТИРМАЙДИЛАР

— Билим олишга лаёқатсиз болага ҳам, озроқ билимга эга бўлган ўқувчига ҳам «уч» баҳо қўйилиши «иккисиз ва икки йилликсиз» ишлаш принципининг умумий таълим мактабларининг амалга ошираётган таълим ва тарбия системасида тўла ҳукмронлик қилиши ўқувчиларнинг каттагина қисмида ялқовлик, ишёқмаслик кайфиятини шакллантиради,— дея босиқ сўзлайди Мансур ака...— Турғунлик даври деб аталган пайтда айрим оила бошлиқларининг фарзандлари тарбияси ўрнига уларни кўнгилнинг истаган кўчасига киритиши ҳам ўқувчиларнинг маънавий ногирон бўлиб қолишига сабаб бўлди.

— Тўғрикуя, лекин халқ таълимида энди жуда катта ўзгаришлар бўлиши табиий, ҳозир таълимнинг давлат дастури ишлаб чиқилди, аксари олий ўқув юртлари ва мактабларда бу дастур кенг амалга оширилмоқда. — дейман унга эътироз билдириб.

— Бўлиши мумкин, — дейди Мансур Носирович. — Бироқ халқ таълими келажagini белгилловчи улкан муаммолар кўндаланг бўлиб турган бир пайтда мактабларнинг директорларию халқ таълими ходимлари кўпинча арзимас икир-чикирлар теграсида жувозга

қўшилган отдай гир айланиб юрибди. Мана, сиз қатори кишилар мактабнинг ўнинчи синфларини эллингичи йилларнинг ўрталарида битиришган. Уларнинг аксариси ёмон бўлмади. Жуда билимли, уқувли, тадбирли кишилар бўлиб етишди.

— У пайтдаги мактабларнинг муаллимлари анча масъулиятли, билимдон, ўз устида кунт билан ишлайдиган кишилар эдилар. Туман мактабларида урушдан кейинги йилларда ишлашган моҳир педагоглар Зойир Зокиров, Султон Аҳмедов, Саъми Раҳматов, Мурод қори Раҳмедов, Муҳитдинхон Набиhoнов, Абдуғаффор Сатторий, Абдушоҳид Тошхўжаев, Юнус Нурмуҳаммедов, Муҳаммадали Қосимов, Усмон Шорихсиев, Худойберди Мусаев ва бошқаларнинг номларини мен фахр билан эслайман. Улар фидойи муаллимлар эдилар. Энди бундай муаллимлар жуда кам, борлари ҳам ўз ташвишлари билан овора. Мактаблар қурилиши пайсалга солинишини қаранг, Теловдаги янги мактаб ўн йиллардан бери «қурилади», лекин битмаяпти. Балки бу бинонинг қурилиши йигирма биринчи асрда тутатилар. Менинг бу фикрларим Мансур Носировичга ёқди шекилли, бироз ўйланиб қолдилар ва билинар-билимас қилиб, «фикрингиз тўғри», дедилар.

Мансур Носирович Қорахўжаев эллингичи йилларда Оҳангарон тумани ижроқўмининг раиси бўлиб ишлади. Қайсидир йили у киши Тошкент вилоят кенгашига «Чотқол» аҳоли пунктдан депутат этиб сайландилар. Сайловчилар билан бўлган учрашувларнинг бирида торликлар Мансур ака билан маслаҳатлашган ҳолда Тангатопди аҳоли пунктида янги мактаб биносини қуришни маслаҳат қилишди. Атиги учтагина уй бўлган гўшада ўн йиллик мактаб қуриш шартмиди, дейдиган кўпайиб кетди. Аммо ўша пайтда қурилаётган Тошкент—Қўқон авто йўли мактабнинг ёнидан ўтарди. Мактабнинг янги биноси қурилиши билан қишлоқ аҳли ҳам Тангатопдига кўчиб чиқишди. Салгина фурсатда янги, аҳолиси зич яшайдиган Тангатопди қишлоғи барпо этилди.

Мансур Қорахўжаев асли педагог эдилар. У киши узоқ муддат фирқа ва ижроқўм ишларида фаолият кўрсатганларидан сўнг Оҳангаронга келдилар. Бу ерда ҳам халқ таълимига жуда катта эътибор билан қарадилар. Деярли ўнга яқин қишлоқларда янги-янги мактабларнинг биноларини қуришга саъй-ҳаракат бағишладилар. Айни пайтда тиббиёт муассасаларининг янги

биноларини барпо этишга ҳам муносиб ҳисса қўшдилар.

Ўқитувчи кадрлар масаласи, Мансур Носирович таъкидлаганларидай, анча долзарблигича қолаётир. Мен у киши билан суҳбатлашиб ўтирибману Мансур Қорахўжаевнинг бундан ўн йиллар аввал мустақил республикамизнинг халқ таълими истиқболини олдиндан кўришларига имон келтирдим. Сўнгги саккиз-тўққиз йил ичида туман халқ таълими бўлимининг мудури етти-саккиз марта алмаштирилди. Жуда кўп мактабларнинг директорлари йил сайин алмашиб турарди. Булардан ташқари халқ таълимида болаларга мутахассис бўлмаган педагоглар бошқа-бошқа фанлардан дарс беришарди.

— Мактабларимиз янги давлат дастури билан ишлашга ўтишмоқда, — дедилар Мансур амаки. — Лекин шундай паллада арзимаган баҳоналар билан мактабларнинг раҳбарларини ҳа деб алмаштиришлари шартмикан? Ахир отларни кечувда алмаштирмайдилар! Сўнгги пайтларда мактабларни миллийлаштириш масаласи кўтарилдию айрим кишилар буни болаларга фақат лотин алифбосига асосланган эски ўзбек ҳарфларини ўргатишдан иборат деб тушундилар. Бу ерда гап ўқувчиларимизга миллий қадриятларимизни, одат ва ахлоқимизнинг туб илдизларини ўргатиш, мактаб, таълим тизимини ислоҳ қилар эканмиз, аввало мажбурий таълим деган нарсани мутлақо йўқ қилишимиз, мактабда таълим олишни ихтиёрийликка ўтказишимиз, 1200—1400 ўқувчиларни бир мактабда ўқитишга чек қўйишимиз зарур. Ўрта мактаблар сонини кескин қисқартириш керак. Илгари битта қишлоқ кенгашида битта ўрта мактаб бўларди. Унинг атрофида эса тўлиқсиз ўрта, бошланғич мактаблар бўларди. Эндиликда таълимни ривожлантириш бўйича давлат дастурининг ишлаб чиқилиши кишини қувонтиради. Мактаблар сонини кўпайтириш билан ўқувчиларни билимли қилиб бўлмайди. Ўн бир йил мактабда ўқувчини мажбурий ушлаб туриш шартмикан? Ахир вақт — бу умрку! Аввало маорифчи кадрлар масаласини пухтароқ ўйлаш лозим. Сўнгра, давр малакали кадрларни қадрлашни ҳам талаб қилмоқда. Бутун биз кечаги ўқувчиларимиз қўлида қимматбаҳо сигаретлар билан эгнида қуроқдан тикилган «Адидас»ни кўраяпмиз. Ўзлари эса ҳеч қаерда ишламайди. Ишлайолмайди ҳам. Сигаретлар эса сувқовоқ эмаски ишқомларда осилиб ётса. Кеча битта

юқори синфда ўқийдиган ўқувчини кўрдим: қулоғида-
ги сирғаси калласидан ўн ҳисса қимматроқ. Яқинда
тумандаги бир мактабга кирдик. Ҳўқитувчилар мак-
табнинг таъмирлаш ишларини қилишаётти: биров су-
воқ қиляпти, биров партани созляпти, биров бўёқ
қиляпти, биров ҳовли супираяпти. Муаллимларни бун-
дай ишлардан озод этиш керак, уларнинг тўкилай-
тўкилай деб турган обрўсини тиклаш ўрнига бўёқчи-
лик билан шуғуллантирсак... Мактаблар қошида кол-
лежлар, гимназиялар, таълимнинг бошқа турларини жо-
рий этиш керак...

Биз Мансур Носирович Қорахўжзев билан бу суҳ-
батни 1995 йилда қилган эдик. Бугун орамизда Ман-
сур амаки йўқлар. Лекин зукколик билан таълимнинг
ҳозирги аҳволини кўз олдидарга келтиришлари бу
одамнинг узоқни тез илғай олишидан дарак берарди.
Бундай кишилар кам, жуда кам қолди Оҳангаронда...

АМАЛ ХИЁНАТЛИ БЎЛМАГАНДА

У ўзининг етмиш йиллик умрида на бойликка ружу
қўйди ва на пошшоликни орзу қилди. Мен Абдурах-
мон ака билан анча йил ижроқўмда бирга ишлаган-
ман. Қайта қуриш деган гаплар энди чиққан пайтлар-
да унга сўз қотдим. Абдурахмон ака, қайта қуриш
бўлармиш, сиз ҳам ўз ҳаётингизни қайта қурасизми,
иш услубингизни ўзгартирасизми? — Гапим суҳбат-
дошимни бироз музтар қилди чоғи юзлари, хушчақ-
чақ бўлиб турган бу одам бирдан бир бурдагина бўлиб
қолди. Бироз ўйланди-да, аста жавоб қилди: — Отлар
тепишганда тойларга жабр бўлади. Аммо мен ўз
ҳаётимни қайта қуролмайман. Керак-керак эмас нар-
саларни қайта қуравермаслик керак. Ишни эплай ол-
майдиганлар, жамият тараққиётини орқага сураётган-
лар, пиёнисталар, худбинлар, лоқайдлар қайта қур-
син,— деди у. — Агар мен ўз ҳаётим ва ишимни
қайта курсам яшаш ва ишлаш тарзим бир меъёрдан
чиқиб кетадику. Нега мен ўзимни қайта қуришим ке-
рак? Сен билан биз соғлом халқни фарзандимиз. Соғ-
лом халқни эса иймони бут бўлади. Шундан кейин
мен Абдурахмон акага бу ҳақда бошқа сўз айтолма-
дим. Зеро, у билан суҳбатлашсангиз Оҳангароннинг
кейинги етмиш йиллик тарихига саёҳат қилгандай бўла-
сиз. Бунга эса етарли асослар бор.

Абдурахмон Қўчқоров асли санамлик. Етти ёшида

отадан, саккиз ёшида онадан етим қолган. Кейин қариндошлар эшигида, етимхоналарда, мактаб интернатларда тарбияланди. 1942 йилда армияга чақирилди. Урушдан қайтгандан сўнг Оҳангарон туман ижроқўмида ташкилий йўриқчи, ҳарбий комиссариатда масъул ходим, кинолаштириш директори бўлиб хизмат қилди. 1967 йили Оҳангарон қўрғони шаҳар йўсинига айлантирилдию Абдурахмон акани дарҳол шаҳар ижроқўмига ишга чорладилар. Ижроқўм ишларини ўша пайтдаёқ жуда маромида ўрганиб олган Абдурахмон Қўчқоров бу ерга янги ишга келган раҳбарларнинг билмаганини ўргатиб ҳам турди. Унинг иш услуби жуда қизиқ. Қовозбозликни ҳаддан ташқари ёмон кўради. Ўша пайтларда эса қовозбозликнинг доялари қаерларга ин қурмаган эди, дейсиз. Аммо Абдурахмон Қўчқоров ҳамма нарсани фикрида, хаёлида сақлаб қолишга уринар ва ҳофизаи хотираси унга ҳеч қачон дашном олиб келмаслигига қаттиқ ишонар эди. 1971 йилда Оҳангарон тумани қайта тикланиши билан Абдурахмон Қўчқоров туман ижроқўмининг масъул котиблигига сайланди ва бу лавозимда то нафақага чиққан 1984 йилгача баракали меҳнат қилди.

Ўтган ўн йиллар давомида ижроқўм раислари бўлиб ишлаган Умар Умирзоқов, Баҳодир Одилов, Абдувоҳид Қосимов, Турғун Валиевлардан йўл-йўриқлар олибгина қолмасдан, ижроқўм фаолияти хусусида уларга жуда кўп, тезкорлик ва одамлар билан ишлашнинг баъзи нозик томонларини ўргатди ҳам. Ўша пайтларда қишлоқ шўроларини такомиллаштириш, уларнинг фаолиятларини одамларга янада яқинлаштириш бўйича хайрли ҳаракатлар бошланган эди. Абдурахмон ака ўша ҳаракатларнинг Тошкент вилоятидаги ташаббускорларидан бўлди. Унинг ташаббуси билан қишлоқ кенгашлари котиблари ва раисларининг доимий семинарлари ташкил этилди. Мазкур семинарларда қишлоқ ижроқўмлари фаолиятларини такомиллаштириш, ноиблар ва жамоат ташкилотлари билан ишлашни яхшилаш, одамларнинг оғирини енгил қилиш хусусидаги масалалар атрофлича муҳокама этиларди. Туман ижроқўмида кенгаш ишининг барча томонларини ибрат қилиб кўрсатадиган намунали кабинетлар ташкил этилди. Қизиқарлиси шуки, Абдурахмон ака ташкил этган бу саъй-ҳаракатлар натижасида одамларни раислар томонидан жойларда қабул қилиш, ҳал этилиши лозим бўлган муаммоларни соҳа раҳбарлари билан

биргаликда ечиш, арзимаган нарсаларни одамларнинг турар жойининг ўзида ҳал этиш масалалари кенг жорий қилинди ижроқўм фаолиятига. Абдурахмон Қўчқоров ижроқўмда масъул котиб бўлиб ишлаб юрган кезлари Облик, «Ойбулоқ», «Бирлик» қишлоқ кенгашлари ташкил этилди. Янги кенгашларга амалий ёрдам бериш, қишлоқларда ободончилик ишларини халқнинг кучи ва ташаббуслари билан амалга ошириш чоралари кўрилган эди. Оҳангарон тумани қишлоқ кенгашлари ва қишлоқларда маҳалла қўмиталарининг ташкил этилишида ҳам Абдурахмон Қўчқоровнинг жуда катта хизматлари бўлганлигини одамлар яхши билишади. Айни пайтда Абдурахмон Қўчқоров қишлоқ кенгашларининг раҳбар кадрларини тарбиялашга ҳам жуда катта эътибор берди, унинг ёрдами ва бевосита раҳбарлигида қишлоқ кенгашларига раис, масъул котиб бўлиб ишга келган Турғунбой Набиев, Светлана Пчелкина, Абдурасул Холюсупов, Қурдош Саидов, Исомитдин Собиров, Муҳаррам Солихова, Соатали Тошилов, Ҳошимжон Содиқов ва бошқалар ҳақли равишда ўзларини Абдурахмон аканинг шогирдлари деб билдилар.

Абдурахмон ака иш фаолияти ва иккинчи жаҳон урушида қатнашганлиги учун жуда кўп орден ва медаллар олган. Аммо биз бутун ўша орден ва медалларни санаб ўтишдан ўзимизни тийдик. Чунки кечагина собиқ бир шўро раҳбари Абдурахмон ака тўғрисида яхши бир гап айтдилар. Ўша гап мингта ордендан яхши эди.

— Раҳбар диёнатли бўлса амал хиёнатли бўлмайди, — дедилар ўша киши. — Ижроқўмга кимлар раҳбар бўлмади. Аммо Абдурахмон Қўчқоров уларнинг энг диёнатлиси эди. Шунинг учун ҳам барча балоқазолардан омон қолди...

Абдурахмон ака бутун етмишдан ошган. Хонадоннинг ардоқли бекаси Зумрадхон аянинг ардоғида. Фарзандлари Марита, Малика, Акмалжонларнинг, ширин-ширин набираларнинг қуршовида умргузаронлик қилаётир. Набиралар ҳамма вақт ўз боболарининг соғлом ва дилкаш бўлишларини орзу қиладилар, бобосининг дилини, кўнглини кўтарадилар. Норасидалар нияти эса поку холис.

*Оҳангарон тумани ҳоқими Улуғбек Иброҳимов
билан суҳбат*

Галактикамиз XXI асрга ўтмоқда. Шубҳасиз, XX аср дунё халқлари ҳаётида жуда катта ўзгаришлар содир бўлгани ҳеч кимга сир эмас. Шундай экан, XX аср Оҳангарон ҳаётида қандай излар қолдирди? Ана шундай фикр билан журналист Оҳангарон туман ҳоқими Улуғбек Иброҳимовга муурожаат қилди.

У. ИБРОҲИМОВ: Оҳангароннинг кўп минг йиллик тарихи, юз берган ўзгаришлар, амалга оширилган улғувор ишлар ҳақида биз ўзимизнинг 1996 йилда «Наврўз» нашриёти чоп этган «Тоғлар бағридаги забаржад» ҳамда 1999 йилда «Шарқ» нашриётида босилган «Оҳангарон саркорлари» номли китобчамизда батафсил гапирганмиз. Ҳамонки бу савол ўртага ташланган экан, баъзи нарсаларни айтиб ўтиш зарар қилмас деб ўйлайман. Ўн еттинчи йилда содир этилган октябрь давлат тўнтаришидан сўнг Оҳангаронда ҳам шубҳасиз бир қанча кўнгилсиз воқеалар содир этилган. Одамларни кўрқитиш салтанатини ўзига қурол қилиб олган шўро ҳукумати ўз фаолиятининг дастлабки йилларидаёқ бойбадавлат, ўзига тўқ кишилардан бир йўла 421 кишини унинг мафқурасига тўғри келмагани учун ҳаётдан юлиб олганини ва йўқ қилганини тарихий манбалар исботлайди. Булардан ташқари, Ўзбекистон халқлари тарихи архивларидаги маълумотларга қараганда, то ўттиз еттинчи йилгача 128 киши қулоқ сифатида гумдон қилинган, 295 киши бойбадавлат сифатида Сибирга сургун қилинган, уларнинг аксариси у совуқ ўлкада ҳаётдан кўз юмганлигига гувоҳлар шоҳид беради. Шунга қарамай шўролар ҳукумати то қирқинчи йилларгача яна 36 зиёлини «ватанга хоинлик»да, мавжуд тузумга қарши гўё «фитна уюштиришда» айблаб, отиб ташлаганини Республика миллий хавфсизлик кўмитасидаги далиллар исботлайди. Яна шуни ҳам таъкидлаш керакки, 1929 йилдан бошлабоқ Оҳангаронда жамоа хўжаликлари тузила бошлаган. 1930 йилда ўн иккита кичик-кичик жамоа хўжаликлари ташкил топган бўлса, 1933 йилга келиб уларнинг сони 29 тага етган. Ўша пайтда жамоа хўжалиқларининг жаъми аъзолари 4257 нафарни ташкил этарди. Бироқ шундай бўлдики, 1936 йилга келиб майда хўжаликлар сони янада ортди.

Шу сабабли жамоа хўжалиklarини йириклаштириш масаласи қўйилди ва ўша йилнинг охирида туманда ўн тўртта йирик жамоа хўжалиklари фаолият кўрсата бошлади. Уларнинг ихтиёрида 6578 та хўкиз, 45 та арава, 8769 нафар колхозчилар бўлиб, уларнинг тенг ярмидан кўпроғини аёллар ташкил этарди. Туман хўжалиklари ўттизинчи йилларда пахта, шoли, ғалла экиб тирикчилик қилганлар. Масалан, 1939 йилда туманда 4127 тонна пахта, 4,5 минг тонна ғалла, 2100 тонна шoли ишлаб чиқарилган. Булардан ташқари туман хўжалиklарида 25 минг бош отлар, 46 минг бош қўй-эчкилар, 1300 бош соғин сигирлар мавжуд бўлиб, ер майдонлари ўттизинчи йилга нисбатан икки ярим баробар кўпайган.

— *Аҳолининг ўсиш суръати ҳақида нима деяоласиз?*

Аҳолининг ўсиш суръатини ўрганиш мақсадида 1996 йилда, яъни туман ташкил этилганининг етмиш йиллиги арафасида махсус комиссия тузиб, зарур архив материаллари ўрганилганда шу нарса маълум бўлдики, 1926 йили туманда 39.764 нафар аҳоли истиқомат қилган бўлса, 1940 йилга келиб аҳолининг умумий сони 54 минг кишига етган. 1941—1945 йиллардаги уруш туфайли аҳолининг сони тубдан пасайишини кўрамиз. Жумладан, 1943 йилда аҳоли сони 37546 кишини, 1945 йилда эса 31249 кишини ташкил этган. Урушдан кейинги йилларда туман аҳолиси секинлик билан бўлсада ўсиб борди. Масалан, 1950 йили туманда 42 минг киши, 1955 йилда эса 59 минг киши истиқомат қилган. Аҳолининг ўсиш суръати 1960 йиллардан сўнг анча тезлашганининг гувоҳи бўламиз. 1964 йилда туманда 68 минг, 1979 йилда ўтказилган аҳоли рўйхати бўйича туман аҳолисининг аниқ сони 74 минг 894 кишини ташкил этган. Бугун эса Оҳангаронда 80 мингдан ортиқроқ аҳоли истиқомат қилмоқда.

— *Кейинги йилларда туман хўжалиklarининг фаолияти ҳақида ҳам сўзласангиз...*

— Урушдан аввалги йилларда бўлганидек, урушнинг дастлабки йилларида ҳам туман хўжалиklари асосан пахтачилик, ғаллачилик ва чорвачилик билан шуғулланган. 1942 йилдан бошлаб туманда қанд лавлаги етиштиришга киришилган. 1944 йилда туман хўжалиklарида жаъми бўлиб 56 минг тонна қанд лавлаги етиштирилгани тўғрисида аниқ маълумотлар бор. 1944 йилдан айрим хўжалиklar, кейинчалик эса ту-

ман бўйича барча хўжаликлар кана кунжит ишлаб чиқаришга киришганлар. Булардан ташқари туманинг ўша пайтдаги айрим хўжаликларида ерёнроқ ҳам ишлаб чиқарилган. 1952 йилдан бошлаб тумандаги барча хўжаликлар йириклаштирилди ва амалда 7 та жамоа хўжаликлари фаолият кўрсатиб, асосан қанд лавлаги, зиғир, ғалла ва шоли етиштириш билан машғул бўлган. 1957 йилдан бошлаб тумандаги барча хўжаликларни давлат хўжалигига айлантириш ишлари бошланди ва эндиликда Оҳангаронда иккита йирик давлат хўжалиги — 1-«Оҳангарон» ва 2-«Оҳангарон» совхозлари фаолият кўрсатди. Кейинчалик аввал Ўрта Чирчиқ тумани тасарруфида бўлган «Тошкент от заводи» туман ихтиёрига берилиб, у «Давлат наслчилик совхозини» деб юритилган. Орадан бир қанча фурсат ўтиши билан ҳар икки «Оҳангарон» давлат хўжалиги таркибидан ҳозирги «Чотқол», «Ангрен», «Олмалик», Собир Раҳимов номли ҳамда «Серго» совхозлари ажралиб чиққан. Шундай қилиб, бугун туман тасарруфида «Оҳангарон», «Ангрен», «Чотқол», Собир Раҳимов номли, «Олмалик», «Алишер Навоий», «Ғаллақудуқ», «Янги ҳаёт», «Дўстлик» ва «Шодималик» ширкат жамоалари, «Бирлик» ширкати фаолият кўрсатмоқда.

Хўжаликларнинг йириклаштирилиб, давлат хўжаликларига айлантирилиши бу ердаги деҳқончилик ишларини ҳам ўзгартириб юборди. Жумладан, хўжаликлар Оҳангарон, Олмалик, Ангрен, Янгиобод, Тошкент ва бошқа шаҳарлар аҳолисини сабзавот маҳсулотлари, мевалар ва чорвачилик маҳсулотлари билан таъминлашга ихтисослашди. Фақат ўтган қишлоқ хўжалик йилининг ўзида оҳангаронлик ғаллакорлар 18,5 минг тонна ғалла етиштириб, унинг 16.550 тоннасини давлат буюртмаси шартномаси асосида топширишга эришди. 2000 йилда эса оҳангаронликлар етиштирган ғалла 22 минг тоннага яқинлашади. Булардан ташқари ўтган 1999 йилда оҳангаронликлар 27800 тоннадан зиёдроқ сабзавот, 640 минг тонна гўшт, 23 минг тоннага яқин сут ишлаб чиқардилар. Чорва молларининг сони орта бошлади ва у 1992 йилдаги кўрсаткичга чиқиб олди. Бугун туман хўжаликларида 22 минг бошга яқин йирик шохли моллар, шу жумладан, 11,5 минг бош соғин сигирлар боқилмоқда. Чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш суръати йил сайин ортиб бораётир.

— *Туманда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг кўлами ҳақида ҳам айтиб берсангиз.*

— Туманда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш аввалги йилларга нисбатан анча ортгани ҳаммага маълум. Биринчи марта Оҳангаронда, айна уруш йилларида кулолчилик тараққий этган. Кейинчилик оҳак тош ишлаб чиқариш ривожланди. 1962 йилга келиб Оҳангарон ҳудудларида олтин, кумуш, қалай, мис, цемент, бошқа турли маъданлар ишлаб чиқариш кенг суръатлар билан ишга туширилди. Тўғри, уларнинг аксариси туман тасарруфида эмас, барибир, шу туманнинг заминидан олинмоқда улар. Оҳангарон шаҳрининг туманидан ажралиб чиқиши муносабати билан барча саноат тармоқлари шаҳар тасарруфига берилди. Шундай бўлса ҳам туманда айрим саноат корхоналари фаолият кўрсатмоқда. Агар мухтасар қилиб айтадиган бўлсак, ўтган бир неча йиллар ичида туманда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 54 миллион 50 минг сўмдан 296 миллион 588 минг сўмга кўпайди. Халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш 7 миллион 48 минг сўмдан 67 миллион 964 минг сўмга ортди. Булардан ташқари ўтган охириги беш йил бадалида гўшт ишлаб чиқариш 56 тоннага, сут ишлаб чиқариш 122 тоннага, ғалла ишлаб чиқариш икки-икки ярим баробар кўпайди.

— *Ўтган даврда аҳоли истиқомат пунктларини ободонлаштиришга қандай эътибор берилди?*

— Бу соҳа ҳар доим диққат-эътиборимизда бўлган ва бундан кейин ҳам ободончилик ишларига асосий эътиборни қаратамиз. Кейинги беш йил ичида қишлоқ меҳнаткашларини газ ва тоза ичимлик сувлари билан таъминлаш ишлари бирмунча яхшиланди. Жумладан, 260 километрга яқин газ қувурлари тортилиб, саксон километрга масофага тоза ичимлик сувлари келтирилди. Айниқса туман марказидан жуда узоқ бўлган Алишер, Оқча, Дўстлик, Қорақир, Увак, Ёнарик, Сусам, Оқолтин, Телов, Қуюн ва бошқа кўплаб аҳоли пунктларининг меҳнаткашлари тоза ичимлик сувлари ва «зангори олов» билан таъминландилар. 2000 йилнинг ўрталарида тумандаги деярли барча олис қишлоқларга ҳам «зангори олов» етказиб берилади. Булардан ташқари кейинги уч-тўрт йилда туман қишлоқларида 56 та янги синф хоналари, бир неча янги мактаб ва тиббиёт бинолари қурилиб, фойдаланишга топширилди. 457 оила давлатдан олинган қарзлар ҳисобига ўзлари учун

ҳашаматли уйлар қуриб олдилар. Айни вақтда ўнлаб хусусий, умумий овқатланиш, савдо ва тадбиркорликнинг бошқа муассасалари аҳолининг шахсий маблағи ва давлат маблағи ҳисобига бунёд этилди.

— Қишлоқ ёшларини иш билан таъминлаш, давлат мулкани хусусийлаштириш, ундан тушган маблағлар хусусига ҳам икки оғиз фикрингизни билмоқчи эдик.

— Ёлғиз ўтган йилнинг ўзида қишлоқларда 400 га яқин ишсиз юрган кишилар, айниқса ёшлар учун доимий иш ўринлари барпо этилди. Тадбиркорликнинг катта ва кичик турлари, деҳқон-фермерлар, корхоналар барпо этилиши ҳисобига одамлар учун доимий иш ўринлари яратилди. Элликка яқин давлат муассасалари мулки хусусийлаштирилди. Фақат хусусийлаштирилган соҳалардан туман иқтисодиётига 3 миллион 538 минг сўмдан зиёд маблағ тушди. Булардан ташқари туманда «Ўзбекистон-Исроил» ҳамкорлигида «Олмалиқ» ширкат жамоасидаги чорвачилик комплекси, «Янги ҳаёт» ширкат жамоасидаги «Ўзбекистон—Туркия» қўшма корхонаси, шунингдек, туман марказида «Туркия—Ўзбекистон» озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи қўшма корхоналар ишлаб турибди. Яқин фурсатда ғалла уруғчилигига мослашган «Ўзбекистон—Франция» қўшма корхонаси ўз фаолиятини бошлайди. Айни пайтда биз мамлакатимизда кенг қулоч ёяётган «Соғлом авлод» давлат дастурини амалга ошириш бўйича ҳам арзирли ишларни амалга оширмоқдамиз. Туманда бу соҳага оид 2005 йилгача амалга ошириладиган тадбирлар белгилаб чиқилган. Соғлом авлодни таркиб тоқдириш билан 1765 нафардан кўпроқ малакали тиббиёт ходимлари, 2,5 мингга яқин халқ таълими тарбиячилари ишлашмоқда. Фақат кейинги беш йилнинг ўзида ўндан ортиқ болалар муассасалари, мактабгача ва мактабдан ташқари тарбия масканлари барпо этилди. Бундай ишлар янада ривож топаверади.

ЮРТ ҚОЗИСИ

У жаннати одам эдилар. Бировнинг дилини оғритиш, бировга нотўғри дашном бериш, кимларнидир камситиш деган хислатлар мутлақо йўқ эди у кишида. Оҳангаронда қирқ икки йил судьялик қилдилар. Бирон марта на юқори идоралардан, на вазирликдан ва на Олий ҳакамлардан иш юзасидан дашном эшитган-

ларини билмайман. Лекин зоҳирае шўрога хизмат қилсалар-да, ботинан ундан доимо норози эдилар. Бир вақтлар жиндай дилларини орритиб қуйибман-да, шунда тилига шу калима келибди:

— Янги замон кишиларини яратамиз, дегучи эдилар, ўша кишилар сенга ўхшаган на каттани, на кичикни биладиган кишилар эканда, тавбадан ёқа ушлайсан киши. Бир куни уйга бироз бошқачароқ кайфиятда келдилар. Уйдагилар унинг феъл-атворларини яхши билганлари учун ҳеч ким ортиқча сўз қотмади. Кечқурунги овқатдан кейин, чой устида зорланиб ўзларича гапириб қолдилар:

— Ҳеч қайси замонда одамлар бунчалик кўп қамалмаган. Ҳозирги қонунлар инсонни маҳв этишга қаратилган. Арзимаган гуноҳ учун прокурорлар ўн-ўн беш йил сўраб юборишади, шу ҳам демократиями? Қанчадан қанча одамларнинг ёстиғи қуриди шу субутсиз қонунлар туфайли...

Яна бир нарса эсимдан чиқмайди. Эллик иккинчи йил бўлса керак, ёз фасли эди. Нима бўладию, Қорабоев деган одамнинг акаси қамалиб қолади. Унга бериладиган жазони енгиллаштириш учун укаси уйга, бир неча қорақўл тери, уч кило мол гўшти ва яна нимадир ташлаб кетишади. Қози кечқурун ишдан келиб, бу хабарни эшитгач, дарҳол фирқа қўмитасига, туман прокурорига, милиция идорасига телефон қилиб, юз берган ҳодисани айтади. Шу куниеқ бир неча кишилар келиб, далилий ашёни акт қилиб, олиб кетишади. Қорабоев эса бир неча йилга кесилиб кетади.

Юрт қозиси харомдан ҳазар қиларди, бодаларни ҳам, уй, оила аъзоларини ҳам харомга ўргатмаган. Умуман у билан бирга ўсган барча дўстлари, ҳамқишлоқлари харомга ўрганишмади. Йўлдош отам Имонов, Алибек раис бувам Қўшоқов, Холтўра амаки Эшназаров, Ҳусан ота Ўролов, Ўроз ака Оролов, Холтўра бува Ҳусанов, Ўтон ота Шералиев ва бошқа унинг жуда кўп жўралари харомдан, порадан ҳазар қилишарди. Бир вақтлар у кишидан буваларимни сўрадим.

— Энди эсинг кирибди, — дедилар, — одам ўзининг етти авлодини билиши керак. Энг катта буванг Акбарали эшон, деган бўлган, ундан кичиги Султонали деган домла бўлган, ундан кейингиси Абдужаббор оқсоқол бўлган, ундан кейингиси Худойқул эшон, кейингиси Қурбонали сўфи ва ниҳоят Абдуқаюм халфа, охирги билганимиз Муҳаммад маҳсум. Дарвоқи, кек-

са кишилар уни нима сабабдан маҳсум деб чақирганларини кейинчалик билдик. Авлод-аждодларимизда домлаю эшонлар ўтган эканлар. Айни пайтда юрт қозиси эски мактабда жуда яхши ўқиган бўлиб, Қуръони каримни ёд биларди. Саксон олтинчи йилнинг тўртинчи мартада Яратган олиб кетди уни. Ундан бизга на уй, на машина ва на ортиқча нарсалар қолмади. У шунақа ҳокисор одам эдилар. Меҳмонни, кўпчиликни ёқтирарди. Кейинги пайтларда аксари ўз синглиси Гулбуви аммам ва Аҳмад амакимни йўқлаб қолдилар. Тақдир камони уларнинг ҳаммасини саксонни қоралаганда олиб кетди. Гулбуви аммам ҳам, Аҳмад амаким ҳам, айтишларича, илгари ўтган буваларим ҳам саксон икки-саксон тўрт ёшларида бандаликни бажо келтиришган эканлар. Фақат Акбарали эшон отам 114 ёшида қазо қилган дейишади. Ким билсин, балки суяк-суякни қўллар. Нима бўлганда ҳам у кишидан катта мерос қолди. Бу: яхшининг номи, тўрт киши йиғилса фақат унинг ҳақида яхши сўз айтиши, одамлар орасида унинг яхшилик билан орттирган обрўси қолди. Бу улуғ меросга баъзан биз муносибмизми, дея ўзимга ўзим савол бераман, жавобига қийналаман, руҳан азоб чекаман. Бу киши қишлоқдошлари «Маҳсум» дейдиган, давлат рўйхатидан Муҳаммад Қаюмов номи билан ўтган, кўпчилик Мамат ака, деб атайдиган менинг дадам эдилар. Оллоҳ мағфират қилиб, жойлари жаннатга тушган бўлсин. Ҳа, у ҳақиқий жаннати одам эдилар...

МАЙРАМ РАИС

Ҳар сафар Майрам опани кўрганымда унинг олдида худди қарздордай ҳис қиламан ўзимни. Гўё у, «Абдумўмин, тумандаги ҳамма раҳбарларни ёздингизу, менга келганда тўхтаб қолдингиз», дегандай бўлаверади. Майрам опа Нурмуҳаммедова нимаси билан обрў қозонди эл орасида? Аввало у удабурро раис қишлоқнинг атоқли раиси эди. Уни ҳозир ҳам туманда, Тошкент вилоятида, ҳатто республикада ҳам яхши танийдилар. Кўнгли юмшоқ, одамларга тўғри маслаҳат бераоладиган, ҳар ким билан осонликча тил топишаоладиган, қишлоқларда турли ободончилик ишларининг саркори бўлган бу аёлни ҳозир ҳам одамлар «Майрам раис» деб атайдилар.

У ўзига тириклигида ҳайкал қурди: Ялпоқтепадаги ўрта мактаб биноси, Унгутдаги олмазор боғ ичидаги

йигирмадан ортиқ одамларнинг янги участкалари, Қайирмадаги янги мактаб биноси, Оқчадаги шифохона, Қорахитойдаги катта кўча атрофига тушган анчагина йўлкалар, шифохоналар, аҳоли учун қулайлик туғдириш мақсадида бунёд этилган водопровод қувурлари, электр тармоқлари, чойхоналар, маиший хизмат бинолари, 12-ўрта мактабнинг аввалги биноси, эҳде, ҳаммасини санаб улгириш қийин. Битта раиснинг қилган иши шунча бўлади-да. Яна бир томони у баркамол авлодлар етиштирди. Бугун унинг фарзандлари хўжаликни, корхонани, транспорт идорасининг бошқонларидан ҳисобланади. Менинг кўздай азиз ўқувчим, Майрам опанинг севимли қизалоғи Меҳринисо эса Тошкентдай шаҳри азимда санитария бўлимига бошчилик қилувчилардан бири.

Бугун Майрам раис келинлару набиралар ардоғида. Бир сафар раисдан «Маза қилиб қарилик гаштини сураяпсизми, опа», деб қоламанми. — Қариликни гашти бўлмайди, Абдумўмин, — дедилар опа. — Ёшликнинг гашти бўлади. Қариганингдан кейин сал нарсага ўксийдиган бўлиб қоларкан одам, ичимдаги дардим ўзимга аён... Опа нега бундай ношукурчилик қилаётир? Ҳа, энди эсимга тушди, вой хом калла, ахир унинг сордай икки фарзанди оламдан бевақт кетди, Жалолиддин, Шухрат опанинг юрагини доғлаб кетган эдилар. Ҳа, биз ўликларнинг кўзларини тупроқ билан беркитамиз, ўликлар эса тирикларнинг кўзларини очиб кетадилар.

Ўксиманг опа, тўғри, кетганларнинг ўрнини ҳеч ким босолмайди. Лекин одамлар ардоғида, уларнинг қалб тўрларида, фақат яхшилик билан сизнинг номингизни айтишида турганингизнинг ўзи катта саодатдир. Сиз юртнинг, элнинг, мустақил мамлакатимизнинг ардоғидасиз. Илоё умрингиз узоқ бўлсин, Шухрат билан Жалолнинг қолган умрларини ҳам сизга берсин Яратган...

УРУШ ҚУРБОНЛАРИ

Биз урушни унитаётимиз. Аммо у бизни унутишни истамаяпти. Уруш қурбонлари энди тез-тез кета бошляпти рихлатга. Улар бундай баттолликни кутмаган эдилар, ҳаёт билан шу тариқа видолашаман, деб ўйламагандилар. Ҳамма томонлари майса билан қопланган дараларнинг топ-тоза тупроғига уларнинг лаҳта-лаҳта қонлари тўкилгандай, шу осуда ҳаётда жон-

лари узилди. Ҳа, қуёш ғарб уфқиға бош қўяётганида уларнинг жонлари узилди, уруш деган қотилнинг шарпаси уларнинг жасади олдида арвоҳдай чирқираб қолди. Уларнинг болалари, бевалари қолди чирқираб. Энди ярадор кўнгилларнинг малҳами йўқ. Энди улар учун амаллару унвонлар, нишонлару мансаблар бир пул.

Карим Умаров қишлоқ мактабининг муаллими эди. Урушдан кейинги йилларда бошланғич синфларнинг ўқувчиларига таълим берди қирқ йилча. Ғоятда иқтидорли бўлган бу қишлоқ муаллимида ақл-заковатдан ташқари яна тенгсиз одамийлик ҳам бор эдики, ана шу хислат уни одамлар билан яқинлаштириб қўйган эди. Урушдан келганидаёқ уни домла Юнус Нурмухаммедов мактабга болалар етакчиси қилиб ишга қабул қилди. Кейинчалик Карим Умаров бошланғич синфларга дарс бериш ҳуқуқи ва кафолатини берадиган техникумни тамомлади. Аввал учинчи, кейин эса Унгут қишлоғидаги мактабда шогирдлар тайёрлади. Ғоятда камтар бу инсонда қишлоқ кишисига хос соддаликдан ташқари каттагина билим ҳам бор эди. Нафақага чиққандан сўнг уни қон босимининг кучайиши қийнади. «Бу ҳам ўша қонли урушнинг асоратларидан бири», дер эдилар Карим почча. Ана шу асоратлар уни эрта олиб кетди оламдан. Уруш асоратлари нафақат уни, балки бирга жанг қилган собиқ қуроқдошларини ҳам олиб кета бошлади.

Улардан бири Мўмин Бўриев эди. Мўмин ака узоқ муддат хўжалиқда меҳнат қилди. Урушдан кейиноқ, шинелини ечиб-ечмай каттагина хўжалиқда партком котиби бўлиб ишлади. Ташкилотчилик қобилиятига эга бўлган Мўмин ака кейинчалик «Оҳангарон» ширкат жамоасининг ишчилар кўмитасида меҳнат қилди. Бирмунча муддат бўлимни бошқарди, «Ангрен» ширкатида касаба уюшмасининг раиси, директор муовини, бошқа масъул вазифаларни бажарди. «Юракдаги дардларим — уруш жароҳатлари муттасил азоб бермоқда», дерди у кўпинча. Мен уни охириги марта ҳам маҳалламиз Ортиқ амакининг жанозасида кўрганман. Ранглари синиқ, юзида қандайдир тирик инсонда бўлмайдиган заъфаронлик бор эди. Ортиқ амакининг жасадини қабрга қўйиб бўлгандан сўнг, «адаш юринг, баъзи ўртоқларимнинг қабрлари бошига бориб тиловат тортамиз», дедилар. Чунки бу пайтда Карим Умаров, Қўчқор Нурмухаммедов ва унинг бошқа баъзи қуроқдошлари оламдан ўтган эди. Биз то бир неча қабрлар-

нинг бошига бориб, оят тортгунча одамлар тарқалиб, кимдир қабристоннинг дарвозасини қулфлаб қўйибди. Дарвоза даҳанасига келганимизда бу нарса Мўмин Бўриевга қаттиқ таъсир қилди, шекилли, қалтираб кетди. Эртаси куни эшитсам, у бандаликни бажо келтирибди. Водариф...

Ниёз ака Ёвқочевни яхши танирдим. Асосан бинокорлик билан машғул бўлди бу инсон урушдан келиб-боқ ногиронлигига қарамасдан. У хўжалиқда қурувчилар бригадасини тузиб, одамларга жуда кўп уйлар, хўжалик чорваси учун молхоналар, маданий-маиший ишлар учун бинолар қурди. Бир йилгилишда, қайсидир бетавфиқ раҳбар унинг шахсига тегиб, одамга қамчидан ҳам қаттиқ тегадиган гапларни айтди. Шу пайтда Ниёз ака кўкариб кетди, ғазабини ичига ютди, лекин роятда босиқ бўлгани сабабли ҳеч нарса демади. Аммо у ўзининг ҳақлигини биларди. Шу аснода собиқ раис Алибек Қўшоқов ҳалиги раҳбарга дакки бериб, «Буларга тегманг, уруш пайтидаги азоблар уларнинг суяк-суякларига сингиб кетган», деди. Ниёз ака шундан кейин ҳам узоқ яшамади. Агар сирасини айтсак, қишлоқнинг бу йигитлари олтимиш ёшдан ошиб-ошмай оламдан кўз юмдилар. Дунёдан барвақт кетишига эса ўша маъшум уруш сабаб, унинг асоратлари сабаб бўлган эди.

Фақат урушда қатнашганларгина эмас, фронт орқасида, хўжалиқда уруш пайти меҳнат қилиб, валабага оч-наҳор ҳисса қўшган кишиларнинг кўпчилиги ҳам олтимишдан ошиб-ошмай кетдилар. Ҳам урушнинг, ҳам фронт орқаси қийинчиликларининг зардоби Қаюм ака Маматов, Эргаш Маматов, Жуман ака Баишев ва бошқа юзлаб кишиларни эрта қаритди. Уруш қай бир замонда, қай бир маконда бўлмасин, мақтангулик воқеа эмас, инчунун, иккинчи дунёвий ҳарб ҳам. Бу муҳораба хонумонсўз, халққуш хиёнаткор ва офатбоз, башарият тарихидаги энг юхо ва одамхўр уруш эди. Унинг қурбонлари кўп. Биз эса бу урушни худди унитаетгандаймиз.

ОРЗУЛАРИ КЎП ЭДИ УНИНГ

Мен уни ҳали ҳам орамизда юргандай ҳис қиламан. Ҳар сафар Оҳангарондаги кашшофлар уйига кирганимда Эргашхон Комилов худди ўз кабинетидан, ҳозир чиқиб «Э-э, келинг Мирзо, ҳаловатлари қалай?»,

деяётгандай туюлаверади менга. Ўша 29 январь куни ни сира унутмайман. Бу кун менга ғоятда аламли, изтиробли, қаҳрли кундай туюлаверади...

Ўша куни эрталаб Ангренга бормоқчи бўлиб йўлга чиқдим. Аммо нимагадир Оҳангаронга бориб, кашшофлар уйига бирров кириб чиққим келаверди. Машинани орқага бурдик. Кашшофлар уйида фаррошдан бўлак одам йўқ эди. Қабулхонада ўтирдим. Кимнидир кўргим келди. Шу пайт эшиқдан «Э, Мирзо, ҳаловатлари қалай?», дея Эргашхон кириб келдилар. Унинг юзлари бироз салқиган, кўзларида андак ҳаяжон бор эди. Ўтирдик, қизлардан бири чой дамлади. Эргаш Комилович билан бир пиёладан чой ичдик.

— Ангренга бориб, ўлкашунослик музейини кўриб келинг, Оҳангаронимизда ҳалигача музей йўқ. Биз ҳам шундай музей қиламиз, — деди у менга юзланиб. Сухбатимиз поёнига етар экан, мен йўлга чиқмоқчи бўлдим.

— Яна бироз ўтиринг, сизни кўрсам болалигимиз ёдимга тушади, — деди у. Яна жиндай ўтирдик ва эртага эрталаб учрашишга келишиб, мен йўлга чиқдим. У орқамдан кузатиб чиқди. Дарвозага етганда мен орқамга қарадим, у ҳам менга изимдан тикилиб турган экан, бош қимирлатиб хайрлашдик. Бу бизнинг энг сўнгги учрашувимиз эканлигини иккаламиз ҳам хаёлимизга келтирмагандик ўшанда. Кечқурун уйга келсам, унинг тўсатдан вафот этганлиги ва кун бўйи кашшофхонадагилар мени излашганини айтдилар. Бу совуқ хабарни тинглаяпману, тахтадай қотиб қолдим.

Эрта кетди Эргашхон бу дунёдан. Лекин ўзидан анчагина хотиралар қолдирди шундай ҳам. У 1961 йилда Оҳангаронда биринчи марта Кашшофлар уйини ташкил этди ва бу даргоҳнинг биринчи директори сифатида умрининг сўнгги дамларигача ишлади. Ҳа, сўнгги дамларигача. У сўнгги нафасни ҳам кашшофхонада олди.

Эргашхон Комилов дилкаш дўст эди. Биз у билан бир мактабда, бир синфда ўқидик, шаҳардаги 4-мактабни бирга ташкил этдик, бирга ишладик шу ерда, кейин у Кашшофлар уйини ташкил қилди ва бу ерда 29 йил муттасил директорлик қилди. У ҳамма ишни биринчи бўлиб қилди. Ўтган йигирма тўққиз йил ичида Оҳангарон кашшофлар уйи жумҳурият миқёсида оғизга тушди: ҳунармандчилик тўғараклари — каштачилик, ганч-ўймакорлик, ҳайкалтарошлик, наққошлик

тўғарақлари унинг ташаббуси билан 1961 йилда ташкил этилган бўлса, ҳозирги кунгача давом этмоқда. Мактабларда кашшофларнинг бошқлиқлари билан турли йиғилишлар ўтказганда у кўпинча ҳар бир тарбиячи ўқувчини энг аввало ўзи сингари севиши зарурлиги тўғрисида уқтирарди.

Оҳангаронликлар Эргаш Комиловни фақат ўз касби бўйичагина эмас, балки фаол жамоатчи сифатида ҳам яхши билишарди. Халқ назорати кўмитасининг жамоатчи бўлим бошлиғи сифатида у савдо ва умумий овқатланиш соҳасидаги жуда кўп нуқсонларни очиб ташлагани ҳамон эсимда. Бироқ у одамлар қалбида меҳрибон дўст, фаол жамоатчи сифатида кўпроқ қолди. Биз унинг ҳеч қачон бировга қаттиқ гапирганини, адолатсизлик билан кишини ранжитганини эслайолмаймиз.

Чойхонани севарди, кўп бўларди бундай жойларда ва ҳар сафар бунинг боисини сўраганимизда «Чойхона ноҳиянинг ички ахборотхонаси ва тарбия масканику», дерди кулиб. Одамлар билан мулоқот қилишни яхши кўрарди у чойхоналарда. Болалар тарбияси ҳақида кексалардан кўп нарсаларни билиб олишга уринарди ва мавриди билан ўша тарбиявий йўлларни мактабларда жорий этишга уринарди. Унинг бўй чўзган орзулари кўп эди тарбия борасида. Афсуски, у орзуларининг кўпини ўзи билан олиб кетди.

Мен уни кўраётгандай бўламан ҳар сафар кашшофхонага келганимда хаёл кўзлари билан.

НАФОСАТ

ОЙ НУРИГА ЧАЙИЛГАН ҚЎШИҚЛАР

ёки Ўзбекистон халқ артисткаси Замира Суюнова ижодига бир назар

Унинг «Алла»си Республика радиосининг хори билан биргаликда ижро этилмоқда. Замирахоним — яккахон. Бу қўшиқни тингларкансиз, Замирахонимнинг мунис она тимсолида, ортиқча зеб-зийнатсиз, одмигина кийинган, қишлоқлик, кўп болали она қиёфасида кўрасиз уни. Бўйнидаги, балки келинлигида тақилган-

дир, маржони ҳам арзонгина, эгнидаги кўйлаги ҳам одмигина, сочлари орқага безаксиз таралган, худди тунлари уйқуси бузилиб, бешик тебратиб, ўринда ўтирган онани эслатади. Онанинг чақалоққа меҳри, ундан умиди, мақсади, орзулари кўзларидан кўриниб туради Замирахонимнинг. Қўшиқ мунгли эмас, умидди:

Боболаринг улуғ сиймо, болам, алла,
Момоларинг Зебуннисо, болам, алла,
Темур каби саркарда бўл, болам, алла,
Бобур каби ақлга тўл, болам, алла,
Навойдек шоир бўлгил, болам, алла,
Алпомишдек кучга тўлгил, болам, алла.

Қутлуғ қўшиқнинг мавзун либоси, рангин қаноти бўлади. Унда боболаримиз руҳи, авлодлар қаноти, алломаларимиз дарақлари мужассамлашади. Яхши қўшиқ тингласанг ўзлигингни яна бир карра англайсан яхши қўшиқнинг оғушида. Бу ўринда Замирахонимнинг машҳур «Чорминор» қўшиғини эслаш кифоя. «Чорминор» раққоса қизлар рақслари уйғунлигида ижро этилади. Қўшиқ вазмин, мақом йўлида, жозоба кучига тўла. Узоқ қолади кишининг ёдида. Қўшиқда мусиқа билан сўз мутаносиблиги Замирахоним ижросида тингловчида улкан ҳайрат уйғотади. Тингловчини сеҳрлаган овоз сўз сеҳрига, мусиқа қаърига олиб киради кишини. Қўшиқда хонанда овози диапазонининг кенглиги, нолалар, қочиримлар жуда кўп. «Чорминор» Замирахонимнинг ижодий камолоти чўққисидан далолат беради. Тингланг-а, Замирахоним куйлаяпти «Чорминор»ни жўшиб:

Чорминорман, чорминорман, чорминор,
Гоҳида Ҳофиз бўлиб бўзладим,
Гоҳида Хайём бўлиб сўзладим,
Гоҳида дилдан юрак дарди бўлиб,
Чорминорман, чорминорман, чорминор.

Замирахонимнинг биринчи, тингловчилар билан биринчи марта юз кўриш қилган Гулчеҳра Жўраева шеърига Ғанижон Тошматов басталаган «Бахтимдан» деб аталган қўшиғини тинглаганмисиз? «Ой нурига чайман юзим», деб бошланади бу қўшиқ. Ана шундан кейин муттасил ой нурига чайилиб, юксак маҳорат билан тингловчига тақдим этиладиган бўлди Замирахонимнинг ҳамма қўшиқлари.

Унинг «Аёл ишқи» кўшиғини эсланг. Кўшиқнинг биринчи тўртлиги майин мулойим, сизни ўзига ром этиб, орқасидан эргаштиради. Иккинчи тўртлик кўшиқнинг кульминацион нуқтасидан бошланади. Шиддат билан сизга аёл қалбини кўрсатади. Бу ҳол кўшиқнинг учинчи тўртлигида ҳам давом этади ва сўнгги тўртлик мусиқасиз, қандайдир аёл рашки ва одоби, ҳаёси ва ибосидай, сал уялинқираб айтилса ҳам аёл ишқисиз инсоннинг яшаши мумкин эмаслигига ишонтиради сизни. Бу ерда ҳам Замирахонимга хос лирик ҳолат, фақат унинг ўзигагина хос бўлган иболи ҳаракат билан тингловчини ўзи билан бирга хаёлан эргаштирибгина қолмай, балки аёл ишқининг пок ва нозиклигига буюк ишонч ҳосил қилдиради кишида.

Бахшиси юракдан куйламаган халқнинг шўри бор. Кўшиқ — буюк. Уни бировлардан, нопок, қофиябоз, минбарчи кўшиқчилардан рашк қиламан. Тўғри, «ёқди», «ёқмади» деган сўзлар зотдор отлар билан този итларга жоиздир. У кўшиққа нисбатан айтилмайди. Лекин баъзи кўшиқчилар бор. Сўз ҳали кўшиқчининг лунжига келиб тушмасдан, ўпкасидан ўтмаёқ ўз қийматини йўқотиб, чулдираб қолади. Шундай экан баъзи ҳофизларда улкан миллий туйғуларни тингловчига етказиш ҳақида қандай гап бўлиши мумкин? Ҳа, ҳали миллатимиз руҳининг кўшиқчилиқ билан боғлиқ бўлган ипак арқоғи турли уруф, қавм, майда-чуйда чакалакзорлар оша синовлардан ўтгандан кейингина элга аён бўлгани маъқулроқ шекилли. Тингловчи санъаткор бўлолмаслиги мумкин. Лекин у ҳофиз томонидан Навоий ва Муҳаммад Юсуф, Ойбек ва Фафур Фулом сўзларининг кўшиқда тўғри айтилишини ва ижроси аъло даражада бўлишини талаб қилишга ҳақли-ку! Кўшиқчилиқда паст овоз, заиф ижро миллат обрўсини тушириб юборишидан нега қўрқмаймиз? Баланс овоз, юксак соз тарафдориман мен кўшиқчилиқда. Бундан аллома ҳофизларимизнинг сасларини қўмсаш ҳисси бироз бўлса ҳам таскин топади.

Ковуннинг ёрилиш жараёнида ҳам сас, мусиқа бор. Замирахонимнинг саси келаяпти радиодан. Унда худди боқий руҳнинг ёрқин рақси давом этгандай. Унинг жозибали қирралари, истиқбол сари интилаётган нурли қўлларни, абадий нурлар ҳаёт бахш этган жилларни фақат озода қалблар, бесийраг кўзлар, некбин ва тоза бўлган назарлар илганилади менга. Бу худди бошқаларга ҳам нур улашаётгандай туюлаверади на-

заримда ушбу жозибали кўшиқ билан. Яхши кўшиқ кўнгил ва дил тиниқлиги. Бундай кўшиқларни фақат истеъдодини суйайдиган кўшиқчилар яратиши мумкин. Ботир Зокиров шундай кўшиқчи эди. Бугун мен гоётда мамнуният билан Замирахоним Суюновани ҳам шу сирага киритгим келади. Кўшиқчиликда лахнпардозлик — чолғу йўлига соз кўшиб ижро этиладиган усул бор. Фанижон Тошматовнинг «Сегоҳ» усулида ёзган «Қора кўзинга кўзим тушмаса ёмон», деб бошландиган, мумтоз кўшиқлар билан бемалол беллашаоландиган кўшиғи бор. Замирахоним эғнида заррин либос, бошида харир дурра, заррин либос остидан кўйлагининг оппоқ ёқалари кўриниб, кўшиқ ижросига янада чуқурроқ сайқал бериб, ижронинг классик усулга монандлигини бўй-баста билан кўрсатиб туради. Шунинг ўзиёқ ижрочининг катта маҳоратидир. Замирахонимнинг «Қиз узатдик, ёр-ёр» деган кўшиғи бор. Бу кўшиқни ижро этганда шарқона, заррин нимча остидан товлантириб атлас кўйлак кияди. Кўшиқ бошқача, бошқалардан ҳам бошқача. Бу кўшиқни бошқалар ҳам айтишган. Аммо Замирахоним унга ўзгача сайқал, наво, кўрк берди. Ўзи келин бўлиб, ўзини келиннинг ўрнига кўйиб айтади, уни юрак билар, кўшиқ сўзларига эргашиб, орқасидан қувлаб бу кўшиқни.

Маҳорат — чексиз. Яхши кўшиқнинг юраги бошқа бўлади. Яхши кўшиқ бир йилда битта, иккитагина яратилади. Мухторжон Муртазаевнинг кўшиқлари ҳам Замирахонимнинг ўзиники бўлиб қолди: «Келин бўлган билар келин аҳволини...». Замирахоним бу кўшиқни жуда нозик, хадиксираб, кўрқиб-кўрқиб қиёмига етказган.

Фанижон Тошматов ўн беш йиллар «Дуторчи қизлар»га устозлик қилди, уни ташкил этди, кашф этди 65 ёшларида Замирахонимни, у билан бирга «Дуторчи қизлар»ни ҳам. Бинобарин, Замирахоним Фанижон аканинг кексалигидаги ижоди ҳосиласидир. Тингловчилар Замирахонимнинг «Этма», «Ойбулоқ», «Розиман» сингари кўшиқларини алақачон ёд олиб, ўзларича хиргойи қиладиган бўлиб қолишган. Айниқса унинг устозлари ҳақидаги «Розиман» кўшиғи кейинги пайтларда офизга тушди:

Қаламингиз кўзларимга сурай агар,
Юраклардан жой олгум ёна-ёна.
Устозларим сиздай бедор ўтай, деб
Осудалик дамларидан кечдим мен.

Аёллар бўлмаса бу нурли олам совуқ мазорга ўхшаб қоларди. Бунга Замирахонимнинг «Ишонмасанг», деган кўшиғини тингласангиз, роппа-роса ишонасиз:

Сўзларимни ёримга айтмадим бутун,
Пайдо бўлди юрагимда енгилмас тутун.
Ачинмайман сен билан ўтган кунимга,
Ишонмасанг жоним агар муҳаббатимга!

Бу — ўзбек кўшиқчилигида катта воқеа бўлган кўшиқдир. У бу кўшиқни бироз паст овозда, сатрларини панжалари билан силаётгандек, авайлаб, сайраб турган полонинини чўчитишдан кўрқаётгандек, хадик билан, деярли пичирлаб бошлайди ва катта маҳорат билан тингловчига етказди.

Сўзлаш санъати бор, куйлаш санъати бор. Маҳорат билан ижро этилган кўшиқда тўғру, дард ва шакловоз мутаносиблиги муштарак бўлади. Замирахоним раҳбарлигидаги дуторчи қизлар ижро этган «Келдим», «Айтаман», «Жўжим ойтман», «Агар он турки шерозий», «Богларимга жамбил экдим» номли кўшиқларнинг ҳаётийлиги ҳам ана шунда. Кейинги кўшиқ Туроб Тўлага хос халқона усул билан ёзилганлиги дуторчи қизлар ижросида жуда жозибали чиққан:

Том бошида икки каптар ўйнайди,
Икки каптар ўйнаб сира тўймайди.
Юрагимнинг ҳокимаси андиша,
Иккимизни ўйнатгани қўймайди.

Машҳур рус эстрадасининг юдузи Алла Пугачёва айтганидай, хонанда драматик актрисадан устунроқ бўлолмаса эл ичида севимли бўлолмайди. Агар куйлаётганингизда мулойим ва зиёли бўлсангиз, турмушда ҳам шундайман дегани эмас. Хонанда табиатан гўзал бўлмаслиги мумкин, аммо саҳна жозибани талаб қиладди. Замирахонимда эса жозоба истаганча бор. Ҳар бир юксак маҳорат билан ижро этган кўшиқда Замирахонимнинг ўзи яшайди. Мана унинг машҳур «Мушкулдир» кўшиғи. Бу кўшиқни куйлаганда кўшиқ Замирахонимнинг кўзларидан кўриниб туради. Заҳириддин Бобур дарди. Йўқ, бу саркарда Бобурнинг шиддатли жанглари ёки диёр соғинчлари билан тўлибтошган ўтли садоси эмас. Ошиқ Бобурнинг дарди, нидоси, муножати, таваллоси, орзуси, умидлари Замирахоним ижросида узукка кўз қўйилгандай беназир, рисоладагидай чиққан. Бошида оқ харир дуррача ё

қўйилган ўсмали қошлари қиё эгилган, чарақлаб очилган офтобмисол кўзларида Бобур дарди, фигони шундай билиниб туради. Сўзларга жўр бўлиб мусиқа йиғлайди Замирахоним билан бирга Бобуршоҳ бўлиб, худди Моҳимбегим бўлиб, ўтли бека Дилбарбегим ишқида ёниб, мушкул аҳволга тушган ошиқ шоир бўлиб. Замирахонимнинг либосида ҳам қандайдир мунг, армон, изтироб бор. Заррин мурсак остидан кўриниб турган заъфарон куйлак, қулоқларидаги тўрткўзлик тилло зираклар ҳам Бобуршоҳнинг ишқий изтиробларини куйлагандай йирлатади тингловчининг ёшларини шашқатор қилиб Замирахоним ошиқнинг ҳолига ачинтириб, ўзи билан эргаштириб тингловчини. Бу оҳу-нола аҳли замондин, давр мушкулликларидин, турмуш қийинчиликларидин фигонларнинг устунлиги, афронли нола-лар эди. Шу боисдан ҳам Замирахоним куйлайдиган қўшиқлардаги ҳар бир сўзнинг юки бор, жилоси бор, мазаси бор, ранги бор. Бундай ҳолатни Замирахоним ва дуторчи қизлар ижро этаётган «Оҳким», «Омон-омон», «Нолиш», «Дарду-дилим», «Билмасмикан», «Қайтиб келган қалдирғочлар» қўшиқларида ҳам кўрамыз. Кечагина мухлислар Замирахоним Суюновани юксак унвон, унга Ўзбекистон халқ артисти номи берилгани билан беҳад қувониб қутладилар. Янги унвон янги масъулият юклаганини атоқли хонанда жуда яхши билади. Ҳизр таёғи теккан юртнинг эркагина хонандаси янги-янги жозибали қўшиқлари билан юртини, элини, мухлисларини хушнуд этишига шубҳа йўқ. Замирахонимни ўзинг асра ёмон кўзу нафаслардан, Яратганим.

ҚИРААРДА ЛОЛАЛАР УНДИРГАН ҚЎШИҚ

*ёки Ўзбекистон халқ артисти Фуломжон Ёқубов
ижодига чизгилар*

Ким учун бахт,
Ким учун дард,
Ким учун армон ҳаёт.
Тўхтатиб бўлмас ҳаётни,
Тўхтамас карвон ҳаёт.
Англагил мард бўлса ҳар ким
Бир умр исён ҳаёт!

Бу сатрлар унинг ҳаёт йўли. Зотан, бу халқона қўшиқнинг сўзлари хонанда хонишининг ойга бориб уланишидан дарак беради. Одатда, шеър умри шоир

умрига тенг бўлмайди. Бироқ Фуломжоннинг юқоридаги сўзларни қўшиққа солганида қўшиқ умри унинг ижрочиси умри билан тенглашиб кетганидан далолат бергандай туюлаверади менга. Чунки халқнинг меҳри, муҳаббати, ардоғи ҳар қандай санъаткорнинг муддаоси, талпинган бахтику ахир. Фуломжон Ёқубовнинг қўшиқларини тинглаганимда шулар кечди хаёлимдан.

Фуломжон Ёқубов бир қўшиғида «Оқ тулпор, хаёлинг қайларга қочди» дея хониш қилади ва яна ўша сўзларга қўшимча равишда «Куйланган бир қўшиқ лоласиз қирларни лолазор қилсин», дея тингловчини ўзига ром этади. Мен Фуломжон Ёқубов ижодини кўпдан кузатиб бораман унинг содиқ мухлиси сифатида, айна пайтда Ўзбекистоннинг бугунги қўшиқчилигини усиз тасаввур қилолмайман. Фуломжоннинг қўшиқларини тинглаб, бу қўшиқларнинг мусиқаси ўзи танлаган шеърга қараб басталанганлигига ва у ижро этган қўшиқлар айнан ўша шеърлариники эканлигига имон келтирмаман дилдан. Мана, унинг ғоятда ёқимли, ўйноқи тожикча қўшиғи «Аз нози ту»:

Аз нози ту,
Овози ту,
Ҳар ишваю,
Ҳар чашми ту.

Ёки мана бу сатрларни ёнмай, бефарқ тинглаб бўлмайдику:

Майли дил ёнсин фироқингда сенинг,
Майли тил толсин фироқингда сенинг.

Фуломжон Ёқубов айтаётган қўшиқлар аслида нафақат оҳанги билан ширали, балки уларни маърифат деб аташга ҳам лойиқдир. Унинг «Ҳаёт», «Шириним, шакарим, дилбар», «Фироқингда сенинг» номли қўшиқларида олам-олам маъно, маърифат, тарбиянинг зангламас садолари бор. Мен унинг қўшиқларини тинглайману тансиқ, ширин таомга, ажойиб, сермазмун асарга, дилбар дўст суҳбатига, хушрўйгина санамнинг дийдорига илингандай илинаман унга. Унинг қўшиқларидаги лутф, самимият, ўйноқилик, муҳаббат қояларини равшан этувчи ёрқин туйғулар завқланганим, ҳайратланганим сабаблими, унинг ҳақиқий ширин қўшиқларидан жуда кам одамлар баҳраманда бўлаётганидан изтироб чекаман. Назаримда ҳозирги ёшлар «Сувора»ни билмайди, «Муножот»ни эшитгиси кел-

майди. Фарбдаги қайсидир гуруҳни эса «севиб» тинглашади, гарчан сўзлари ва мусиқасига тушунмасалар ҳам. Уша ёшларга айтгим келади: Ўзбекнинг ўзига хос катта ашуласи ҳам бор. Катта ашула асли каттага, Яратганга бағишланган мадҳиядир. Одатда, қўшиққа яхши шеър топилгандагина унга мос мусиқа яратилади. Бироқ яратилган яхши қўшиқни хонада меъёрига етказиб айтолмаса, унда иккидан бир фожиа юз беради: ё томошабин чиқиб кетади залдан ёки хонада... Аммо Фуломжон Ёқубов қўшиқларини тинглааркансиз, хониш пайтида санъаткорнинг ўзини тутишига, ўзини бошқара билишига, тингловчини ром қилаолишига таҳсин айтмай беиложсиз менга ўхшаб. Назаримда Фуломжон Ёқубов ҳеч бир қўшиқидан ўзининг кўнгли тўлмагунча саҳнага чиқмайди. Акс ҳолда унинг «Шоҳиста», «Бир қиз кўрдим», «Бир яхшига бир ёмон», «Азизим», «Ёр келсин», «Соҳибжамол» сингари забардаст қўшиқлари тингловчилар қалбини бунчалик катта эҳтирос билан ром қилолмаган бўларди. Унинг қуйидаги сатрлар билан қилган хонишлари менимча ўликка ҳам жон киритиб юборадиёв:

Бир қиз кўрдим минг қизларнинг ичинда,
Барча товус лол қолади кўрса ким,
Қоматига беш кетади кўрса ким,
Бунча гўзал, бунча гўзал бой-бўй.

Ёки қуйидаги қочирриққа бой сатрлар билан айтиладиган қўшиқ эса ғоятда ўйноқи, киши дилига ҳайратланишдан ташқари катта завқ ҳам бераолади:

Пари десам, париларнинг париси,
Йўл беради париларнинг бариси.

Ёхуд:

Бунча зебо бўлибсиз,
Ойдек нурга тўлибсиз,
Мени сарсон қилибсиз,
Сиз яхшисиз, мен ёмон.

Назаримда бундай қўшиқчини дунё жуда кам кўради. Талантли санъаткорлар дунёга фақат бир марта келадилар. Ғоят ўзига хос теран талантга эга бўлган Фуломжон Ёқубовнинг қўшиқларини одамлар кўзларини юмиб, сел бўлиб, тебраниб-тебраниб, бутун вужудларини қулоққа айлантириб тинглайдилар. Бу эса яхши қўшиқлар ўз ижрочиларини узоқ муддат кутади,

дегани бўлади. «Жафо қилма» узоқ, муддат Карим Зокировни, «Ўртар» Муроджон Аҳмедовни, «Сочининг савдоси» Фахриддин Умаровни, «Яралган» Шерали Жўраевни, «Лайло» Дадахон Ҳасановни кутганидай «Шоҳиста», «Мардлар қўриқлайди ватанни», «Соҳибжамол», «Ёр келсин» ва бошқа барча у ижро этаётган яхши қўшиқлар Фуломжон Ёқубовни кутган эди.

Фуломжон Ёқубов қўшиқдан қўшиққа ўсиб боради. Унинг қўшиқларини шинавандалар янги фарзанд туғилгандай севиб, севиниб олқишлашади. Ахир яхши қўшиқнинг тили ҳам, оёқ-қўли ҳам узун ва чаққон бўлади. Зеро, шунинг учун ҳам айтадилар: қўшиқчи кўп, лекин нодир кам! Қўшиқнинг, қўшиқнинг қамчиси эса уни тинглай билишдир. Шундай ҳам бўладики, хонанда битта нодир қўшиғи билан санъат тарихида қолиши мумкин. Шу сабабли ҳам Фуломжон тинмай изланади, натижада янги-янги қўшиқлар ҳада этади ҳар сафар мухлисларига, шинавандаларга. Унинг қўшиқлари кишини ўйлантиради, севинтиради, изтиробдан чиқаради, кўнгил куборларини эритиб юборади:

Сенинг ишқинг менга бебаҳо эди,
Тилимда янграган шўх наво эди,
Сен ила қувончим бир дунё эди,
Ғамга дучор этиб кетдинг, азизим.

Қўшиқ азалдан миллий тараққиётнинг олий белгиси бўлиб келган. Аммо сўнгги вақтларда овоз чиқариб гапираоладиганлар борки, ўзини қўшиқча ураяди. Бу эса ҳозир қўшиқчиликни қайвонот боғидаги кўрғазмага ўшатаёзди. Қўшиқ-қўшиқдай бўлиши керак, зеро, мазмун қўшиқнинг асосини ташкил этиши зарур. Аммо сўзи йўқ қўшиқлар ҳам борку. Бундай қўшиқлар нидо билан, қалб билангина куйланади. Тўй-ҳашамларнинг наҳорги ошларида куйланаётган мумтоз қўшиқлар базм оқшомларига ҳам файз киритиши мумкинку. Аммо Алишер Навоий, Фозулий, Машраб, Зебунисолар ёниб ёзган ғазалларга басталанган қўшиқларни биз тинглай олмаяпмиз, билмаймиз уларни тинглашни. Албатта, тингловчи аксари вақт хонанданинг одобига, куйлаш услубига, мулоқотига ҳам жиддий аҳамият беради. Шу нуқтаи назардан кўз олдингизга келтиринг: Фуломжон Ёқубов сахнада юксак одоб намунаси билан куйляяпти:

Баҳор кетди биздан нари,
Қараб қолар ёшгу-қари,
Айт мен не қилай, эй пари,
Аста ёнимга ёр келсин...

ОФТОБДАН АВВАЛ УЙҒОНГАН ҚЎШИҚЛАР

ёки Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ғиёс Бойтоев хонишлари тўғрисида

Машҳур хоразмлик ҳофиз Мадрайим Шерозий лутф қилган эдилар: «Қўшиқчининг уч тури бор. Биринчиси булбул қўшиқчи — гўянда, деб аталади. У халқ меҳрини чуқур қозонади, одамлар унинг концертига севинч-қувонч билан ошиқиб, меҳр ва ҳавас билан борадилар. Иккинчиси от қўшиқчи — булбул қўшиқчи бўлмаганда одамлар унинг концертига боришга мажбур бўладилар. Учинчиси чумчуқ қўшиқчи, бу оззига келганини айтадиган, ўз услуби ва йўлига эга бўлмаган отарчи қўшиқчидир». Назаримда яқиндагина Президентимизнинг марҳаматига тушиб, «Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган артист», деган фахрли номга эга бўлган таниқли ва талантли хонанда Ғиёс Бойтоев «Булбул қўшиқчи — гўянда»лар сирасига киради. Унинг ширали, тотли, ўтли, чўрли қўшиқлари алақачон шинавандалар қалбидан жой олиб, хонандани Республикамиздан чекка қишлоқларда ҳам обрўсини оширган. Ғиёс қўшиқ куйлаётганда ҳамма нарсани — бола-чақа, аёл, пул, турмуш, муаммо, ютуқ, изтироб, алам — ҳаммасини унутади. Бусиз яхши қўшиқ чиқмайди. Тингланг-а, Ғиёс куйлаяпди жўшиб-ёниб:

Сочларимнинг қорасидан оқлари кўп,
Юрагимнинг соғ жойидан доғлари кўп.
Кўргилигинг бунчалар кўп, ёлғон дунё?
Ёлғон дунё экан бу, ёлғон дунё!
Диёнатдан хиёнатнинг бўйи узун
Муҳаббатдан маломатнинг бўйи узун...
Одамларинг одамларнинг изин ўяр.
Ёмонларинг яхшиларнинг кўзин ўяр.
Мен куймасам, сен куймасанг кимлар куяр,
Кўргилигинг бунчалар кўп ёлғон дунё?
Ёлғон дунё экан бу, ёлғон дунё!

Сўз — жимликнинг мулки, сукунат манбаи бўлса,
мусиқа руҳнинг зинапояларидир. У пастдан юқорига

кўтарилади. Аввал руҳга етиб боради, кейин эса дард ва андуҳни муножаат қилади унга сеҳр ва меҳр кучи билан. Мана унинг дил тубидан чиққан ноалари:

Кеча бахтли эдик, жоним,
Қумлардан уй қурардик, жоним,
Шундай уйни буздилар, жоним,
Кўнгил узмоқ осон эмас!

Ёки унинг «Дили ярим етимлар» номли кўшиғини тингланг:

Тўрғайдайин ноалар
Қилармидим, айтинг мен.
Ўз бағримни бир ўзим
Тилармидим, айтинг мен.
Ҳатто тошдан бўлса ҳам
Менинг уйим бўлсайди,
Ҳамма каби менинг ҳам
Ёлғиз онам бўлсайди...
Кимга керак биз каби
Дили ярим етимлар...?

Мусиқа оғир, мунгли, кўшиқ эса дилни ларзага келтирадиган даражада даҳшатли. Кўшиқнинг бошланишидан оқ қандайдир фалокатни сезиб туради киши. Бу мураккаб кўшиқ. Унинг ҳар бир сатрининг ўз мавқеи, ижро тони, тембри, таъкиди, зарби, жойи, ўрин вазифаси бор. Бу кўшиқни куйлаётганда Фиёс учун ҳар бир лаҳза ҳисобда. Янглишиш кетмайди. Айни пайтда ўзи чалаётган сознинг йўналишига ҳам алоҳида эътибор беради. Шу ўринда бир гап. Комилжон ака Отаниёзов бир суҳбатда шундай деган эдилар: «Ўзбекининг учта сўзи бошқа халқлар тилларига сўзма-сўз таржима қилинмайди: Тўй, Ер, Соз сўзлари. «Соз» сўзи жуда кенг маъно касб этади. Соз мусиқагина эмас, у катта маънавият ва қудрат олами ҳамдир». Шунинг учун ҳам Фиёс Бойтоев соз чалиб куйлаганда эзгу туйғулар алангасида ёнасиз ҳам, қувонасиз ҳам. Зеро, айтадиларку, қовуннинг ёрилиш жараёнида ҳам куй бор эмиш. Фиёс Бойтоев куйлаганда бошқалар сингари овозни кекирдақдан эмас, киндиқдан тортиб чиқаради, шунинг учун ҳам унинг саслари бир тош масофага этади. Ҳали данаги қотмаган, ҳаваскорнинг машқларига ўхшаган, бир кунлик гапдан иборат бўлиб олаётган «кўшиқлар» кўпайиб кетган ҳозирги замонда унга болалиги билан кирган ва фақат мардликка ярашади-

ган Фиёс Бойтоевнинг қўшиқларини одамлар соғиниб, қувониб, зориқиб тинглайдиган бўлишганига анча фурсат ўтганига қарамай ҳамон бу қўшиқлар офтобдан аввал уйғонган хонишдай кишиларнинг дилига малҳам бўлмоқда. Унинг «Кўнгил узмоқ осон эмас», «Сўрама ёр», «Ёлғон дунё», «Ҳаммани ҳайрон этган», классик мақомлар турига монанд бўлган «Менга», «Кўкларкани» сингари қўшиқлари бугун орзуманд кўнгилларнинг зиёсига айланиб қолди. Тингланг-а, Фиёс куйлаяпти:

Куйдиргувчи дедингиз куйдирганларни,
Куйдиргувчи ўзингиз, куйдирдингизку.
Бу ишқ саҳросида ўдирдингизку!?

Ёки

Шамол ўпмаган қизлар,
Атлас киймаган қизлар,
Табассуми яширин,
Нози ўзидан ширин.

Шуларни тинглайману қўшиқни қўшиқдай қилиб айтаётган Фиёсга ҳавасим келади. Одатда, саҳнада ижро этилаётган рақс, куйланаётган қўшиқ муваффақиятининг ярми санъаткорнинг либосига тааллуқли бўлади. Шу боис Фиёс ҳар бир қўшиққа алоҳида либос танлайди. Зеро, ҳар бир яхши қўшиқ яхши спектакл бўлиши керак. Бу дунёда қўшиқ айтиб одамларни қойил қолдириш қийин. Бу фақат буюк санъаткорларнинггина кўлидан келади. Эл назарининг юксак кошонасидан жой олган буюк санъаткорлар Маъмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзов, Муроджон Аҳмедов, Таваккал Қодиров, Зайнаб Полвонова, Ҳафиза Иброҳимова, Мукаррама Азизова сингари буюкларгина эришган бу шарафга, уларнинг йўлига дадил кириб келаётганлар сафига бугун Фиёс Бойтоев ҳам дастлабки қадамни ташлади. Отларнинг дупури, қушларнинг мастона хонишлари, бўзтўрғайларнинг самода муаллақ тургандаги сайрашлари сезилиб турган мана бу қўшиқни тинглаб, хаёлга ботасиз:

Юрак тўла овриққа,
Кимга айтай зоримни.
Отаси олтин сандиққа
Солиб қўйди ёримни.
Олтин сандиқ очилмас,
Уфорлари сочилмас.
Кенг дунёни изласам
Ўшандай ёр топилмас.

Олтин сандиқ устида
Олти аждар пойлоқчи.
Дарвоза тўла соқчи,
Қўрғон тўла айроқчи.
Жон сўраса мен тайёр,
Шул санамда ишим бор.
Бир бошга бир ўлим бор,
Бир бошга бир ўлим бор!

Ёки хонанданинг ёниб куйлаган мана бу хонишларига қулоқ беринг:

Суйдирдингиз, бизни сира суймадингиз,
Куйдирдингиз, ўзингиз ҳеч куймадингиз.
Бу дунёни ошиқ учун сайир деманг,
Худо хайрингизни берсин хайр деманг!

Бу ерда ҳам хонанда эркак зотининг буюк мураббийси бўлган аёлга сажда қилгудай сеҳрга ўрайди сизни!

ҲАЗАБЛИ ҚАҲ-ҚАҲЛАР УСТАСИ

Элигинчи йилларнинг ўрталари, университетда талабалик йилларим эди. Ёзувчилар уюшмасининг Биринчи май кўчасидаги биносида Иоган Вольфганг Гёте ижоди бўйича қандайдир тадбир ўтказилиб, унда атоқли аллома Мақсуд Шайхзода ажойиб маъруза қилдилар. Тадбир тамом бўлгач, Шайхзода домлани кузатиб чиққанларнинг орқасидан мен ҳам чиқдим. Йўл-йўлаккай орқароқда келаётганимда домла папирос чекиш учун тўхтадилар. Иттифоқо у буюк алломага дуч келдим рўбарў. Саломлашгач, домла менинг қаердан эканлигимни суриштирдилар. Оҳангаронлик эканлигимни билгач, «О, ул гўшада Усмон Умарзода яшайдилар, танийсизми ул табаррук зотни?», дедилар. Мен ҳали бу кишини танимас, ҳатто исмларини ҳам эшитмаган эдим, мулзам бўлдим.

Шундан сўнг мунтазам «Муштум»ни излайдиган бўлдим. Ундан домла Шайхзода мактаган Усмон Умарзоданинг шеърларини қидириб топиб ўқирдим. Кейинроқ эсладим, мен Усмон аканинг шеърлари билан анча илгари танишган эканману, аммо Шайхзода домла билан суҳбатда шу нарса хаёлимга келмаган экан. Мен Усмон аканинг ҳар доим ўқувчини ўзига ром этувчи «Муштум»да босилган шеърларини ҳузур қилиб ўқийдиган бўлдим. Энди хаёлимга келди. Элик иккинчи йиллар бўлса керак, мен, қишлоқ мактабининг 8-синф ўқувчиси. Усмон Умарзоданинг ўша пайтда «Муштум»да босилган «Оҳангаронда бор гаплар» номли шеърий фельетонини ўқиб шоир билан биринчи бор воқибона танишган эканман. Кейинроқ, туман газетасида ишлаб юрганымда бу камгап, босиқ суҳбатдошимни тинглай оладиган, сермулоҳаза, фикрлаш ҳофизаси кенг шоирга тоғдек меҳрим ортган ва бу меҳрни ҳали ҳам у кишининг табаррук ёшларига ва ибратли шахсларига нисбат бериб келаман.

Усмон Умарзода Оҳангароннинг Телов қишлоғида таваллуд топиб, ўзининг ҳозирги тўқсон ёшигача бўлган даврни шу гўшада яшаб ўтказмоқдалар. Табиатан шоир бўлган бу одамнинг юморининг қаҳрамонлари кулги олдида ипсиз борланган қуёндай, юксакликдан ағдарилиб, инсон кулгиси олдида ерпарчин бўлган лаганбардор, ҳушомадгўй, халқ мулкига кўз олайтириб, кейинчалик тузоққа тушган юлғичлар, ёлғончи, икки юзламачиларни кўз олдингизга келтиради. Чўлпон домланинг таъбири билан айтганда, ҳеч нарсадан қўрқмайдиган одам ҳам кулгидан, одамларга кулги бўлишдан қўрқади. Адабиётимизнинг кекса авлодига мансуб бўлган Усмон Умарзода эса ана шу кулгининг, аниқроғи ғазабли қаҳ-қаҳаларнинг қуйиб қўйган устаси ҳисобланади. Унинг «Ука», «Қабулхонада», «Айлаганлардан», «Кўрганман» сингари ва сўнги пайтларда ёзган жуда кўп сатирик шеърларини эслашнинг ўзи кифоя. Сиз бу сингари асарларда қаҳрамонларнинг ҳажвий ҳолатлари юмор билан қўшилиб кетган тасвирларидан ҳузур қилиб куласиз, уларга нисбатан ичингиздан ғазабли қаҳ-қаҳалар отилиб чиқади.

Аруз вазнининг ҳақиқий устаси, сатира ва юморнинг гулханийона давомчиси Усмон Умарзода ҳозир ҳам ижоддан қолгани йўқ. Шу пайтгача унинг сатирик шеър ва ҳикоялардан иборат бўлган ўндан ортиқ китоблари «Муштум» кутубхонаси» сериясида чопа этилиб мухлислари қўлига текканлигининг ўзи қувончлидир.

Менинг учун Усмон Умарзоданинг китоблари кундалик эҳтиёж ҳисобланади. Ҳозир ҳам уйда бирор нарса ёзиб чарчасам, бирор нарсадан дилим ҳуфтон бўлса, дарҳол китоб жавонимдан Усмон Умарзоданинг китобларини топиб олиб, ўқий бошлайман. Уларни ўқиб ҳам ҳордиқ чиқараман, ҳам ёзадиган янги мақолаларим, фелъетон ва юморларим учун мавзуларни аниқлаб оламан. Зеро, Усмон Умарзода ижодининг бетакрорлиги ҳам шунда.

Усмон ака ўз вақтида Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзодалар билан қалин улфат бўлган. Адабиётимизнинг бутунги яловбардорлари Иброҳим Раҳим, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов ва бошқалар билан алоқада бўлиб туради. У домла Комил Яшин билан ҳам қалин дўст эди. Теловдаги мўъжазгина тор кўчанинг чорраҳасидаги кичкинагина кўк эшикли уйдан ҳозир ҳам

Усмон аканинг мухлислари: шоирлар, журналистлар, шеър мухлислари узилмайди. Тўқсон ёшга кирсаларда, ҳали ҳам Усмон ака бақувват, тетик, шахдам, ҳамон сатира ва юморнинг янги-янги пайровларини топиб, мухлисларини кулдириб, одамларга кулги улашиб турадилар. Унинг бетакрорлиги ҳам шунда. Етмишинчи йилларнинг охирлари бўлса керак, адабнинг хонадонига меҳмон бўлиб келган бир гуруҳ шоир ва ёзувчилар орасида бўлган Абдулла Орипов Усмон акага жуда адолатли баҳо бердилар. Воқеа шундай бўлган эди. Дастурхон устида Усмон Умарзода ижодининг кимга, кимнинг ижодига ўхшаши устида баҳс бўлиб қолди. Шунда машҳур бир адабий танқидчи сўз олиб, Усмон Умарзода ижоди хусусида анча маъқул гапларни айтди ва ўзига ўзи савол берди ва худди муҳим бир янгиликни кашф қилгандай «Биласизларми, Усмон ака кимга ўхшайди?» дея каромат қилмоқчи бўлганда, Абдулла Орипов шартта унинг сўзини бўлиб, «Усмон ака фақат ўзига ўхшайди», деган эди. Ҳа, Усмон Умарзода фақат ўзига, оригиналлиги билан, сермахсуллиги билан, ҳозиржавоблиги билан фақат ўзига ўхшайди. Бугун нафақат Оҳангаронда, балки мамлакатда ҳам унинг мухлислари, шоир ёзганларини қунт билан излаб юрадилар. 1991 йилда ўтказилган унинг саксон йиллигида сўзлаган жуда кўп шоир ва танқидчиларнинг фикри ана шундан далолат беради.

АКРОМ ҚОДИРИЙ

Эллигинчи йилларнинг авваллари эди. Билмадим, Оҳангарон туман газетаси «Оҳангарон»да айрим ходимлар таътилда учунлигимиз ёки бошқа сабабданми, ҳар йили ёзда, мактабдан таътилга чиққанымда газетанинг ўша пайтдаги бош муҳаррири Иброҳим Алиев мени бир ойга ишга чақирардилар, мусаҳҳиҳлик қилардим. Ўша пайтда Ақром Қодирий газетанинг масъул котиби бўлиб ишлар, шубҳасиз, мен бу ажойиб шоир, ҳазилвон аскиячи билан жуда кўп мулоқотда бўлардим. Бу пайтда Ақром Қодирий ўзининг узлуксиз равишда «Муштум»да, республиканинг бошқа газета ва журналларида босилаётган сатирик ва юмористик шеърлари, фельетонлари, ҳикоялари билан республикага танилган эди. Лекин табиатан шўх, қизиқчи, аскиячи бўлган шоир Ақром Қодирийнинг оиласи ҳам, тайинли ётоқ жойи ҳам йўқ эди. Аксари таҳририятнинг

кичик бир хонасида истиқомат қилардилар, нонушта, тушлик ва кечки овқатлар албатта чойхонада бўларди. У кишининг улфатлари жуда кўп эди. Бир вақт Пиримқул деган молиячи одам келиб, Ақром Қодирийдан қандайдир беш юз сўм пулни дарҳол тўлашини талаб қилди. Маълум бўлишича, Ақром Қодирий давлатдан уй қуриш учун ссуда—қарз кўтарган эканлару, пул озгина фурсат ичида йўқ бўлиб кетган экан. Ақром Қодирий Пиримқул акани жимгина тинглади ва у гапни тугатгандан сўнг унга деди:

— Пиримқул, шу нобакор қарзни тўламасликнинг иложи йўқми?

— Фақат ўлган тақдирингдагина давлат кечиши мумкин, акс ҳолда тўлаш керак, гап тарқалиб кетса, оқибатини ўзинг биласан, — деди Пиримқул ака зарда билан.

— Унда жуда осон экан, сенга «Ақром Қодирий ўлган» деган справка ёки далолатнома олиб келсам бўлдим, ўшанда қутиламанми? — деди Ақром Қодирий.

— Лекин сен тириксанку, ким беради сенга бундай далолатномани? — деди Пиримқул ака.

— Ишинг бўлмасин, далолатномани эртага тушликда Парпи аканинг чойхонасида қўлингга топшираман, — деди Ақром ака ва Пиримқул акани чиқариб юборди. Мен ҳайрон бўлдим. Ақром ака бундай далолатномани қаердан оларкин? Эртаси куни атайлаб Ақром ака билан чойхонага чиқдик. Пиримқул ака Ақром Қодирийни ўз жўралари: кўрс ва дағал бўлган Рашид «хофиз», Турсун банги, Обид чойхоначи, Бобоён буфетчи ва бошқалар билан кутиб туришарди. Ақром Қодирий далил юриб Пиримқул аканинг ёнига борди ва ёнидагиларга астагина кўз қисиб бир қоғозни узатди.

— Мана, Пиримқул, сен истаган далолатнома тайёр, делонга тикиб қўйда, бемалол юравер, энди мени безовта қилма, — деди қоғозни унга бериб. Пиримқул ака қоғозни олди, ўқиб бироз қоши чимирилди ва далолатномани ёнига солиб, унга деди:

— Мана бу бошқа гап, бўлди, сен ҳам тинч, мен ҳам тинч. — Орадан бир-икки чой қуйим палла ўтгач, Ақром Қодирий ўз даврасида утирган газетамизнинг ўша пайтидаги фаол мухбирлари Тарих Фаттоҳ, Усмон Умарзода, Ғаффор Сатторий, Шахсавоний ва бошқаларга қараб баланд овоз билан шеър ўқийди:

Эй, Пиримқул сўзлаяпсан ҳар кимсани мот қилиб,
Турқинг кўрса не сулувлар қочиб қолар дод қилиб,
Ахир бунча гўл бўлмасанг, соҳангни барбод қилиб,
Барча сенга таъна қилгай, беҳаё имдод қилиб,
Сен бепарво чой хўплайсан, қўлларингни от қилиб.

Нега бунча бош эгибсан, арзимаган ғам билан,
Мен ўлганман, беш юз кетди, қўлингдаги «дам» билан.
Ахир аввал қайда эрдинг, шу ақл, шу фаъм билан,
Эшитдим, қўлга тушибсан тошкентлик «санам» билан,
Қўрқаманки, жўраларинг қўймаса деб «пўрт» қилиб...

Даврада қаттиқ қаҳ-қаҳ кўтарилди. Пиримқул ака-
нинг жаҳди чиқди. Ўрнидан туриб кетди.

Орадан бир неча йиллар ўтиб Ақром ака Қўқон
томонларга кетдилар. 1952 йилнинг июль ойида «Муш-
тум»да Усмон Умарзоданинг «Оҳангаронда бор гап-
лар» сарлавҳали шеърий фельетони босилди. Журнал
ихлосмандлар орасида талош бўлиб кетди. Усмон Умар-
зоданинг ўша шеърида шундай сатрлар бор эди:

Чойхонадан чиқилгач, ошхонага юрасиз,
Бўш жой кутиб камида бир ош пишим гуарарсиз,
Охир насиб бўлиб жой, овқатни ҳам сурарсиз,
Вақти келиб буюртма овқатни ҳам кўрарсиз,
Шолғом суяб карамни тушган чуқур товоққа.

Бунда карамдан ўзга сизга бўлак «карам» йўқ,
Гўшт тушмаса на ташвиш, жаздан бирор ялам йўқ,
Таъна қилиш на даркор, балки мудирда фаъм йўқ,
Ҳозир шу ҳам ғанимат, тушдан кэйин у ҳам йўқ,
Сиз ўзгасини кутмай, дарҳол уринг томоққа.

Орадан тахминан бир ойларча вақт ўтди. Бир куни
чойхоначи Парпи ака мени кўриб, «Усмон Умарзодага
Ақром Қодирийдан хат келди, кўрсанг айтиб юбор»,
дедилар. Усмон ака ҳозиргидай туман марказидан анча
олис бўлган Телов қишлоғида турардилар. Айттириб
юбордим. Усмон ака келдилар, бирга чойхонага чиқ-
дик. Салом-алиқдан сўнг бир пиёла чой устида Парпи
ака Усмон Умарзодага битта қоғоз бердилар, очилиб-
ёпилаверганидан хатнинг конвертлари йиртилиб, ад-
реслари ўқиб бўлмайдиган даражага келган экан. Хат-
ни Усмон ака қўлига олиши билан чойхонадаги атроф
сўрилардан одамлар яқинлашиб ўтирдилар, улар хат-
ни балаңдроқ овоз билан ўқишни илтимос қилдилар.
Усмон ака хатта аввал бир кўз югуртириб чиқиб, кейин

менга бердилар, овоз чиқариб ўқишимни илтимос қилдилар. Мен шеърини мактубни ўқидим. У шундай бошланарди: Оҳангарон тумани, Хонобод қишлоғи, Парпиканининг чойхонасига. Усмонзодага тегсин:

«Муштум» билан элашиб, бир шеър келди буёққа,
Оҳангаронда комхоз, қолган эмиш чатоққа,
Мазмуни танг бўлибсиз, чойхонада ётоққа,
Юрманг бўлиб овора, дайдиб уёқ-буёққа,
Билган чойхонангизга етиб келинг «томоққа».

Оҳангаронда айтинг, барча дўстлар омонми?
Рашид ашулачининг феъли ҳамон ёмонми?
Чойхонада Обидми, ё эски Парпижонми?
Закускага ҳали ҳам қоттан яримта нонми?
Ё бўлдингизми сероб тариқ билан кўноққа?

Ногоҳ келди хотир Турсун банги хаёлга,
Бечора ялчимабти ҳанузгача аёлга,
Айтинглар суркалмасин ҳар кун саҳар деволга,
Сизлар туриб у ерда қолманг тагин уволга,
Уйлантириб қўйинглар бир эскироқ ямоққа.

Сатторий орайнимиз дарёга оққан эрмиш,
Боди фиғонлар айлаб, ҳар ёққа боққан эрмиш,
Мастликка тоза музлаб пўстакни қоққан эрмиш,
Айрилиб ҳамёнидан кўп иснод таққан эрмиш,
Айтиб қўйинг ичиб кўп айланмасин кўноққа.

Буфетчи Бобоёнга мендан хазор дуо денг,
Офицанткаларига маҳлиқо жон фидо денг,
Қарздор эдим улардан, сўрса «чево-чево» денг,
Беш-олти сўм кифоя, жонимга бир даво денг,
Узатмасин кўлини олисдаги кўноққа.

Айнишга ўтди ишлар, хуллас қилай каломим,
Сизларни ўйлағайман ҳар дамда, субҳи-шомим,
Соғинаман сизларни, ҳамма дўстга саломим,
Деб бармоғимни босдим Ақром Қодирин номим,
Бир айланиб келинглар отпусмага буёққа.

*Ақром Қодирин,
Кўзон, 1952 йил 14 июль.*

Шеър битди. Ҳамма хоҳолаб кулиб юборди. Усмон Умарзода эса ёнидан уч сўм чиқариб бир йигитчага берди. Йигит қовозга ўраб нимадир олиб келди. Усмон ака пиёлаларга қуйди ва тантанали равишда шеър ўқиди:

Дўстим ёзган хатингиз келиб етди буёққа,
Дарҳол одам юбордим ярим литр ароққа.
Шеър ўқилди сарбасар, барча туриб оёққа,
Сўнгра «отиб» юбордик бир рюмкадан томоққа...

Акром Қодирий кейинроқ, 1957 йилнинг ёз палласида ҳам Оҳангаронга келиб, бир неча кун дўстлари билан суҳбатлар қурган. Бугун унинг дўстлари Парпи ака, Турсун банги, Абдуғаффор Сатторий, Тарих Фаттоҳ, Шахсавоний, Иброҳим Алиев ва бошқалар бандаликни бажо келтиришган. Усмон Умарзода ҳозир тўқсон бешларда, ҳаёт. Ҳар сафар Теловга борганимда у кишини зиёрат қиламан. Олтамишинчи йилларнинг ўрталарида Қўқондан дарак келди: Акром ака Қодирий ҳам бандаликни бажо келтирибтилар. Уни билганлар, дўстлари, мухлислари Акром Қодирийнинг руҳи-покларига оят тортдилар...

ЧОТҚОЛ КҮЙЧИСИ

Агар кўшиқ учқир чавондозлардай елса,
Агар кўшиқ минг най каби ёниб куйласа,
Агар кўшиқ чўл йўлидай тик, тўғри бўлса,
Не кўшиқ бу? У — ҳаётнинг ўзи бўлмаса!

Мўмин Қаноат

Устоз адиблардан бири башорат қилган эди: кўшиқ айтишга мутлақо қобилиятсиз одамни сахнага чиқариб қўйсанг иккидан бир кулфат рўй беради — ё томошабиндан айриласан ё «ҳофиздан». Чотқол тоғларининг бағрида ўсиб-улғайган Каримжон сахнага чиққандан бери, худога минг қатла шукурки, у билан ҳали бундай фожиа юз бергани йўқ. Каримжоннинг концертига кирдим қайси куни. Залга одам сиймайди, бўш жойларнинг ўзи йўқ. У ёниб куйлаяпти. Ўзимча ўйлаб кетдим. Нега унинг кўшиқлари одамларни бу қадар ром қилиб олган ўзига, нега уни мухлислари ўзгача иштиёқ билан тинглайди тўйларда, радиодан, телевизорда? Ўйлаб-ўйлаб жавоб топгандай бўлдим. Чунки унинг кўшиқлари — халқнинг ўзи тўқиган, ўзи айтган кўшиқлар. Каримжон фақат ширадор овоз билан сайқал берган уларга. Кулоқ солинг-а, у хониш қиляпти:

Ҳой бахмалчи, бахмалчи,
Қизил бахмалдан олчи,

Дилдорга ёқармикан,
Бахтим синаб кўрайчи!

Рўмолимни олибсан,
Олиб дорга солибсан.
Рўмолимни беролмай,
Уволига қолибсан.

Одамлар энг яхши орзу-истакларини қўшиққа солади. У билан бирга яшайди, уня довлардан довларга олиб ўтади, у билан ҳамроҳ бўлиб юради, яратади, кашф этади. Халқ яратган қўшиқ яхши ижрочи орқали инсонни қаҳрамонликка бошлайди, жасоратга, журъатта интитиради, ватанпарварлик ва ҳужумкорлик руҳида, маънавий бойлик руҳида улфайтиради уни. Каримжоннинг ҳамма қўшиқларида кишиларнинг қиёфаларигача, замонасининг тўлиқ ва тарихигача билиниб туради:

Олмадан от қиламан,
Баргидан пат қиламан,
Мен ёримни соғинсам,
Ўлтириб хат қиламан.

Сой ичида сандалча,
Сув уларнинг тахтидир.
Боши тўла заркокил,
Акасининг бахтидир.

Бу қўшиқлар Каримжонга обрў, мартаба, янги-янги парвозлар олиб келди. Албатта, у бундай сертомошабин саҳнага осонликча эришгани йўқ. Зеро, 1957 йилнинг сержилва баҳорида Чотқолнинг этакларидаги Чинор деган дўппидай қишлоқда таваллуд топган Каримжон Бобораҳимов ўрта мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ қўшиқ билан ошна бўлган эди. Зотан, у туғилиб ўсган гўшанинг ўзи қўшиқ эди. Сойликларга яширинган Тангатоғди, қоялар устида жойлашган Четсув, адирлар ёнбағридаги Серка қирилди, тинимсиз ҳайқириб оқаётган Оҳангарон оби-ҳаёти ёқасидаги Бешқўл буларнинг бари алоҳида-алоҳида қўшиққа ўхшайди. Каримжон қўшиқнинг биллагидан тутдию унга ҳамроҳ бўлиб юраепти ҳанузгача, қўшиқнинг этагида, бошловида одамлар ичига кириб борди.

Одамлар қизик, ширин бўлсанг ютиб юборади, аччиқ бўлсанг туфлаб ташлашади. Бундай хуружлар унга ҳам бўлган. Аммо у ҳар қандай қийин ҳолатда ҳам

қўшиқдан ажралмади. Устоз санъаткорларнинг этагидан тутди, уларнинг куйлаш йўлларини ўрганди, бироқ ўзининг йўли, оҳанги, хониши, куйлаш усули билан ёндошди у ҳар сафар янги қўшиққа. Олий илмгоҳни тамомлагач, мактабда математикадан дарс бериш билан бирга қўшиқчилик тўғарагини ҳам ташкил этди. Муаллим сифатида болаларнинг қалбига йўл топабдилди ва Оҳангаронда устоз, устоз бўлганда ҳам иқтидорли устоз бўлиб танилди. Унинг қўшиқлари мумтоз куйлар етагида туғилади кўпинча. У ўзи куй басталаган ва тингловчилар қалбидан бир умр жой олган, Фурқат ғазали билан айтиладиган «Қани», И. Хаиров шеъри билан куйланадиган «Ҳалолмидин», Тоҳир Қаҳҳор қаламига мансуб «Қарамайсан» сингари қўшиқлари «Муножот» бешигида, «Сегоҳ» силсиласида, «Ушшоқ» авж пардаларида бунёд этилди. Ва ниҳоят Каримжон ўзи мактабда таълим берган шогирдларини тўплаб «Чотқол» ашула ансамблини тузди. Бу даста бугун наинки фақат Оҳангаронда, балки Ангрёнда, Янгиобод, Бўка, Пискент, Оққўрғон, Бекобод, Тошкентда шуҳрат қозонди. Унинг репертуаридаги фақат лирик қўшиқларгина эмас, кишини ўйга толдирадиган, инсон қадриятини улугълайдиган куй-қўшиқлар билан ҳам тингловчиларни ром этади. Қўшиқ фақат моддий дунё эмас, у ҳар бир кишининг руҳий дунёси ҳамдир. Каримжоннинг қўшиқлари гоҳо севги оқшомларини, ёшлик беқарорлигини, гоҳо марҳум ота-оналар, дўстларни хотирда тиклайди. Мен Каримжон ижросида «Ушшоқ», «Чоргоҳ»ларни тинглаб беихтиёр Регистон, Мирзо Улуғбек, Бобур Мирзо, Амир Алишерни кўз олдимга келтирган паллаларим жуда кўп бўлган. Шундан бўлса керак у ўзи тузган «Чотқол» дастасининг кейинги йиллардаги репертуари асосидаги концерт-ижрочилик фаолияти учун Тошкент вилояти ҳокимлигининг махсус мукофотига сазовор бўлди.

Ўша хушхабарни эшитиб Чинорга — Карим Бобораҳимовнинг хонадонига бордим, муборакбод қилдим уни юксак мукофот билан, келгуси режаларини сўрадим суҳбат асносида.

— Тинган сувни қурт босади, — деди у сергаклик билан. — Репертуарни «Чотқол қўшиқлари» номли туркум дастур билан бойитмоқчиман. Бир гуруҳ маҳаллий шоирларнинг қўшиқ-шеърларини куйга сола-япман. Мақсадим «Чотқол»ни мамлакат миқёсига олиб чиқиш. «Қорақўз» туркумига кирган лирик дастури-

миз ҳам тайёр бўлди. Уни биринчи марта туман муаллимларининг катта йиғинида ижро этдик. Дарвоқи «Қоракўз»:

Излаб тополмадим қоракўз,
Топиб етолмадим қоракўз,
Адаштириб кетдинг йўлингдан,
Изингни изладим қоракўз.

Бу қўшиқнинг илк тингловчиси бўлганман Каримжоннинг хонадонида. Сеҳрли қўшиқ экан, муסיқаси ҳам қалбнинг тубигача борадиган бўлибди. Беихтиёр фикрга толаман, эй мусиқа дунёси, сенсиз оламнинг аҳволи не кечар эди?

— Мактабчи, ўқувчиларингизчи? — дея сўрайман ундан.

— Санъаткор мактабсиз яшай олмайди, мен ўзимнинг келажагимни ҳам шогирдларимда, тийрак ўқувчиларда кўраман, уларсиз мен ҳеч кимман.

Каримжон қўшиқ учун шеър танлашда ҳам жумлаларни, ибораларни эркалайди. Эркалаган сайин жумлалар, сўзлар ахир жилмаяди сеҳрли қўшиқ бўлиб, ҳофизнинг янги-янги истиқболларини очади. Мен шуларни ўйлайману баъзан бўлса-да, ёғ ўрнига совун еб саҳнада хиргойи қиладиган «қўшиқчи»ларнинг олдида Каримжон Бобораҳимов ҳақиқатан ҳам улкан санъаткор, муаллим санъаткор эканлигига имон келтираман.

Унинг қўшиқлари қулоғимдан кетмаяпти:

Мен борай сўқмоқ билан,
Пистазор ичи билан.
Йигит қўли боғлансин,
Қизларнинг сочи билан.

Чинордан чиқарканман, Чотқол тоғлари, бағри кенг
ййловлардан яна Каримжоннинг хонишлари эшитиларди:

Гулчеҳра аксин кўрдим
Лолалар япроғида,
Мулойим кулгуси бор,
Баргининг титроғида...

ёки хонанда Тошпўлат Маткаримов ижодига бир назар

Унинг қўшиқлари Қурама тоғлари тизмасидан чиққан ва Оҳангарон дарёси қирроқларида сочилиб ётган гавҳарга ўхшайди. Дарҳақиқат, Оҳангарон қадимдан қўшиқчилар, қўшиқсеварлар юрти бўлиб келган ва бугун ҳам шундай бўлиб келмоқда. Оҳангаронликлар ҳар доим кўнгила ва дил тиниқлигини яхши қўшиқда ифода этганлар. Бугун Тошпўлатнинг қўшиқларини тингласангиз бунга имон келтирасиз. Унинг қўшиқлари йўлларда сочилиб ётган гавҳарга ўхшайди. Бугун Тошпўлат болалигида бувисидан эшитиб, кейинчалик йўқотиб қўйган қўшиқларини териб юрибди йўл-йўлаккай Телов, Санам, Овжаз, Олмазор, Қорахитой, Ёнарининг илонизи йўлларида, сойликларга қўйилган яккачўп кўприклардан, ўнгир-ўнгир тепалигу қирликлардан, даралардан, жўнлардан. Унинг «Ойнамов» деган ширингина қўшиғини тинглаганмисиз? Унинг замирида мен бугун халқ орасида кенг тарқалган ва одамлар тўйлару байрамларда, кенг қирларда, авжи кўкламда оқшомда далага гулхан ёқиб хиргойи қиладиган қуйидаги сатрларни кўраман:

Уйнаганим—кулганим
Райҳонга сув қуйганим.
Мустақил юрт қўйнида
Даври-даврон сурганим.

От бойладим ёнроққа
Ёр истаб чиқдим боққа.
Бепарвойим келмади,
Назар тўкиб биз ёққа.

Ой Барчиним ёр-ёр,
Гул Барчиним ёр-ёр.
Фанимига тегмаган
Ўз Барчиним ёр-ёр.

Тошпўлатнинг «Ойнамов» қўшиғи ҳам мана шу булоқнинг томчисидай туюлаверади менга. Қўшиқнинг мусиқаси ҳам гўзал, халқона. Яратганининг ўзи ато этган қўшиқ айтиш истеъдодига эга бўлган Тошпўлат Маткаримов ана шу муҳитда таваллуд топгани учун ҳам халқ қўшиқларига катта қизиқиш кўради ўзида. «Ойнамов»да нола, авж, созга жўр бўлиш талаблари меъёрида айтилгани билан ҳам ажралиб туради. Бу қўшиқни ижро этгунча Тошпўлат Оллоҳ берган овозни тарбиялаб бориш, уни асраш, мусиқани тушгуниш,

сахна маданияти сингари катта бир мактабни ўтади. Шунинг учун ҳам Тошпўлатнинг ҳар бир қўшиғи юртга муҳаббат изҳори бўлиб янграйди. Кишининг руҳи, кўнгли унинг қўшиқларидан қувват олади. Хонанда эса худо берган овозни эл-юрт эшитса, эслаб юрса, деб орзу қилади. Бугун Тошпўлатни кўплар зориқиб тинглайди. У эса ҳар бир янги қўшиғини юракдан куйлайди элига, юртига, мамлакатига совға тарзида. Зотан, бахшиси юракдан куйламаган халқнинг шўри бор. Қутлуғ қўшиқнинг мавзун либоси, рангин қаноти бўлади. Мен бу фикрларни Тошпўлат Маткаримов катта эҳтирос билан ижро этган «Гулла Туркистон» қўшиғида кўраман. Бу қўшиқда боболаримиз руҳи, авлодлар қаноти, алломаларимиз дарақлари бир-бирлари билан мужассамлашади. Зеро, бу қўшиқни тингласангиз, мустақил юртимиз иқболи ва истиқболни, ўзликни, юрт ободлигини яна бир карра англайсиз унинг оғушида.

Шуниси қувончлики, Тошпўлат тақлидчилик бало-сидан сакраб ўтиб кетди. Бу эса уни бугун машҳур қўшиқчилар билан бемалол ҳамнафаслик қилаолишига катта йўл очиб берди. Қулоқ солинг-а, Тошпўлат операмизнинг етакчиси, бугун кўпларнинг қўли етмайдиган Муяссархон Раззоқова билан ҳамнафас бўлиб айтган Ўзбекистон ҳақидаги қўшиғининг саси келаяпти радиодан. Унда худди боқий руҳнинг ёрқин рақси давом этгандай, юртнинг жозибали қирраларини, истиқбол сари интилаётган нурли қўлларни, абадий нурлар ҳаётбахш этган жилоларни, фақат озода қалблар, басийрат кўзлар, некбин ва тоза бўлган назарларни илғайсиз. Бу қўшиқ худди бошқаларга ҳам нур ва завқ-шавқ улашаётгандай туюлаверади назаримда.

Яхши қўшиқда туйғу, дард, шакл ва овоз мутаносиблиги муштарак бўлади. Ҳали данаги қотмаган ҳаваскорона хиргойилар кўпайиб кетган шунунда Тошпўлатнинг машҳур «Оқ тулпор» қўшиғи ялт этиб одамларнинг назарига тушди. Излаб, орқасидан қувлаб эшитадиган бўлди одамлар «Оқ тулпор»ни. Тўғрида, қўшиқ ҳам фақат мардликка ярашади. Тошпўлат қўшиқни қўшиқдай қилиб ижро этади. Яхши қўшиқ бир йилда битта-иккита яратилиши мумкин. «Оқ тулпор» ҳам шунанга. У Тошпўлатни элга яқинроқ қилиб қўйди. Агар у бошқа қўшиқ айтмаса ҳам «Оқ тулпор» билан абадий қолиши мумкин санъат оламида. Ахир Озода Мадраҳимовага ҳам фақат «Кумушбиби фарёди» қўшиғи

катта шуҳрат олиб келганку. Бугун ҳам фақат шу қўшиқ туфайли эъзозлаб юришади Озодахонни одамлар. Радио эса унутиб қўйди нимагадир Озодахонни, «Кумушбиби фарёди»ни ҳам.

Умид тутаган жойда бўшлиқ пайдо бўлади. Тошпўлатнинг эса катта умидлари бор санъат оламида. Бугун унинг умидлари фақат ўзининг қўшиқларидагина эмас, қўлларида соз билан туғилган Қураманинг ҳаваскорлари Улуғбек Мирзаев, Ўсимбой, Хайритдин, Ўткирбек, Баҳодир ва бошқалар — Қураманинг шуҳратини халқ қўшиқларини ижро этиш билан рўёбга чиқараётганлар орасида ҳам кўз очаётгани қувончлидир.

Аксари қўшиқларимиз бир кунлик гапдан иборат бўлиб қолаётган ҳозирги кунларда Тошпўлатнинг «Ойнамов», «Гулла Туркистон», «Ўзбекистон мадҳи», «Оқ тулпор» ва бошқа кўплаб қўшиқлари даврлар довлари орасидан асрларни асрларга, авлодларни авлодларга боғловчи қўшиқлар даражасига кўтарилди назаримда. Бугун унинг қўшиқлари етмаган жой йўқ мамлакатимизда, унинг нолалари банд этмаган қалб, олмаган хаёл йўқ, унинг қўшиқлари қаерлардадир ётадиган қўшиқлармас. Улар алақачон халқнинг мулкига айланиб кетган, сизнинг ҳамроҳингиз, ҳамдардингиз бўлиб қолган унинг қўшиқлари. Унинг қўшиқлари Тошпўлат Маткаримовнинг ўзидек кезиб юради ватанини, юртини. Кирмаган водийси, юрмаган воҳаси йўқ бу қўшиқларнинг. Тошпўлат бу қўшиқларини аввал юрган йўлларида, борган овул ва қишлоқларида, даладашларда, бор-роғларда куйлаган, уларни авайлаб, қалб торларидан ўтказиб узатган халқига. Тингланг-а, қалбингизни ларзага солиб Тошпўлат куйлаяпти «Оқ тулпор»га миниб, «Оқ тулпор»ни чоптириб...

ЙЎЛЛАРДАГИ ҚЎШИҚЛАР

ОҲАНГАРОН ЎЛАНЛАРИ

Ўланлар... халқ ижодининг жуда катта жозоба кучига эга бўлган ўлмас мероси. Оҳангаронда, нафақат Оҳангаронда, ҳар бир гўшада, ҳар бир қишлоқда, кенту маконларда айтилади ўланлар тўй-ҳашамларда, маросимларда. Афсуски, шўро замонида мана шу ўлан-

ларни ҳам таъқиқлаб қуювчилар топилган эди. Юрт мустақиллиги бошқа адабий-маданий меросимиз билан бирга ўланларни ҳам қайтариб берди бизга. Мен Оҳангароннинг Чотқол, Серка қирилди, Сусам, Қорахитой, Овжаз, Шовғаз, Ўрғоз, Қуюн ва бошқа ўнлаб қишлоқларида бўлганимда момоларим, боболарим, қизжувонлардан жуда кўплаб эшитганман уларни. Айниқса кўклам ва ёз кунлари қишлоқ аҳли тоғ яйловларига чиқиб, олов ёқиб, атрофини ўраб, тўпланишиб ўлан айтишади тонгача. Ўлан айтишуви ўз-ўзидан мусобақага айланиб кетади кўпинча.

Оҳангаронда ўланчилар кўп. Аммо бу ўланларни ҳам улар кимлардандир эшитган, уларга айтиб берганлар ҳам эшитгандан эшитган. Шунинг учун ҳам унинг ижодкори ёлғиз бир киши ёки бир неча ўланчи бўлиши мумкин эмас. Шу сабабли уларни мен йўллардаги қўшиқлар деб атадим. Оҳангаронда жуда кўп ўланларни билган, уларни ўз услуби, жозиба кучи билан куйлайдиган Хуррият Холтўраева, Қурбонжон Бийтўраева, Хобуви Абдуҳакимова, шунингдек, Тилла момо, Бувижон момо, Ултув момо деган ўланчилар борлиги билан ҳам фахрланасан, киши. Улар ўзлари билган ўланларни бугун фарзандлари, набираларию чевараларига ўргатишмоқда. Мен касбим тақозаси билан далаю дашт кезиб, бу ўланларни баҳоли қудрат ёзиб олдим ва шу рисолага киритишга жазм қилдим. Зеро, аста-секин унитилиб бораётган қадимги ўланлар ёшларимиз учун жуда катта эстетик завқ беришига ишонман. Оҳангарон ўланларида халқнинг ҳазил-мутойибасидан ташқари тарихий кунлари, қувончли дамлари, унитилмас онлари ўз аксини топган.

ОҲАНГАРОН ЎЛАНЛАРИ

Юқоридан келаман от ўйнатиб,
Тўйхонангга тушаман ёр йўқотиб,
Туйхонанинг эшиги арча экан,
Қизларининг кийгани парча экан.

Қарғасимдан келаман мерган бўлиб,
Оқсаройнинг йўлини кўрган бўлиб,
Йўлда биров ётибти ўлган бўлиб,
Жанозасин ўқийман билган бўлиб.

Хангиронни ёқалаб мош оламан,
Чўчқа келса қўлимга тош оламан,
Суйганимнинг овули олис экан,
Йиғламсираб кўзимга ёш сламан.

Хангиронни ёқалаб моя кетди,
Ул моянинг оёри тоя кетди.
Жўн ўланни ўнгариб айтолмайсан,
Сенга айтган ўланам зое кетди.

Ирғойи бет деганда ирғойи бет,
Қўйинг сувдан ўтмаса қурайлаб ўт,
Ўтганданам сўрайман, кетганданам,
Қақа кетиб борасан чиройли бет.

Ана тоғнинг бошида қалин ялпиз,
Қалин ялпиз ичида қолдим ёлғиз,
Қалин ялпиз ичидан чиқиб олсам,
Сенман ўлан айтишай ўзим ёлғиз.

Охтахона бошида полвон тоши,
Айланади қизларнинг урчуқ боши,
Айланганда қизларнинг урчуқ боши,
Куйдиради йигитнинг қора қоши.

Ёмғир ёғиб келади дўзаҳ айлаб,
Бойнинг қизи қарайди чийдан бўйлаб,
Қўй соғ деса соғмайди бойнинг қизи,
Қайтиб сигир соғади бошин бойлаб.

Ҳавога булут тошар чойдай бўлиб,
Оғажоним қўш ҳайдар бойдай бўлиб,
Олти ботман тариқни сепиб келиб,
Олчонглайди минг қўйли бойдай бўлиб.

Юқоридан келади тарғил мушук,
Сенга ўлан айтмайман, оғзинг қийшиқ,
Сенга ўлан айтганда оғзинг қийшиқ,
Туни билан ётасан итдай ингшиб.

Ўлан айтиб юримман ўлганим йўқ,
Олтой бўлди онамни кўрганам йўқ,
Олтой бўлса онамни кўрмаганга,
Эсон-омон юримман, ўлганим йўқ.

Хангиронни ёқалаб топдим қайроқ,
Мулла Қўшдинг отини чопдам яйдоқ,
Ёмон қизга мол бериб ялингунча,
Даҳанингни дол қўйиб, ўттин бўйдоқ.

Худойди яратгани кўй бўлади,
Уни сўйса маърака—тўй бўлади.
Эр йигитни олгани ёмон бўлса,
Ўз тенгининг ичида хўр бўлади.

Худойди яратгани тулки бўлар,
Уни сўйса териси бўрки бўлар.
Эр йигитни олгани ёмон бўлса,
Ўз тенгининг ичида кулки бўлар.

Ўланчилар йиғилиб шинни қилар,
Ёмон одам ҳар гапни гина қилар.
Бировнинг боласини не қиласан,
Ўз уйинга борганда мулла қилар.

Қоровули бор экан қовоғида,
Қора нозик ялтирар томоғида,
Ўтган ойнанинг ичида берган қуртинг
Майиз бўлиб татийди тонглайимда.

Қўш ҳайдадим Қўқоннинг кўкимига
Кашта тикдим кўк отнинг тўқимига,
Қизман йигит ўйнайди пўта солди,
Ётсам уйқим келмайди шовқинига.

Арқон солиб югирдим халинчакка,
Қилпин кўйлак ярашар келинчакка.
Келинчакни неси бор? Қасабаси
Ўттиз жувон бир қизнинг садағаси.

Ўлан айтгим келмайди сизи билан,
Сизни майлиз бормиди менинг билан.
Сизни майлиз бўлганда менинг билан,
Тонг отгунча айтишай сизнинг билан.

Керагани кўзида кўрдим сизни,
Шунча қизни ичида суйдим сизни.
Суйганимни билмайин кетаяпсиз,
Мени ташлаб кетаверинг, қўйдим сизни.

Мен отанинг уйида меҳмон эдим,
Олтин сандиқ устида ўйнар эдим.
Олтин сандиқ устидан тойдим-кетдим,
Қадрим билмас жойларга қайдан тушдим.

Ой олдида бир юдуз ойдан қолди,
Қўнғироқли кўк серка қўйдан қолди.
Анов қизнинг келмасин энди билдим,
Ковушини киёлмай тўйдан қолди.

Ёмғир ёғиб келади муз аралаш,
Бир тўп хотин келади қиз аралаш,
Аллақайтиб келган эдим озулингга,
Талқон қўйдинг олдимга туз аралаш.

Керагани кўзидан қил ўтади,
Сен бир ўлан айтгунча йил ўтади.
Жўн ўланни ўнгариб айтолмайсан,
Олдиндаги ўртоғин ўргатади.

Овулинг кўчиб боради Қўшбулоққа,
Сени сотиб оламан эчки-улоққа.
Сени сотиб олганда эчки-улоққа,
Жун саватиб кўяман кунчивоққа.

Ўлан-дўлан деганда ўлаверма,
Ўланнинг ўртасини бўлаверма,
Ўланнинг ўртасини бўлаверсанг,
Шинғирайиб олдимга келаверма.

Ҳаво булут деганда, ҳаво булут,
Ола хуржин тўқийман, ёрма булут.
Ўрмагимни олгунча ёваверсанг,
Оёғинга соламан тошдан қулф.

Осмонларда айланган оқ сормикан,
Отиб олсам боласи қақшармикан?
Қизлар билан баҳслашиб ўлан айтсам,
Овозим овозига ўхшармикан?

Қоровулни бошида қон тортаман,
Отам билан онамга жон тортаман.
Отам билан онамга жон тортмасам
У дунёда азобин мен тортаман.

МУНДАРИЖА

Осмоннинг оғирлигини кўтарганлар	3
Оҳангарон	5

Ривоят

«Оҳангарон жулғаси»	6
Наврўз шарофати	8
Жўра саркор	11
Ҳар куни бир олам бўлган қишлоқ	14
«Минг йилқи»	17
Амир Темур Оҳангаронда	20

Ҳикоят

Ботолмаган ой	22
Ўткир эди қалами	25
«Рухсорида ломаи малоҳат»	27
Яхшидан қолган ном	30
Файзиёб оиланинг устун эди	32
Муҳаррирлар	34
Замин шунқори	38
Қишлоқнинг удабурро саркори	41
Раисалар	45
Отларни кечувда алмаштирмайдилар	50
Амал хиёнатли бўлмаганда	53
Оҳангарон XX асрда	56
Юрт қозиси	60
Майрам раис	62
Уруш қурбонлари	63
Орзулари кўп эди унинг	65

Нафосат

Ой нурига чайилган қўшиқлар	67
Қирларда лолалар ундирган қўшиқ	72
Офтобдан аввал уйронган қўшиқлар	76
Ғазабли қаҳ-қаҳалар устаси	79
Акром Қодирий	81
Чотқол куйчиси	85
«Оқ тулпор»ли қўшиқчи	89

Йўллардаги қўшиқлар

Оҳангарон ўланлари	91
------------------------------	----